

KPN pensioen

Jaarverslag 2016

Stichting Pensioenfonds KPN

Inhoudsopgave

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen	4
Bestuursverslag	6
1. Woord van de voorzitter	7
2. 2016 in hoofdlijnen	9
3. Verslag Intern Toezicht	12
4. Verslag verantwoordingsorgaan	15
5. Algemene informatie	19
5.1. Juridische structuur	19
5.2. Organisatie	19
5.3. Personalia	20
5.4. Missie, visie en doelstellingen van het pensioenfonds	22
6. Financiële positie en beleid in 2016	24
6.1. Financiële opzet en positie	24
6.2. Waardeoverdracht	26
6.3. Beleid en beleidskeuzes	27
6.3.1. Financieringsbeleid Pensioenregeling KPN	27
6.3.2. Toeslagbeleid	28
6.3.3. Beleggingsbeleid	30
7. Integraal risicomanagement	35
7.1. Algemeen beeld risicohouding	35
7.2. Risico Management Systeem	35
7.2.1. Governance	36
7.2.2. Risicomanagementfunctie	37
7.2.3. Mandatering	37
7.2.4. Monitoring en vastlegging	37
7.3. Concrete risico's	38
7.3.1. Risicomatrix	38
7.3.2. Toelichting per risico	39
8. Beleggingen	43
8.1. Resultaten beleggingen lange termijn	43
8.2. Resultaten beleggingen 2016	44
8.2.1. Toelichting rendement aandelen	46
8.2.2. Toelichting rendement vastrentende waarden	48
8.2.3. Toelichting rendement vastgoedbeleggingen	53
8.2.4. Toelichting rendement alternatieve beleggingen	55
8.2.5. Toelichting rendement geldmarktbeleggingen	55
8.2.6. Toelichting renterisico	56
8.3. Premiedepot	57
8.4. Beleggingsdepots voor rekening deelnemers KPN	57
8.5. Maatschappelijk verantwoord beleggen	60
9. Pensioenen	63
9.1. Pensioenadministratie	63
9.2. Pensioencommunicatie	63
9.3. Pensioenregeling	65
9.4. Wet- en regelgeving, relevante ontwikkelingen	67
10. Actuariële analyse	72

11.	Besturing en naleving wet- en regelgeving	75
11.1.	Bestuursmodel	75
11.2.	Bestuursaangelegenheden	76
11.3.	Bestuurscommissies	76
11.4.	Gedragscode	77
11.5.	Code Pensioenfonds	77
11.6.	Nevenfuncties	78
11.7.	Honoreringsbeleid	78
11.8.	Diversiteitsbeleid	78
11.9.	Toezicht door DNB en AFM	78
11.10.	Organisatie en uitvoering	80
11.11.	Uitvoeringskosten	80
11.12.	Statutenwijziging	83
12.	Verwachte gang van zaken	84
13.	Jaarrekening	86
13.1.	Balans per 31 december 2016	86
13.2.	Staat van baten en lasten	87
13.3.	Kasstroomoverzicht	89
13.4.	Toelichting op de jaarrekening	90
13.4.1.	Algemeen	90
13.4.2.	Grondslagen	90
13.4.3.	Toelichting op de balans per 31 december 2016	99
13.4.4.	Niet in de balans opgenomen verplichtingen	125
13.4.5.	Verbonden partijen	125
13.4.6.	Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016	126
14.	Overige gegevens	133
14.1.	Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten	133
Bijlage 1	Deelnemersbestand	139
Bijlage 2	Begrippenlijst	140
Bijlage 3	Nevenfuncties	149

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen

Bedragen x € 1,0 miljoen	2016	2015	2014	2013	2012
Aantal verzekerden (per eind van het jaar)					
Deelnemers, actief en voortgezet	14.668	15.743	13.637	13.872	13.277
Gewezen deelnemers ¹	38.767	30.243	28.187	26.560	23.260
Ingegane pensioenen	19.192	19.047	18.381	17.280	15.570
Totaal aantal verzekerden	72.627	65.033	60.205	57.712	52.107
Pensioenen					
Kostendekkende premie ²	145	132	101	104	102
Gedempte premie	105	113	65	70	64
Ontvangen premie					
- jaarpremie	125	140	130	148	128
- Afkoop bijstortverplichting	0	196	0	0	0
- bijstortingsverplichting	0	0	0	37	76
Uitvoeringskosten ³	8	7	6	5	6
Uitkeringen	218	217	207	167	142
Toeslagverlening⁴					
Actieve deelnemers	0,00%	0,00%	0,72%	0,00%	0,00%
Gewezen deelnemers en ingegane pensioenen	0,00%	0,00%	0,97%	0,00%	0,00%
Vermogen en solvabiliteit					
Aanwezig eigen vermogen	1.120	874	780	490	215
Minimaal vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 131)	353	313	268	225	233
Vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	1.764	1.627	1.003	782	728
Technische voorzieningen	7.957	7.359	7.108	5.368	5.556
Dekkingsgraad	112,5%	111,9%	110,7%	109,1%	103,9%
Beleidsdekkingsgraad ⁵	107,0%	113,2%	nvt	nvt	nvt
Dekkingsgraad o.b.v. marktrente	109,3%	108,7%	100,6%	107,6%	99,0%
Gemiddelde duratie Voorziening	17,8	17,4	17,3	15,5	16,2
Gemiddelde marktrente (interne rekenrente)	1,3%	1,7%	1,9%	2,7%	2,4%

¹ De collectieve waardeoverdracht vanuit Stichting Voorzieningsfonds Getronics (SVG) van in totaal bijna € 670 mln heeft ertoe geleid dat het aantal gewezen deelnemers in 2016 fors is gestegen. Deze deelnemers hadden slapende rechten bij SVG.

² Met ingang van 2012 is het VUT/Prepensioen/Levensloop (VPL)-component buiten de (gedempte) kostendekkende premie gehouden. In de ontvangen jaarpremie is de VPL-component wel meegenomen.

³ De pensioenuitvoeringskosten 2013 en 2014 zijn weergegeven exclusief de algemene pensioenuitvoeringskosten die op aanbeveling van de Pensioenfederatie pro rata zijn toegerekend aan de kosten vermogensbeheer.

⁴ Voor 2014 betreft dit de toeslagverlening per 01 april 2014 en 01 januari 2015 van alleen Pensioenfonds KPN, omdat deze beide toeslagen in de financiële cijfers van 2014 zijn verwerkt.

⁵ Met ingang van 2015 wordt conform richtlijnen van DNB de beleidsdekkingsgraad gerapporteerd. Het betreft een gemiddelde van de meest actuele dekkingsgraden van de afgelopen 12 maanden.

Bedragen x € 1,0 miljoen	2016	2015	2014	2013	2012
Beleggingen					
Balanswaarde ⁶	10.214	8.733	8.401	6.043	5.874
Beleggingsopbrengsten	952	292	1.474	84	655
Samenstelling beleggingsportefeuille					
Aandelen	43,7%	44,8%	39,3%	46,7%	39,3%
Vastrentende waarden	45,6%	45,6%	34,2%	34,6%	35,9%
Vastgoed	7,9%	6,1%	5,5%	7,2%	8,3%
Overige beleggingen (grondstoffen en hedgefondsen)	1,7%	3,3%	3,5%	3,4%	3,9%
Derivaten	4,4%	2,6%	14,1%	7,1%	12,2%
Liquide middelen ⁷	-3,3%	-2,4%	3,5%	1,0%	0,4%
Beleggingsrendement (exclusief deelvermogens)					
Jaarrendement portefeuille ⁸	11,0%	3,7%	22,6%	1,3%	12,8%
Afgelopen 5 jaar in % ⁹	10,0%	10,0%	11,4%	9,9%	6,3%
Afgelopen 10 jaar in % ⁹	7,1%	6,7%	7,6%	6,3%	6,9%

Standen zijn per het einde van het genoemde jaar; stromen betreffen de gehele verslagperiode. In verband met de fusie tussen Pensioenfonds KPN en Stichting Pensioenfonds SNT (STPS) zijn de cijfers met ingang van 2013 geconsolideerd opgenomen. In geheel 2014 is er sprake van één administratie. De cijfers tot en met 2012 zijn, gezien de afwijkende weergave tussen beide fondsen, exclusief de STPS-cijfers.

In verband met de fusie tussen Pensioenfonds en Ondernemingspensioenfonds KPN zijn met ingang van 2014 de cijfers van beide pensioenfondsen geconsolideerd opgenomen. De percentages zijn conform het jaarverslag Pensioenfonds KPN van 2014 opgenomen. De toename van het totaal aantal verzekerden betreft onder andere de nieuwe deelnemers van KPN ITS en Telfort.

⁶ De balanswaarde van de beleggingen bestaat uit de beleggingen voor risico pensioenfondsen en voor risico deelnemers en de negatieve derivaten die zijn gepresenteerd onder de schulden op de balans. De grote stijging van de balanswaarde is het gevolg van de collectieve waardeoverdracht.

⁷ In 2016 en 2015 negatief vanwege een negatieve tegenwaarde van de futures.

⁸ Inclusief derivaten en inclusief het rendement op het premiedepot.

⁹ Het rendement is berekend op basis van de geometrische methode. Vergelijkende cijfers 2015 en eerder zijn op basis hiervan herrekend.

Bestuursverslag

1. Woord van de voorzitter

Voor u ligt het jaarverslag 2016 van Stichting Pensioenfonds KPN. In dit jaarverslag leest u meer over de financiële positie van het pensioenfonds en ontwikkelingen die in het verslagjaar hebben plaatsgevonden.

Financiële positie

De belangrijkste maatstaf voor de financiële positie van het pensioenfonds is de ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad. Dit is het gemiddelde van de laatste 12 maandelijkse onderliggende actuele dekkingsgraden.

In 2015 werd de dekkingsgraad berekend op basis van de technische voorzieningen voor risico pensioenfonds. Vanaf 2016 wordt deze berekening, op voorschrift van DNB, uitgevoerd op basis van het totaal van de technische voorzieningen, dus inclusief de technische voorzieningen voor risico deelnemers. Dit heeft primo 2016 een negatieve invloed op de reguliere dekkingsgraad van 0,6%-punt, waardoor deze uitkomt op 111,3%. Gedurende het jaar is deze gestegen naar 112,5% per eind 2016.

De beleidsdekkingsgraad, waarbij voor de bepaling tevens rekening is gehouden met de bovengenoemde aanpassingen, is in 2016 gedaald van 112,7% naar 107,0% per eind 2016.

Rendement beleggingen

Het totale rendement van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds inclusief het solvabiliteitsdepot bedroeg in 2016 11,0% (2015: 3,7%). Alle beleggingscategorieën droegen positief bij aan het rendement.

De afdekking van het renterisico door middel van derivaten droeg met 3,3% positief bij aan het rendement. Het premiedepot behaalde een rendement van 5,1%.

Risicomanagement

Het pensioenfonds streeft ernaar om risico's zo goed mogelijk te beheersen. Als speerpunt heeft het pensioenfonds in 2016 veel aandacht gehad voor Integraal Risicomanagement (IRM). Doel daarbij is het beheersen van belangrijke risico's die de doelstellingen van het pensioenfonds kunnen bedreigen.

Herstelplan

Eind maart 2016 is een herstelplan ingediend bij DNB. De aanleiding hiervoor was het reservetekort per 1 januari 2016. DNB heeft dit herstelplan beoordeeld en goedgekeurd. De kern van het herstelplan is dat het pensioenfonds – uitgaande van voorgeschreven richtlijnen – binnen een periode van tien jaar een beleidsdekkingsgraad heeft die hoger is dan het vereist eigen vermogen. De verwachting voor het pensioenfonds is dat het vereist eigen vermogen binnen 5 tot 6 jaar wordt bereikt.

Voor 2017 dient het pensioenfonds weer een nieuw herstelplan in te dienen bij DNB. Dit herstelplan is eind maart 2017 ingediend bij DNB. Uit dit herstelplan blijkt dat het pensioenfonds het vereist eigen vermogen eind 2019 zal bereiken. Dit herstelplan is nog niet beoordeeld door DNB.

Toeslagverlening

De toeslagverlening van het pensioenfonds is voorwaardelijk en wordt gefinancierd uit overrendement. Dit betekent dat het pensioenfonds de ambitie heeft om de pensioenen aan te passen aan de prijsontwikkeling, maar dat dit niet kan worden gegarandeerd.

In december 2015 heeft het bestuur besloten om per 1 januari 2016 geen toeslag te verlenen. De financiële positie van het pensioenfonds was onvoldoende om een toeslag te mogen geven.

Waardeoverdrachten

In 2016 zijn de collectieve waardeoverdrachten inzake Stichting Voorzieningsfonds Getronics (SVG) en KPN Contact afgerond.

De effecten van deze collectieve waardeoverdrachten zijn onder andere zichtbaar in de groei van het aantal gewezen deelnemers.

Wet verbeterde premieregeling

Per 1 september 2016 is de Wet verbeterde premieregeling in werking getreden. Dit betekent dat een deelnemer aan een DC-regeling die op of na 1 september met pensioen gaat, mag kiezen voor een variabele uitkering.

Het pensioenfonds gaat de mogelijkheid om een variabele pensioenuitkering in te kopen, aanbieden. Zij streeft hierbij naar een implementatiedatum van 1 januari 2018. Dit betekent dat de deelnemer tot die tijd een shoprecht heeft om elders met de opgebouwde kapitaal een variabele pensioenuitkering in te kopen.

Communicatie

In 2015 is het pensioenfonds de digitale weg ingeslagen en de afgelopen jaren is er hard aan gewerkt om van het pensioenfonds een digitaal pensioenfonds te maken. In 2016 heeft dit verder vorm gekregen door een aantal processen te digitaliseren. Voortaan kunnen deelnemers online waardeoverdracht aanvragen en hun pensioen afkopen.

Als alternatief voor bijeenkomsten door het land én als nieuw online middel zijn in 2016 twee webinars georganiseerd (in mei en november). In het eerste webinar stond de financiële positie van het pensioenfonds centraal, in de tweede de beleggingen van het pensioenfonds.

In 2017 gaat het pensioenfonds verder met digitalisering. Zo wordt het mogelijk het aanvragen van pensioenuitkeringen digitaal te doen en gaan er acties komen om nog meer e-mailadressen in de administratie vast te leggen.

Verantwoordingsorgaan

Het Verantwoordingsorgaan wordt elk kwartaal in een bijeenkomst geïnformeerd over de stand van zaken bij het pensioenfonds. Ook in 2016 worden deze bijeenkomsten door zowel het Bestuur als het Verantwoordingsorgaan als zeer nuttig ervaren, dit wordt dan ook in 2017 voortgezet.

Mandatering

Eind 2016 zijn afspraken gemaakt over het mandateren van taken naar de bestuurscommissies. Doel van de mandatering is de werkdruk voor het collectieve bestuur te verminderen en het besluitvormingsproces te versnellen.

Zo is de Audit en Financiële Commissie gemandateerd om de planning en het opstellen van de financiële verslaggeving uit te voeren en daarbij vragen en opmerkingen van de certificerend actuaris en accountant af te handelen. Het mandaat aan de Beleggingscommissie betreft het vormgeven van de operationele invulling van het beleggingsbeleid.

De communicatiecommissie is gemandateerd om het door het bestuur vastgestelde communicatie jaarplan uit te voeren. Per kwartaal rapporteren de commissies de onder mandaat uitgevoerde werkzaamheden. Eind 2017 zal de mandaatregeling geëvalueerd worden.

Bestuurswisseling en herbenoemingen

In de bestuursvergadering van 29 juni 2016 is mevrouw Van Tongeren benoemd als niet uitvoerend bestuurslid en daarmee deel uitmakend van het Intern Toezicht. Zij is tevens lid van de Beleggingscommissie.

Daarnaast is in 2016 gesproken over herbenoeming en tweede zittingstermijn van de heren Van Osch en Van der Sluis. Op 1 januari 2017 zijn beide bestuursleden voor een tweede zittingstermijn van vier jaar herbenoemd.

De Bilt, 6 april 2017

P. van Gameren, voorzitter

2. 2016 in hoofdlijnen

Financiële positie

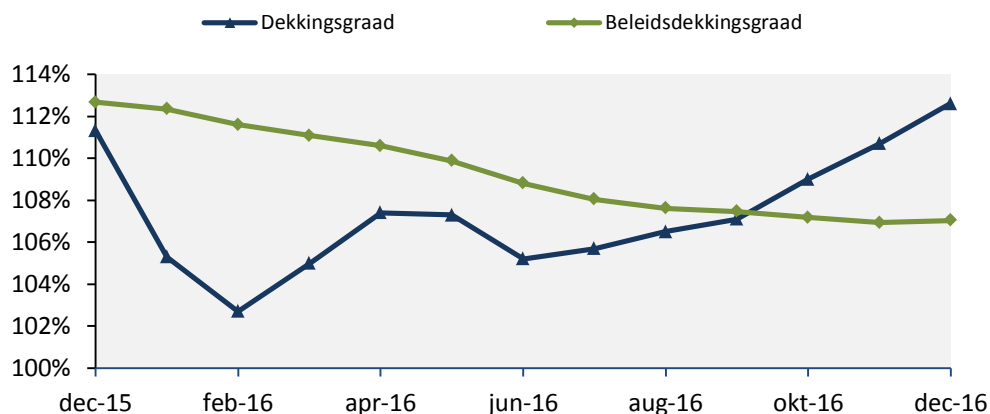
De financiële positie van het pensioenfonds is uitgedrukt in de beleidsdekkingsgraad. Dit is het gemiddelde van de laatste 12 maandelijkse onderliggende actuele dekkingsgraden.

In 2015 werd de dekkingsgraad berekend op basis van de technische voorzieningen voor risico pensioenfonds. Vanaf 2016 wordt deze berekening, op voorschrift van DNB, uitgevoerd op basis van het totaal van de technische voorzieningen, dus inclusief de technische voorzieningen voor risico deelnemers.

Dit heeft primo 2016 een negatieve invloed op de reguliere dekkingsgraad van 0,6%-punt, waardoor deze uitkomt op 111,3%. Gedurende het jaar is deze gestegen naar 112,5% per eind 2016.

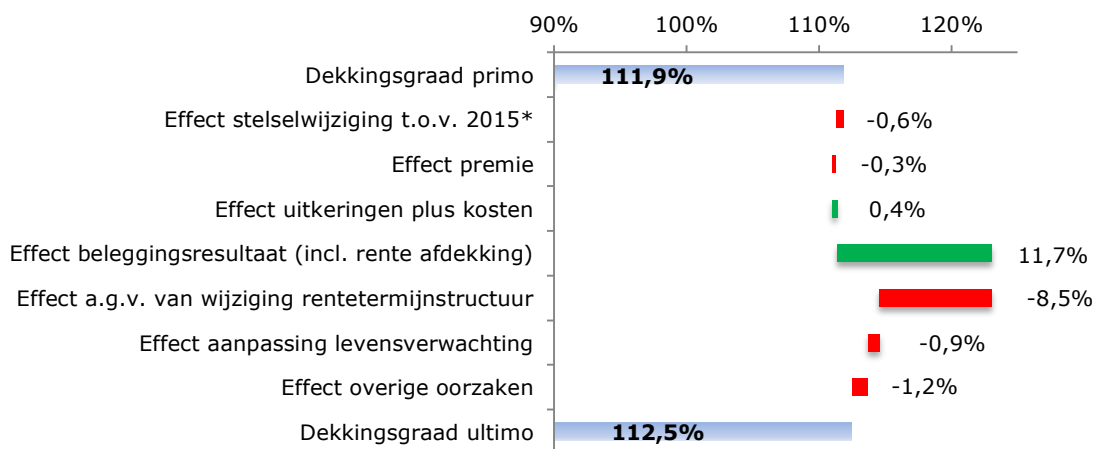
De beleidsdekkingsgraad, waarbij voor de bepaling tevens rekening is gehouden met de bovengenoemde aanpassingen, is in 2016 gedaald van 112,7% naar 107,0% per eind 2016.

De ontwikkeling van de beide dekkingsgraden in 2016 ziet er als volgt uit.

In de onderstaande grafiek is de ontwikkeling en het effect van diverse elementen op de dekkingsgraad over 2016 opgenomen.

Ontwikkeling dekkingsgraad 2016

* Met ingang van 2016 zijn de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers en het herverzekerd deel meegenomen in de bepaling van de dekkingsgraad. Deze wijziging t.o.v. 2015 heeft een éénmalig effect van -0,6% op de dekkingsgraad.

Tijdelijke aansluitingen

Met ingang van respectievelijk 1 januari 2016 en 1 mei 2016 zijn de tijdelijke aansluitingen van TechMahindra en SPIE beëindigd. In 2016 heeft ook de definitieve premieafrekening voor deze beide onderdelen plaatsgevonden.

Collectieve waardeoverdracht SVG

Op verzoek van de sociale partners heeft het pensioenfonds met Stichting Voorzieningsfonds Getronics afspraken gemaakt om de DC-aanspraken van deze deelnemers collectief over te dragen naar het pensioenfonds. Het voornemen tot de collectieve waardeoverdracht is voorgelegd aan DNB en voor beide collectieve waardeoverdrachten heeft DNB aangegeven geen gebruik te maken van haar bevoegdheid om een verbod tot waardeoverdracht op te leggen.

Financieel

Per 31 maart 2016 is de eerste collectieve waardeoverdracht uitgevoerd. De omvang van de collectieve waardeoverdracht bedroeg ruim € 145,5 miljoen. Vervolgens is eind 2016 het volledig resterende DC-vermogen van Stichting Voorzieningsfonds Getronics, in totaal een bedrag van € 527,0 miljoen, overgedragen naar het pensioenfonds.

Deelnemersniveau

Per 31 maart is een groep van circa 2.000 deelnemers overgekomen, op 1 juni zijn circa 100 deelnemers overgekomen en per 30 november circa 9.000 deelnemers. De effecten van deze collectieve waardeoverdrachten zijn in de overzichten deelnemersaantallen verwerkt. Dit verklaart de grote toename in het aantal gewezen deelnemers.

Rendement beleggingen

Het totale rendement van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds inclusief het solvabiliteitsdepot bedroeg in 2016 11,0% (2015: 3,7%). Alle beleggingscategorieën droegen positief bij aan het rendement.

De afdekking van het renterisico door middel van derivaten droeg met 3,3% positief bij aan het rendement. Het premiedepot (par 6.3.1) behaalde een rendement van 5,1%.

Beleggingsbeleid

Strategisch beleggingsbeleid

In de eerste helft van 2015 is de risicohouding van het pensioenfonds opnieuw vastgesteld. Hierbij zijn aanpassingen gedaan in de strategische beleggingsportefeuille. Hierbij is mede door de nieuwe voorgenomen risicohouding vooral gekeken naar de categorieën welke zouden passen bij de doelstellingen van het pensioenfonds en die een meer illiquide karakter hebben. Uiteraard is met de samenstelling van de beleggingsportefeuille rekening gehouden met de risicokaders van het pensioenfonds. In 2016 is aan de portefeuille de beleggingscategorie private equity toegevoegd.

Renteafdekking

Het renteafdekkingsbeleid is rentestandaafhankelijk, dat vastgelegd is in een rentestaffel. De strategische mate van renteafdekking bedroeg tot december 45%. In december is de mate van renteafdekking verhoogd naar 50% door de gestegen markttrente.

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen

Het pensioenfonds vindt Maatschappelijk Verantwoord Beleggen belangrijk en heeft dit vastgelegd in de investment beliefs. De uitvoering is uitbesteed aan de vermogensbeheerder, TKPI. Het beleid bestaat uit de periodieke screening op duurzaamheid van de ondernemingen waarin wordt belegd, het voeren van een dialoog met bedrijven, uitsluiting van bepaalde bedrijven en landen en een actief stembeleid. Het beleid is ook vastgelegd in de fondsvoorwaarden van de beleggingsfondsen. Eveneens is TKPI voor de onroerend goed beleggingen aangesloten bij GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark). Dit is een wereldwijd initiatief voor het meten van de duurzaamheid van vastgoedportefeuilles en het verbeteren van deze duurzaamheid.

Herstelplan

Eind maart 2016 is een herstelplan ingediend bij DNB. De aanleiding hiervoor was het reservetekort per 1 januari 2016. DNB heeft dit herstelplan beoordeeld en goedgekeurd. De kern van het herstelplan is dat het pensioenfonds – uitgaande van voorgeschreven richtlijnen – binnen een periode van tien jaar een beleidsdekkingsgraad heeft die hoger is dan het vereist eigen vermogen. De verwachting voor het pensioenfonds is dat het vereist eigen vermogen binnen 5 tot 6 jaar wordt bereikt.

Voor 2017 dient het pensioenfonds weer een nieuw herstelplan in te dienen bij DNB. Dit herstelplan is eind maart 2017 ingediend bij DNB. Uit dit herstelplan blijkt dat het pensioenfonds het vereist eigen vermogen eind 2019 zal bereiken. Dit herstelplan is nog niet beoordeeld door DNB.

Toeslagverlening

De toeslagverlening van het pensioenfonds is voorwaardelijk en wordt gefinancierd uit overrendement. Dit betekent dat het pensioenfonds de ambitie heeft om de pensioenen aan te passen aan de prijsontwikkeling, maar dat dit niet kan worden gegarandeerd.

Vrijwillige voortzetting

In het derde kwartaal van 2016 heeft het bestuur besloten om de mogelijkheid tot vrijwillige voortzetting in te voeren. Dit betekent dat een deelnemer na (al dan niet) vrijwillig ontslag zonder een inkomens vervangende of loongerelateerde uitkering, de mogelijkheid heeft om de pensioenopbouw vrijwillig voort te zetten. De vrijwillige voortzetting is ingevoerd met de volgende kenmerken;

- Invoeringsdatum 1 september 2016;
- Voortzetting voor maximaal 3 jaar;
- Op basis van het laatst verdiende salaris minus franchise;
- Financiering is op basis van de CDC-doorsneepremie;
- Premie voor rekening van de deelnemer;
- Gedeeltelijke voortzetting mogelijk;
- Betaling premie vooraf (maand of kwartaal);
- Geen betaling betekent geen opbouw en risicodekking;
- De uitvoeringskosten van €150 per deelnemer per jaar zijn voor rekening van het pensioenfonds.

Wet verbeterde premieregeling

Per 1 september 2016 is de Wet verbeterde premieregeling in werking getreden. Dit betekent dat een deelnemer aan een DC-regeling die op of na 1 september met pensioen gaat, mag kiezen voor een variabele uitkering.

Het pensioenfonds gaat de mogelijkheid om een variabele pensioenuitkering in te kopen, aanbieden. Zij streeft hierbij naar een implementatiedatum van 1 januari 2018. Dit betekent dat de deelnemer tot die tijd een shoprecht heeft om elders met de opgebouwde kapitaal een variabele pensioenuitkering in te kopen.

Communicatie

In 2015 is het pensioenfonds de digitale weg ingeslagen en de afgelopen jaren is er hard aan gewerkt om van het pensioenfonds een digitaal pensioenfonds te maken. In 2016 heeft dit verder vorm gekregen door een aantal processen te digitaliseren. Voortaan kunnen deelnemers online waardeoverdracht aanvragen en hun pensioen afkopen.

Nieuw: webinars

Als alternatief voor bijeenkomsten door het land én als nieuw online middel zijn in 2016 twee webinars georganiseerd (in mei en november). In het eerste webinar stond de financiële positie van het pensioenfonds centraal, in de tweede de beleggingen van het pensioenfonds.

Benchmarkonderzoek Pensioenfondsen (BOP)

In september vond het BOP plaats: een onderzoek naar de tevredenheid over communicatie en dienstverlening onder deelnemers. In het onderzoek is ook het pensioenbewustzijn van de deelnemers onderzocht. De communicatie van het pensioenfonds wordt gewaardeerd met een 6,7.

3. Verslag Intern Toezicht

Algemeen

Het pensioenfonds kent met ingang van 1 juli 2014 het bestuursmodel van een paritair gemengd model. De kern van dit model is dat het Intern Toezicht wordt uitgevoerd door de niet-uitvoerende bestuursleden.

Het Intern Toezicht heeft ingevolge de Wet Versterking Bestuur Pensioenfondsen (WVBP) als minimum taak het houden van toezicht op het beleid, de algemene zaken, adequate risicobeheersing en op de evenwichtige belangenafweging. De Code Pensioenfondsen voegt daar nog aan toe: dat het intern toezicht bijdraagt aan het effectief en slagvaardig functioneren van het pensioenfonds en aan een beheerste en integere bedrijfsvoering.

Naast deze algemene opdracht kan het Intern Toezicht in afstemming met het bestuur specifieke aspecten in zijn opdracht meenemen. In de bestuursvergadering van 19 mei 2016 heeft het Intern Toezicht zijn programma voor het Jaar 2016 nader toegelicht en afgestemd. Tevens is daarbij aangegeven dat naast de minimum opdracht het Intern Toezicht specifiek aandacht zal schenken in 2016 aan de volgende onderwerpen:

- opvolging van de aanbevelingen uit het rapport Intern Toezicht 2015;
- implementatie CWO SVG;
- de strategische kalender en de implementatie daarvan;
- identificeren van specifieke risico's zoals strategische risico's in het kader van een toekomstvisie/toekomstbestendigheid/toekomstige wetgeving;
- risicomanagement, ICT beleid (innovatie) en beveiligingsbeleid (bedreigingen);
- risicomanagementsysteem, prioritering, implementatie en evaluatie werking;
- interne beheersing / in control cyclus.

Daar waar deze onderwerpen in samenhang kunnen worden beschouwd met de algemene (wettelijke minimum) toezichtthema's is hierover ook als zodanig gerapporteerd.

Het Intern Toezicht hanteert een normenkader dat is gebaseerd op de Pensioenwet, de Code Pensioenfondsen en de VITP code.

Aanbevelingen

Algemeen:

Het is van belang te onderkennen dat de toegevoegde waarde van het gekozen bestuursmodel is, dat de niet-uitvoerende bestuurders in de vergaderingen van het bestuur, de commissies, werk- of projectgroepen hun eigen waarneming uit hoofde van hun toezichtrol of externe deskundigheid direct met de aanwezige uitvoerende bestuurders kunnen delen en op die manier bijdragen aan een slagvaardiger bestuur.

Voor zover daarnaast relevant rapporteert het Intern Toezicht zijn bevindingen in een separaat jaarrapport met indien van toepassing aanbevelingen.

Alle aanbevelingen uit de Intern Toezicht rapportage 2015 zijn in het bestuur besproken en zijn opgepakt en in gang gezet.

De prioritering, de planning en de uitvoering van de activiteiten voortvloeiend uit de aanbevelingen moeten gezien worden in het licht van de totale planning van 2016, waar veel werk door het bestuur is verzet ook op een aantal nieuwe dossiers als de CWO SVG en de Wet verbeterde premieregeling. Dit vroeg een extra tijdsbeslag en vergaderingen van het bestuur.

In zijn rapportage over 2016 komt het Intern Toezicht nog tot de volgende specifieke aanbevelingen.

Functioneren van het bestuur:

Het bestuur heeft in 2016 om de effectiviteit van de besturing van het pensioenfonds verder te optimaliseren de mandatering naar de commissies ingevuld.

Aanbevolen wordt om gedurende het jaar 2017 de werking van de mandatering en het effect daarvan op de bestuurlijke agenda te evalueren.

Adequate Risicobeheersing:

Op alle onderdelen van de aanbevelingen van het Intern Toezicht in de rapportage 2015 zijn acties genomen, dan wel gepland om het integraal risicomanagement verder te optimaliseren.

Het Intern Toezicht beveelt aan bij de verdere doorontwikkeling in 2017 met name aandacht te besteden aan:

- opzet en werking van de nieuwe taakverdeling met risico-eigenaren, commissies en een nader te duiden "onafhankelijke" risicomanagement functie in hun onderlinge samenhang;
- de verdere ontwikkeling van de normstelling betreffende de te onderkennen risico's waartegen gerapporteerd gaat worden om te komen tot een meer inzichtelijke rapportage als instrument van interne beheersing gegeven de aangepaste structuur met risico-eigenaren.
- de evaluatie van het ICT - en informatiebeveiligingsbeleid tegen de doelstellingen van het pensioenfonds (ICT 2.0);
- de systematische vastleggingen van het integrale risicomanagement systeem als uitkomst van de hierboven genoemde aanpassingen.

Evenwichtige belangenafweging:

Kies en implementeer een methodiek om vast te kunnen stellen dat bij opeenvolgende besluitvorming nog steeds sprake is van evenwichtige belangenafweging met betrekking tot de te onderscheiden doelgroepen.

Communicatie:

Communicatie blijft een belangrijk middel om de deelnemers betrokken te houden. Een goede inzet van middelen en tools is daarvoor van belang. Het Intern Toezicht beveelt aan om aan de hand van de uitkomsten van het BOP-onderzoek het verbeterpotentieel in beeld te brengen en daarmee aan de slag te gaan. Daarbij kan het van toegevoegde waarde zijn om ook bij andere fondsen en andere uitvoerders te informeren naar succesvolle communicatie-aanpakken en voorbeelden.

Interne beheersing / in control cyclus:

Integreer de verwachte ontwikkelingen en toenemende eisen m.b.t. interne beheersing en integere en beheerste bedrijfsvoering in de jaarkalenders van bestuur en commissies.

Algemeen oordeel:

Het bestuur is in 2016 voortvarend aan de slag gegaan met de aanbevelingen van het Intern Toezicht uit het rapport 2015. Gegeven een aantal grote projecten als de CWO SVG, de implementatie van de Wet verbeterde premieregeling en risicomanagement is het meenemen van de aanbevelingen in de totale werklust met de daarbij behorende prioritering een goede zaak.

Dit betekende in 2016 weer een zware tijdsbesteding voor het bestuur. Waardering heeft het Intern Toezicht voor de wijze waarop het bestuur zich collectief en volledig inzet om aan zijn doelstellingen te voldoen.

Gegeven de reeds bestaande werklust en de ontwikkelingen die op het pensioenfonds afkomen is het van belang dat met de aanpassingen in de taakverdeling binnen de huidige Governance structuur wordt bevorderd dat er meer ruimte komt voor focus en prioritering in de uitvoering van de strategie van het pensioenfonds.

Gegeven ook de kwaliteit van het bestuur heeft het Intern Toezicht zijn rol voor 2016 op een professionele manier kunnen invullen.

Reactie bestuur

Het bestuur is de leden van het Intern Toezicht erkentelijk voor de gemaakte opmerkingen en neemt de aanbevelingen ter harte. De aanbevelingen zullen in 2017 worden opgevolgd door het bestuur en worden geagendeerd voor de bestuurs- en commissievergaderingen.

4. Verslag verantwoordingsorgaan

In het vorige jaarverslag heeft het verantwoordingsorgaan (hierna VO) een vijftal speerpunten benoemd:

1. de communicatie ontwikkelingen vanuit het pensioenfonds;
2. de aanzet tot de monitoring van klachten en geschillen afhandeling;
3. de zoektocht naar rendement en de effecten op de beleggingsportefeuille;
4. de monitoring van de ontwikkeling van het risico management;
5. de invulling van de vacature van de NUB en eventuele nieuwe vacatures.

Het VO beoordeelt het door het bestuur gevoerde beleid, de gemaakte beleidskeuzes en de naleving van de principes van goed pensioenbestuur. Uitgangspunt hierbij is de vraag of het bestuur bij de genomen besluiten op een evenwichtige wijze met de belangen van betrokken deelnemers, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever rekening heeft gehouden.

Het VO heeft het recht advies uit te brengen over:

- het beleid inzake beloningen;
- de vorm en inrichting van het intern toezicht;
- het vaststellen en wijzigen van een interne klachten- en geschillenprocedure;
- het vaststellen en wijzigen van het communicatie- en voorlichtingsbeleid;
- gehele of gedeeltelijke overdracht van de verplichtingen van het pensioenfonds of de overname van verplichtingen door het pensioenfonds;
- liquidatie, fusie of splitsing van het pensioenfonds;
- het sluiten, wijzigen of beëindigen van een uitvoeringsovereenkomst;
- het omzetten van het pensioenfonds in een andere rechtsvorm, bedoeld in artikel 18 van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek; en samenvoeging van pensioenfondsen als bedoeld in de definitie van ondernemingspensioenfonds in artikel 1 van de Pensioenwet;
- de benoeming en het ontslag van de niet uitvoerende bestuurders; en
- het profiel van de niet uitvoerende bestuurders.

Adviestrajecten 2016

Over vijf onderwerpen werd dit jaar advies gevraagd: (1) De inrichting van een nieuwe geschillencommissie, (2) Vacature resp. herbenoeming van een niet uitvoerend bestuurder (hierna NUB), (3) Het invaren van het DC vermogen van het Getronics pensioenfonds, (4) Aanpassing van het toeslagbeleid en (5) het Communicatieplan 2017.

1. Geschillencommissie (Speerpunt VO)

Het functioneren van de geschillenprocedure was een van de speerpunten van het VO voor 2016. Het Bestuur heeft voorgesteld om een onafhankelijke voorzitter, aan te stellen. Hierover is positief geadviseerd. Het aantal geschillen is overigens zeer beperkt, maar de onafhankelijkheid wordt zo op een veel transparantere manier geborgd.

2. Vacature resp. herbenoeming van NUB (Speerpunt VO)

Het VO heeft ingestemd met de herbenoeming van de heer Van der Sluis als NUB voor een nieuwe periode van 4 jaar. Strikt genomen heeft het VO alleen adviesrecht over benoemingen en niet over herbenoeming van een NUB. Het Bestuur heeft echter gemeend de onderliggende wetgevende tekst ruim te interpreteren en zal de eigen statuten zodanig aanpassen dat ook in de toekomst bij de herbenoeming van een NUB aan de VO om advies gevraagd zal worden.

3. Invaren DC gelden Getronics pensioenfonds

Het was de wens van de sociale partners om tot één alles overkoepelend KPN pensioenfonds te komen, waarbij ook slapende fondsen zouden kunnen worden opgeheven. Inzake de liquidatie van SVG zijn de DC kapitalen op 30 november overgedragen naar PF KPN. Voor het Getronicsfonds is gevraagd om de DC regeling over te brengen naar het PF KPN. Voor de deelnemers aan deze regeling zou dit betekenen dat de kosten omlaag gaan, voor de deelnemers aan de KPN DC regeling betekent dit dat het totaal belegd vermogen groter wordt. Hierdoor zal er in de toekomst ingespeeld kunnen worden op de mogelijkheden van de wet "Verbeterde Premiereregeling", waardoor deelnemers meer mogelijkheden krijgen om bijvoorbeeld DC gelden op pensioendatum niet in een keer in zijn geheel in een levenslang lopende uitkering om te hoeven zetten. De kosten voor de uitvoering van de Getronicsregeling passen binnen het huidige budget, terwijl er in de Getronicsregeling zelf al een kleine reserve zit. Of dit ook in de toekomst volledig gedekt wordt hangt af van de afspraken die daarover met de werkgever gemaakt worden. Het VO heeft positief geadviseerd over deze beweging.

4. Aanpassing toeslagbeleid

Vanuit de Belastingdienst is opgemerkt dat de regeling voor de extra toeslag voor pensioengerechtigden en slapers niet aan de fiscale regels voldeed. In het verleden is er op initiatief van de sociale partners een toeslagbeleid gehanteerd waarbij gewezen deelnemers en gepensioneerden tot maximaal 0,25% meer toeslag kunnen krijgen dan de inflatie. Het Bestuur is met een alternatief gekomen waarbij er binnen de bestaande spelregels de maximale ruimte wordt gebruikt om toch een maximale toeslag te kunnen hanteren die boven het inflatiepeil ligt. De nieuwe regeling ligt daarbij in de geest van de oude regeling, het VO heeft derhalve positief geadviseerd over de nieuwe regeling.

5. Communicatieplan (Speerpunt VO)

In het vorige jaarverslag was reeds door het VO aangegeven dat aan het onderwerp communicatie bijzondere aandacht zou worden gegeven. Dit was dan ook een van de speerpunten van 2016.

Met de communicatiecommissie is uitgebreid gediscussieerd over de inzet van ijkpersonen in de communicatie. De ijkpersonen schetsen een sociaal profiel van een gemiddelde deelnemer in het fonds. Met die ijkpersonen in gedachte moet het mogelijk worden om het taalgebruik in de diverse communicatie uitingen beter aan te laten sluiten op de doelgroep. Het gebruik van ijkpersonen sluit niet volledig aan op de wens van het VO om in communicatie ook te segmenteren naar verschillende doelgroepen. Het VO is van mening dat een goede segmentatie de sleutel is naar effectievere communicatie. Wanneer de doelgroep helder is, kan de communicatiemix inspelen op de specifieke belevingswereld van deze doelgroep.

De wet Pensioencommunicatie eist van pensioenfondsen dat zij deelnemers (inclusief gepensioneerden en slapers) inzicht geeft in de persoonlijke risico's van de pensioenregeling, inzicht geeft in de keuzemogelijkheden en een handelingsperspectief biedt. Het KPN Pensioenfonds gebruikt daarvoor steeds meer uitingen. Het VO had graag gezien dat er meer kwantitatieve doelstellingen gesteld zouden worden voor de verschillende segmenten, zodat inzicht in het bereik van de communicatie en de bijdrage aan gestelde doelstellingen inzichtelijker wordt.

Overige speerpunten VO

Wat betreft de zoektocht naar rendement is geconstateerd dat de beleggingscommissie steeds actiever wordt in het verfijnen van het beleggingsbeleid. In een snel veranderende omstandigheden zit de commissie goed op de bal, zonder dat er te snel grote wijzigingen worden doorgevoerd.

Om meer grip te krijgen op het risico management heeft het VO een bezoek gebracht aan het TKPI in Groningen. Tijdens dit bezoek is vooral gekeken naar de vraag hoe afspraken die op papier staan in de praktijk gehandhaafd worden. Er zijn daarbij geen bijzonderheden naar voren gekomen.

Overige bevindingen 2016

Reputatie pensioensector

Het VO heeft haar zorgen geuit over de reputatie van de pensioensector. Zij heeft ook geconstateerd dat het bestuur actiever wordt in federatieverband en hiernaast ook een nieuwe commissie in het leven heeft geroepen welke zich bezig gaat houden met pensioenontwikkeling. Dit is een ontwikkeling welke het VO van harte toejuicht.

Het VO is zich bewust dat de positie van het pensioenfonds door externe als wel interne factoren wordt beïnvloed. Het VO is van mening dat 1. het inzichtelijk maken van de omvang van de verschillende effecten en 2. of deze beïnvloedbaar, of niet beïnvloedbaar waren door het KPN pensioenfonds, zou kunnen helpen in de algehele discussie doordat deze hierdoor transparant en feitelijk blijft.

Functioneren besturingsmodel

Uit de separate gesprekken met de geledingen in het bestuur is gebleken dat er een hoge mate van homogeniteit in ervaringen, prioriteiten en doelstellingen tussen de geledingen is. In de breedte zijn veel stakeholders positief over het functioneren. De indruk van het VO is dat dit besturingsmodel bovengemiddeld goed functioneert als de leden een hoog kennis en ervaringsniveau delen en openstaan voor de permanente evaluaties en verbeteringsvoorstellen. De selectie van nieuwe leden is hiervoor een kritische succes factor. Bij de Niet Uitvoerende Bestuurders zijn naast de inbreng van hun specifieke deskundigheid vooral de "secundaire" werkwijze, een zeer professioneel toetsingskader, en een grondhouding van voortdurende verbetering vitaal.

Intern Toezicht

Het Intern Toezicht is overwegend erg positief over het functioneren van het bestuur. Het Intern Toezicht heeft haar rapport toegelicht aan het VO. Het VO heeft het oordeel van het Intern Toezicht meegewogen in het eindoordeel.

- Evenwichtige belangenafweging: het VO ondersteunt het voorstel van het intern toezicht ter zake. Het VO benadrukt daarbij het belang van meer aandacht voor de sterk gegroeide groep "gewezen deelnemers".
- Communicatie : Het VO ondersteunt het voorstel van het intern toezicht, maar verwijzen ook naar haar aanvullingen op dit onderwerp.
- Interne beheersing: het is uit de gesprekken met de geledingen in het bestuur gebleken dat de belasting van de leden verder toeneemt en om aandacht voor beheersing vraagt. In dat licht lijken de diverse (voorgestelde) maatregelen adequaat (4e commissie, mandatering, planmatiger werken via jaarkalenders).

Wet- en regelgeving – ontwikkelingen

Het VO waardeert de grotere betrokkenheid van ons bestuur bij de activiteiten voor de sector, maar ziet in het betrokken deel van het jaarverslag graag meer oordeelsvorming van het bestuur over wetsvoorstellen en initiatieven. Het VO ondersteunt de visie van het bestuur dat de huidige hybride pensioenregeling toekomst vast is. De hybride regeling is met name in een fonds met een grote spreiding in hoogte van inkomens evenwichtig.

Tijdigheid van adviesaanvragen

In het vorig jaarverslag was het VO kritisch over de tijdigheid van adviesaanvragen; advies moet op een zodanig tijdstip gevraagd worden dat dit nog van invloed kan zijn op de beslissing. Voor het afgelopen jaar kan geconstateerd worden dat bij alle adviesaanvragen nog voldoende gelegenheid was om die adviezen mee te kunnen nemen.

Best Practice voor VO's

Met een aantal VO's van grotere bedrijfspensioenfondsen is een regulier overleg gestart om te komen tot een soort "Best Practice" voor VO's. Uit de eerste verkenningen blijkt dat het Bestuur van ons fonds meer dan gemiddeld transparant is, iets dat wij uiteraard toejuichen.

KPN Contact

Net als bij Getronics waren er ook bij KPN Contact nog DC gelden in een aparte regeling. Ook deze zijn ingevaren in het PF KPN. Hiervoor is geen adviesaanvraag geweest.

Jaarverslag

Het VO is in een vroeg stadium betrokken bij het beoordelen van de teksten voor het jaarverslag. Het VO heeft opgemerkt dat het jaarverslag verbeterd is in leesbaarheid t.o.v. 2015.

VO speerpunten 2017

Vooruitkijkend op 2017 heeft het VO een vijftal speerpunten benoemd namelijk:

1. **Evenwichtige belangenbehartiging:** Het VO is van mening dat kwantitatieve onderbouwing van consequenties van te nemen besluiten kan helpen in het geven van inzicht in de evenwichtigheid van een besluit. Gewezen deelnemers zijn de grootste groep belanghebbenden van het pensioenfonds. Echter, zij worden, anders dan werkgever, werknemer en pensioengerechtigden, niet specifiek vertegenwoordigd vanuit het VO of het bestuur.
2. **Communicatie;** Het VO beschouwt communicatie als een belangrijk middel om vertrouwen te behouden en te versterken. Een heldere segmentatie in combinatie met kwantitatief inzicht de sleutel is naar een effectiever communicatiebeleid. Daarom blijft dit onderwerp een speerpunt van het VO voor 2017.
3. **Mandatering;** Het Bestuur heeft meer mandaat gegeven aan de individuele commissies. Het VO zal deze ontwikkeling in 2017 met aandacht volgen.
4. **Pensioenontwikkeling;** De verwachting voor komend jaar is dat er grote veranderingen te verwachten zijn in de pensioensector. Het VO wil graag betrokken worden bij de belangrijke topics die worden in de commissie pensioenontwikkelingen.
5. **Risico matrix – Integraal Risico Management;** Vanuit intern toezicht en DNB is er aandacht voor IRM. Het VO zal het komende jaar de ontwikkelingen en de werking van IRM binnen het pensioenfonds nader willen bekijken.

Verantwoording en werkwijze

Het afgelopen jaar heeft het VO, buiten haar interne overleggen, deelgenomen aan:

- de bestuursvergadering over het jaarverslag;
- de bestuursvergadering over het communicatieplan;
- een voorlichtingsdag bij TKP(I) Groningen;
- een bestuurdersmiddag georganiseerd door TKP(I) in Nunspeet;
- diverse webinars over pensioenactualiteiten, georganiseerd door TKP(I);
- twee themadagen rond de toekomst van ons pensioenstelsel georganiseerd door Platform Medezeggenschap Pensioenfondsen;
- een themamiddag over reputatiemanagement georganiseerd door de Pensioenfederatie;
- een serie peer-review sessies met VO's van een aantal grotere bedrijfspensioenfondsen;
- een tweetal workshops ter voorbereiding van het communicatieplan van het pensioenfonds;
- de jaarlijkse interviewsessies met de bestuursleden per geleding; en
- per kwartaal een voortgangsoverleg met het dagelijks bestuur.

Het VO krijgt voldoende mogelijkheden om kennis te verwerven. Het VO heeft vrijwel onbeperkt toegang tot alle rapportages die opgesteld worden voor het pensioenfonds met inbegrip van de (voorlopige) notulen van bestuurs- en commissievergaderingen. Alleen de communicatie met DNB is niet inzichtelijk.

Oordeel

(onder voorbehoud van verslag en gesprek Intern Toezicht, Accountant en Actuaris) Het VO is van oordeel dat het Bestuur in 2016 als goed Bestuur heeft gehandeld en met grote deskundigheid en inzet haar werk heeft uitgevoerd.

Het VO wil ook langs deze weg alle bestuursleden bedanken voor hun inzet.

De Bilt, 6 april 2017

Johannes van Dijk
Anne Dijkstra- Sta van Uiter
Robert Hagendoorn
Mieke Kmiecniak- van den Heuvel
Rudo Wijbrands
Peter van Zijp

Reactie bestuur

Het bestuur heeft in de vergadering van 06 april 2017 met genoeg kennis genomen van het oordeel van het Verantwoordingsorgaan over het verslagjaar 2016. Het bestuur waardeert de inzet en gedegen aanpak van het Verantwoordingsorgaan om zijn rol te vullen.

Daarnaast heeft het bestuur goede nota genomen van de door het Verantwoordingsorgaan genoemde bevindingen en aandachtspunten.

5. Algemene informatie

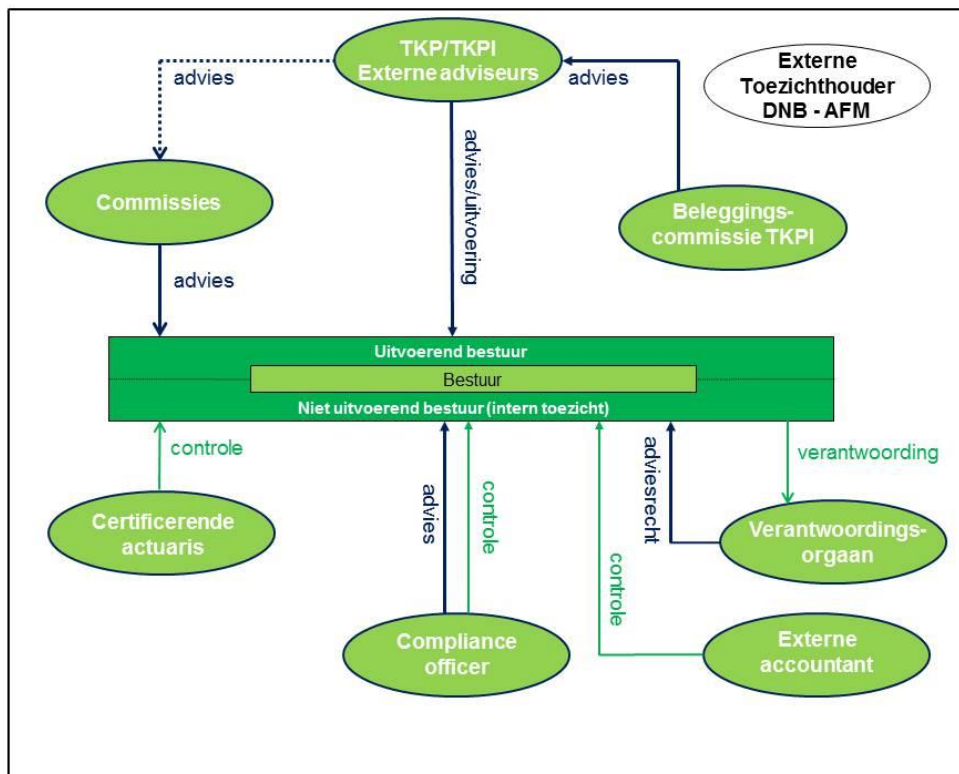
5.1. Juridische structuur

Stichting Pensioenfonds KPN (Pensioenfonds óf PF KPN), statutair gevestigd te Groningen, is opgericht op 26 juni 1998. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 02063809.

Het pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds in de zin van artikel 1 van de Pensioenwet. Het pensioenfonds voert de pensioenregeling uit voor zowel het cao-personeel als voor de werknemers met een persoonlijke arbeidsovereenkomst van Koninklijke KPN NV ('KPN NV') en/of aan KPN gelieerde ondernemingen. De pensioenregeling van het pensioenfonds is een hybride regeling (middelloon/beschikbare-premieregeling). De regeling op basis van het middelloonsysteem wordt in de Pensioenwet gekarakteriseerd als uitkeringsovereenkomst. De beschikbare-premieregeling wordt gekarakteriseerd als premieovereenkomst. De premies worden ingebracht door de werkgever KPN NV en de werknemers. Deelnemers aan de pensioenregeling zijn alle werknemers die vallen onder de werkingssfeer van de cao van KPN NV als ook met een persoonlijke arbeidsovereenkomst. Ultimo boekjaar had het pensioenfonds 72.627 (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden met een belegd vermogen van ruim € 10,2 miljard. Dit betreffen beleggingen voor rekening en risico pensioenfonds en risico deelnemers.

5.2. Organisatie

De samenhang van alle organen en commissies binnen het pensioenfonds wordt in het onderstaande schema visueel weergegeven.

De personele invulling van de verschillende organen en commissies wordt in paragraaf 5.3 weergegeven.

5.3. Personalia

Het pensioenfonds heeft een paritair gemengd bestuursmodel.

De samenstelling van het bestuur is per 1 januari 2017 als volgt:

Uitvoerende bestuursleden (benoemd namens de werkgever)

Naam en geboortedatum	Functie in bestuur	Aanvang eerste termijn	Aanvang volgende termijn	Maximale zitting tot
J.D.A. Burcksen (17-04-1969)	lid	01-07-2014	01-07-2018	01-07-2026
F.H.K. Ooms (09-03-1959)	plaatsvervangend voorzitter	01-01-2008	01-01-2016	01-01-2020
J.M. van Osch (13-01-1977)	lid	01-07-2014	01-01-2017	01-01-2025

Uitvoerende bestuursleden (benoemd namens de werknemers)

Naam	Functie in bestuur	Aanvang eerste termijn	Aanvang volgende termijn	Maximale zitting tot
J.P.O.M. van Herpen (16-02-1953)	plaatsvervangend voorzitter/ secretaris	01-07-2009	01-07-2018	01-07-2021
mw. E.L. Snoeij (17-07-1956)	lid	18-12-2013	18-12-2017	18-12-2025
C. Vlaar (05-10-1979)	lid	01-01-2016	01-01-2020	01-01-2028

Uitvoerende bestuursleden (benoemd namens de pensioengerechtigden)

Naam	Functie in bestuur	Aanvang eerste termijn	Aanvang volgende termijn	Maximale zitting tot
W.E. Velding (10-02-1950)	lid	01-07-2014	01-07-2018	01-07-2026
A. van 't Zelfde (10-10-1948)	lid	01-07-2014	01-07-2018	01-07-2026

Niet uitvoerende bestuursleden

Naam	Functie in bestuur	Aanvang eerste termijn	Aanvang volgende termijn	Maximale zitting tot
P. van Gameren (22-10-1965)	lid, voorzitter	01-07-2014	01-07-2018	01-07-2026
C.C. van der Sluis (14-04-1948)	lid	01-07-2014	01-01-2017	01-01-2025
mw. G.P. van Tongeren (13-01-1976)	lid	13-06-2016*	13-06-2020	13-06-2028

*De benoeming van mevrouw Van Tongeren is in de bestuursvergadering van 29 juni 2016 bekrachtigd.

Dagelijks Bestuur (DB)

P. van Gameren RA (voorzitter DB)
mr. J.P.O.M. van Herpen
F.H.K. Ooms

Intern Toezicht

P. van Gameren RA
C.C. van der Sluis RA CPC (voorzitter intern toezicht)
mw. drs. G.P. van Tongeren AAG CFA

De niet uitvoerende bestuursleden voeren binnen het gemengd paritair model (one-tier) het intern toezicht.

Audit en Financiële Commissie (AFC)

drs. J.D.A. Burcksen (voorzitter AFC)
mr. J.P.O.M. van Herpen
C.C. van der Sluis RA CPC
drs. A. van 't Zelfde

Communicatie Commissie (CC)

P. van Gameren RA
mr. A.W. Nauta, *adviseur*
mw. E.L. Snoeij (voorzitter CC)
drs. W.E. Velding

Beleggingscommissie (BC)

F.H.K. Ooms
ing. J.M. van Osch MScBA (voorzitter BC)
mw. drs. G.P. van Tongeren AAG CFA
C. Vlaar
drs. A. van 't Zelfde

Commissie Pensioenontwikkelingen (CPO)

F.H.K. Ooms (voorzitter CPO)
C.C. van der Sluis RA CPC
E.L. Snoeij
drs. A. van 't Zelfde
C. Vlaar

Geschillencommissie

mr. O.F. Blom (onafhankelijk voorzitter)
F.H.K. Ooms
mw. E.L. Snoeij

Adviseur bestuur

dr. L.J.C.M. le Blanc (tot 1 januari 2017)
mr. A.W. Nauta

Compliance officer

R. v.d. Mast en mw. B. Ouwerkerk, Nederlands Compliance Instituut

Verantwoordingsorgaan

ing. J.A. van Dijk, namens de werkgever (voorzitter)
mw. A. Dijkstra-Sta van Uiter, namens de deelnemers (secretaris)
drs. ing. R.J. Hagendoorn, namens de pensioengerechtigden
mw. M.C. Kmieciak-van den Heuvel, namens de pensioengerechtigden
dr. R.J. Wijbrands, namens de deelnemers
P.A.M. van Zijp, namens de werkgever

Uitvoeringsorganisaties

Het beheer van het pensioenfonds is opgedragen aan TKP Pensioen BV en TKP Investments BV.

Certificeerders

Deloitte Accountants BV, externe onafhankelijke accountant
Willis Towers Watson Netherlands BV, externe actuaris

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst; alle werkzaamheden (pensioenadministratie, vermogensbeheer, bestuursondersteuning, communicatie etc.) zijn uitbesteed.

5.4. Missie, visie en doelstellingen van het pensioenfonds

Missie

In de missie is beschreven waar het pensioenfonds voor staat, wat de bestaansgrond is en welke waarden en identiteit het pensioenfonds kenmerken. De missie van het pensioenfonds is als volgt:

"Het pensioenfonds wil een betrouwbare, adequate en transparante invulling geven aan de pensioenovereenkomst, waarbij het streven is het pensioenresultaat in euro's over een voortschrijdende periode van vijftien jaar te maximaliseren. In de communicatie naar (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en de werkgever zal het pensioenfonds nadrukkelijk de mogelijkheden binnen de pensioenregeling naar voren brengen.

Daarnaast zet het pensioenfonds zich in binnen de maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van collectieve pensioenregelingen en oefent daarbij invloed uit op de discussie over de richting van de toekomstbestendigheid van de collectieve pensioenregeling.

Visie

In de visie wordt beschreven hoe het pensioenfonds inspeelt op (toekomstige) veranderingen en welke zienswijze en toekomstbeeld daarbij ten grondslag liggen aan het handelen van het pensioenfonds. De visie van het pensioenfonds is als volgt:

"Het pensioenfonds zorgt voor een actieve betrokkenheid bij de belanghebbenden, waarbij gestreefd wordt naar een beheerst realistische verwachting van het pensioenresultaat. Het pensioenfonds monitort en vervult waar nodig een actieve rol ten aanzien van de ontwikkelingen in de pensioensector, is daar onderdeel van en zorgt voor tijdige implementatie van gewijzigde maatschappelijk inzichten en wet- en regelgeving. Op basis hiervan beoordeelt hij periodiek zijn bestaansrecht. Het pensioenfonds heeft op basis van de huidige schaal, professionele governance en een efficiënte bedrijfsvoering bestaansrecht voor de uitvoering van de collectieve pensioenregeling."

Doelstellingen

Op basis van de missie en de visie zijn de strategische doelstellingen bepaald. Deze strategische doelstellingen zijn als volgt verwoord:

- Het pensioenfonds heeft een lange termijn doelstelling (15 jaar voortschrijdend) en streeft naar een maximalisatie van het pensioenresultaat in euro's binnen de regeling, waarbij de beleggingen, rente en risicobeleid zo zijn ingericht dat de kans, gegeven de financiële positie, dat de dekkingsgraad 5 jaar achtereen onder het minimaal vereist vermogen ligt beperkt wordt;
- Het pensioenfonds streeft naar voldoende rendement om hieruit de voorwaardelijke toeslag te kunnen financieren;
- Bij het uitvoeren van de regeling hanteert het pensioenfonds het principe van evenwichtige belangenafweging tussen alle groepen belanghebbenden;
- De uitvoering van pensioenregelingen dient nu en in de toekomst juist, tijdig, beheerst en volledig plaats te vinden;
- Bij de uitvoering van de pensioenregeling gebruikt het pensioenfonds een heldere, consistente en transparante communicatie. De communicatie is daarbij gericht op zekerheid, ambitie en kosten met betrekking tot uitvoering van de DB en DC component, met een optimale balans tussen kwaliteit, resultaat en kosten;
- De communicatie richting deelnemers is gericht op het bieden van handelingsperspectief voor de deelnemer;
- Het pensioenfonds participeert actief in de maatschappelijke discussie over de ontwikkelingen in de pensioensector.

Conform de Pensioenwet en het vanaf 1 januari 2015 van kracht geworden Financieel Toetsingskader maakt het bestuur onderscheid tussen de risicohouding op lange en korte termijn.

De risicohouding op lange termijn wordt uitgedrukt in het pensioenresultaat en vanuit de doelstelling van het maximaliseren van het pensioenresultaat, wordt dit uitgedrukt in een drietal beleidskaders gebaseerd op de zogenaamde haalbaarheidstoets⁹:

- *Vanuit de financiële positie waarbij aan het vereist eigen vermogen (hierna: "VEV") wordt voldaan, stelt het pensioenfonds een ondergrens van het verwacht pensioenresultaat vast (mediaan) op 90%;*
- *Vanuit de actuele financiële positie stelt het pensioenfonds een ondergrens van het verwacht pensioenresultaat vast (mediaan) op 87%;*
- *Vanuit de actuele financiële positie stelt het pensioenfonds een maximale afwijking ten opzichte van de mediaan van het verwacht pensioenresultaat vast (slecht weer situatie, 5% percentiel) van 35%;*

De risicohouding op korte termijn wordt uitgedrukt in termen van solvabiliteitspositie (VEV) en is gelijk aan een beleggingsportefeuille met 55% zakelijke waarden en met een dynamisch rente afdekkingsbeleid. Risicohouding op korte termijn, gemeten per 31 december 2016, is gelijk aan een VEV van 22,1% (exclusief DC-kapitaal). Dit percentage is berekend ten opzichte van de verplichtingen voor risico van het pensioenfonds met een bandbreedte tussen 20% en 27,5% (exclusief DC-kapitaal). Het VEV wordt hierbij berekend op de door DNB voorgeschreven methode.

De omvang van de zakelijke waarden gegeven de huidige omstandigheden is nodig om op lange termijn in staat te zijn de ambitie van de afgesproken pensioenregeling naar verwachting te kunnen waarmaken. Het gekozen dynamisch rente afdekkingsbeleid van het pensioenfonds moet voornamelijk voorkomen dat door de daling van de marktrente (te) lage dekkinggraden optreden, maar het pensioenfonds wel in staat stelt om bij stijgende rentebewegingen (deels) financieel te profiteren.

Risicohouding en herstelkracht

Het pensioenfonds streeft er naar om korten van de aanspraken zoveel mogelijk te voorkomen. Indien er door tegenvallende ontwikkelingen toch gekort zou moeten worden, streeft het pensioenfonds ernaar om de korting hierbij over de gehele looptijd van het op te stellen herstelplan beperkt te laten zijn in verwachte omvang. Hierbij streeft het pensioenfonds om de kans op onvoorwaardelijk korten door 5 jaar lang een beleidsdekkinggraad onder MVEV-niveau te hebben, te beperken. Dit onderdeel van de lange termijn risicohouding wordt meegewogen bij de vaststelling van de strategische beleggingsportefeuille.

In het Crisisplan wordt verder omschreven welke kaders in welke omstandigheid daarvoor gelden. De hoofdpunten van de risicohouding is leidend voor het beleidskader van het pensioenfonds. Vanuit dit beleidskader wordt het beleggings- toeslag- en kortingsbeleid vorm gegeven.

⁹ De wettelijk voorgeschreven periodiek door pensioenfonds uit te voeren haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Bij aanvang per 1 januari 2015 dienen pensioenfondsen voor de aanvaarding en naar de toekomst af te leggen verantwoording een aantal ondergrenzen van het verwacht pensioenresultaat en maximaal toegestane afwijking vast te stellen (aanvangshaalbaarheidstoets).

6. Financiële positie en beleid in 2016

6.1. Financiële opzet en positie

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur.

De ontwikkeling van de dekkingsgraad van het pensioenfonds gedurende het jaar 2016, op basis waarvan ook de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2016 is bepaald, wordt hieronder weergegeven.

	2016	2015
Dekkingsgraad eind vorig jaar	111,9%	110,7%
Effect toevoegen beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers	-0,6%	-
Dekkingsgraad 1 januari	111,3%	110,7%
Effect premies	-0,3%	-0,3%
Effect premies (solvabiliteitsdepot)	0,0%	2,8%
Effect uitkeringen	0,3%	0,3%
Effect beleggingsresultaat (inclusief renteaafdekking)	11,7%	3,8%
Effect wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-8,5%	1,4%
Effect a.g.v. aanpassing UFR-systematiek	0,0%	-2,3%
Effect a.g.v. wegvallen middeling	0,0%	-4,6%
Effect op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	-0,3%	0,0%
Effect op waardeoverdrachten	-0,9%	0,0%
Effect toeslagverlening	0,0%	-0,2%
Effect op kosten	0,1%	0,0%
Effect overige oorzaken	-0,9%	0,3%
Dekkingsgraad 31 december	112,5%	111,9%

Effect toevoegen beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers

Met ingang van 2016 dient de bepaling van de dekkingsgraad plaats te vinden inclusief de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers en inclusief het herverzekerd deel. Daardoor daalt de dekkingsgraad met 0,6%-punt. Deze dekkingsgraad die uitkomt op 111,3%, geldt als beginpunt voor 2016.

Effect premies

De pensioenpremie die KPN NV verschuldigd is aan het pensioenfonds (inclusief de bijdrage van de werknemers) is een vaste premie van 23% van de som van de pensioengrondslagen. Deze vaste premie is afgesproken voor de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2019. Deze premie wordt in een premiedepot gestort. Uit het premiedepot wordt de gedempte kostendeekkende premie onttrokken voor de financiering.

Voor een verdere toelichting op het premiebeleid wordt verwezen naar paragraaf 6.3.1 'Financieringsbeleid'.

Effect beleggingsresultaat (inclusief renteaafdekking)

Er is in 2016 (na aftrek kosten vermogensbeheer) een beleggingsrendement gerealiseerd van 11,0% terwijl voor de VPV een rendement van -0,06% nodig was. Dit zorgt voor een positief resultaat als gevolg van beleggingsopbrengsten.

In de paragrafen 6.3.3. 'Beleggingsbeleid', 8.2 'Resultaten beleggingen 2016', 8.2.6. 'Toelichting retransicico' wordt de renteaafdekking en het resultaat ervan nader toegelicht.

Effect rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt gewaardeerd op marktwaarde op basis van de rentetermijnstructuur.

De rentetermijnstructuur eind 2016 is lager dan die van eind 2015. Dit heeft geleid tot een stijging van de technische voorzieningen. Dit heeft geresulteerd in een negatief effect op de dekkingsgraad per 31 december 2016 van 8,5%-punt.

Effect overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

Onder de overige mutaties is onder andere het effect van de aangepaste AG Prognosetafel 2016 per december 2016 opgenomen. Deze AG prognosetafel is gebaseerd op sterftestatistieken van de gehele bevolking. De invloed op de technische voorziening bedraagt 0,2%.

Vereist eigen vermogen

Het vereist eigen vermogen eind 2016 is 19,7% van de voorziening en is volgens de DNB-richtlijn gebaseerd op de risico's van de strategische beleggingsportefeuille. Primo 2016 bedroeg het vereist eigen vermogen 20,9%.

De daling van het vereist eigen vermogen ten opzichte van vorig jaar wordt verklaard doordat het renterisico en het valutarisico gedurende 2016 gedaald zijn. Daarnaast is besloten om beleggingen in grondstoffen te verkopen, waardoor het grondstoffenrisico vervalt.

Status herstelplan

Op 31 maart 2016 heeft het pensioenfonds op grond van artikel 139, lid 1 van de Pensioenwet een geactualiseerd herstelplan ingediend bij DNB. Op basis van deze ingediende stukken heeft DNB ingestemd met dit herstelplan.

Op basis van de situatie begin 2015 was de verwachting dat het pensioenfonds binnen twee jaar een beleidsdekkingsgraad bereikte, gelijk aan het vereist eigen vermogen. Door een daling van de dekkingsgraad naar bijna 102,0% in het begin van 2016, moet deze verwachting worden bijgesteld. Uit het herstelsjabloon blijkt dan dat het vereist eigen vermogen nu in 5 á 6 jaar behaald wordt.

Haalbaarheidstoets, premiebeleid en herstelkracht

Jaarlijks voert het pensioenfonds een haalbaarheidstoets uit. Deze is in juni 2016 ingediend bij DNB.

De uitkomsten van deze toets zijn getoetst aan de risicohouding op lange termijn berekend vanuit de actuele financiële situatie. De uitkomsten laten het volgende zien:

	Ondergrenzen vanuit beleid	Uitkomsten haalbaarheidstoets
		Totaal vanuit actuele situatie
Vanuit VEV-niveau	90%	
Vanuit feitelijke positie	87%	100,2%
afwijking	35%	35,2%

Het bestuur heeft de uitslag van de haalbaarheidstoets 2016 besproken in de vergadering van 29 juni 2016 en is van mening dat alle uitslagen binnen de grenzen valt van de risicohouding zoals die in juni 2015 is vastgesteld in overleg met de sociale partners.

Het bestuur heeft vastgesteld dat de uitslag in "worst case" scenario (35,2%) versus beleidsgrens van 35% in "worst case" scenario geen aanleiding is om de risicohouding, zoals in overleg met de sociale partners is vastgelegd, te wijzigen.

Premiebeleid

Het premiebeleid wordt elke 5 jaar vastgesteld door sociale partners. Daarbij wordt via een door het pensioenfonds uit te voeren uitvoeringstoets bepaald of de premie redelijkerwijs voldoende is om de pensioenregeling in de komende 5 jaar te bekostigen.

6.2. Waardeoverdracht

SVG (deel 1)

Op 21 oktober 2015 heeft het bestuur van Stichting Voorzieningsfonds Getronics een verzoek tot collectieve waardeoverdracht ingediend bij DNB. Het betreft een collectieve waardeoverdracht op basis van artikel 83 PW van Stichting Voorzieningsfonds Getronics naar Stichting Pensioenfonds KPN.

De collectieve waardeoverdracht is van toepassing op de groep deelnemers die in 2013, 2014 en 2015 van rechtswege zijn overgegaan van KPN Corporate Markets naar KPN NV. De betreffende deelnemers zijn, op grond van de KPN cao, respectievelijk op 1 januari 2013, 1 januari 2014 of 1 januari 2015 deelnemer geworden aan de pensioenregeling van PF KPN.

Het totale bedrag aan waardeoverdracht bedroeg € 145,5 miljoen.

KPN Contact

Met ingang van 1 januari 2015 zijn de werknemers van KPN Contact opgenomen in de pensioenregeling van PF KPN en zijn deze deelnemers 'slapers' geworden in de pensioenregeling van KPN Contact. Op verzoek van de sociale partners is door het pensioenfondsbestuur nagegaan of de regeling van KPN Contact kan worden opgenomen in de regeling van PF KPN.

Na akkoord van DNB in maart 2016 heeft middels een interne collectieve waardeoverdracht van het BPR-saldi deze integratie per 30 juni 2016 plaatsgevonden. Het betreft een kosteloze waardeoverdracht van in totaal een bedrag van circa € 37 miljoen.

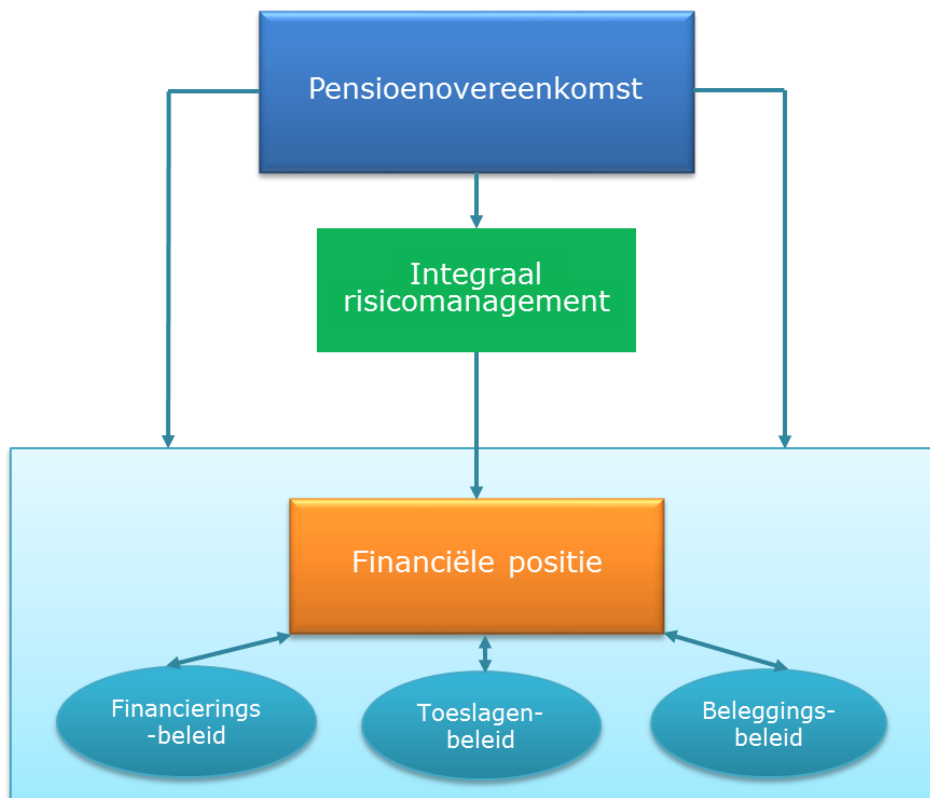
SVG (deel 2)

Inzake de liquidatie van SVG zijn de DC- en de CDC-portefeuilles op 30 november overgedragen naar PF KPN.

Deze waardeoverdracht is uiteindelijk in 3 delen uitgevoerd. De eerste deel betrof een overboeking van €523,6 miljoen van SVG naar PF KPN op 30 november. De 2e deel betrof een overboeking in december 2016 van € 1,1 miljoen naar PF KPN. En ook in december, bij de definitieve afronding van de transitie is uiteindelijk een 3e deel uitgevoerd, waarbij circa € 2,3 miljoen is overgeboekt naar PF KPN.

6.3. Beleid en beleidskeuzes

Het pensioenfonds heeft beleid ontwikkeld op het gebied van financiering, beleggingen en toeslagen om de risico's en de financiële positie van het pensioenfonds te beheersen. Bij het maken van beleidskeuzes worden met de belangen van alle belanghebbenden evenwichtig rekening gehouden. Het beleid wordt uitgevoerd binnen de wettelijke kaders en de kaders van de pensioenovereenkomst zoals die in de cao is vastgelegd. Voor de werknemers met een persoonlijke arbeidsovereenkomst is in het pensioenreglement vastgelegd dat de regels in de cao op het gebied van de pensioenregeling ook op hen van toepassing zijn.

6.3.1. Financieringsbeleid Pensioenregeling KPN

Financieringssysteem, ABTN en premiebeleid

De pensioenpremie die KPN NV verschuldigd is aan het pensioenfonds (inclusief de bijdrage van de werknemers) is een vaste premie van 23% van de som van de pensioengrondslagen. Deze vaste premie is afgesproken voor de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2019. Deze premie wordt in een premiedepot gestort. Uit het premiedepot wordt de gedempte kostendekkende premie onttrokken voor de kosten van de jaarlijkse pensioenopbouw.

Per 1 januari 2016 bedroeg de waarde van het premiedepot € 49,0 miljoen. Eind 2016 bedraagt het premiedepot € 65,8 miljoen. De toename wordt veroorzaakt door het positieve beleggingsrendement (€ 2,6 miljoen) en het verschil tussen de vaste premie van 23% en de gedempte kostendekkende premie (€ 14,2 miljoen). Als gevolg van de voorlopige afrekening van de premie over 2016, zal er begin 2017 nog een bedrag worden verrekend met het premiedepot.

In de cao en het pensioenreglement is vastgelegd dat als in enig jaar het premiedepot onvoldoende middelen heeft om de gedempte kostendekkende premie te kunnen onttrekken, de in dat jaar op te bouwen pensioenaanspraken zullen worden verminderd naar rato van het tekort. Tot nu toe is het niet nodig geweest om deze regel te gebruiken.

(Gedempte) kostendekkende premie

Op grond van de Pensioenwet moet de kostendekkende premie tenminste bestaan uit de volgende onderdelen:

- de actuarieel benodigde premie voor de pensioenverplichtingen (nominale premie);
- een opslag die nodig is voor het in stand houden van het vereist eigen vermogen (solvabiliteitsopslag);
- een opslag voor uitvoeringskosten van het pensioenfonds (kostenopslag);
- de premie die actuarieel benodigd is voor de voorwaardelijke onderdelen van de pensioenregeling (toeslagpremie).

Met betrekking tot de toeslagpremie kan worden opgemerkt dat deze geen deel uit maakt van de kostendekkende premie aangezien de toeslagverlening uit overrendementen wordt gefinancierd.

Omdat het pensioenfonds gebruik maakt van de mogelijkheid om de kostendekkende premie te dempen zijn zowel de kostendekkende premie op basis van de RTS als de gedempte kostendekkende premie opgenomen. Vanaf 2016 wordt de gedempte kostendekkende premie berekend met een rendementscurve die bepaald is op de maximaal toegestane parameters. Deze rendementscurve staat de komende vijf jaar vast.

Omdat bij de berekening van de gedempte premie de toekomstige inschatting van de inflatie wordt meegerekend, vervalt de solvabiliteitsopslag in de premie. De opslag door het meerekenen van de inflatie is namelijk hoger dan de solvabiliteitsopslag zou zijn.

Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie die de werkgever (inclusief de werknemersbijdrage) minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendekkende premie.

Premies en grensbedragen

Voor 2016 golden de volgende premies en grensbedragen:

- pensioenpremie: 23% over het pensioengevend salaris onder aftrek van de franchise van € 13.449. Het pensioengevend salaris is hierbij gemaximeerd op € 101.519 (conform de fiscale wetgeving);
- beschikbare-premiegrens van € 45.378;
- voor het WIA-excedent pensioen (arbeidsongeschiktheidspensioen) geldt de maximering van € 101.519 niet.

Premies en grensbedragen KPN Contactregeling

In 2016 zijn de pensioenaanspraken uit de KPN Contactregeling opgenomen in de pensioenaanspraken in de KPN pensioenregeling. Hierdoor zijn er geen aangepaste premies of grensbedragen meer voor de KPN Contactregeling.

Verloop pensioenpremie en overige premies

De afgelopen vijf jaar hebben de premies zich als volgt ontwikkeld:

	2016	2015	2014	2013	2012
Pensioenpremie in %	23,0	23,0	20,9	21,9	21,1
Pensioenpremie * € 1.000	124.707	140.288	129.936	88.891	78.614
Afkoop bijstortingsverplichting	0	196.000	0	0	0
Bijstorting * € 1.000	0	0	0	36.528	75.523

6.3.2. Toeslagbeleid

Met de invoering van het per 1 januari 2015 gewijzigde financieel toetsingskader, is ook het toeslagbeleid aangepast. In 2016 is de toeslagregeling verder gewijzigd. Vanuit de Belastingdienst is opgemerkt dat de regeling voor de extra toeslag voor pensioengerechtigden en slapers niet aan de fiscale regels voldoet. De sociale partners hebben vervolgens de toeslagregeling aangepast en een alternatief gevonden voor de vervanging van de extra toeslag.

Algemeen:

De toeslagverlening voor deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden wordt gebaseerd op het afgeleide consumentenprijsindexcijfer (periode september – september).

Richtlijnen voor toeslagen:

Het pensioenfonds heeft een beleidsrichtlijn voor het toeslagbeleid opgesteld. Hierbij worden de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Het toeslagbeleid is voorwaardelijk en is afhankelijk van het behaald beleggingsrendement op lange termijn. Dit komt tot uitdrukking in de hoogte van de beleidsdekkingsgraad na correctie met het solvabiliteitsdepot;
- Toeslagen worden gegeven op grond van een toekomstbestendige toeslagverlening. Dit houdt in dat er vermogen boven een beleidsdekkingsgraad (BDG) van 110% moet zijn om een bepaalde toeslag levenslang, samengesteld, te kunnen geven. Als dat zo is, dan mag het eerste jaar deze toeslag gegeven worden op de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenrechten. In het volgende jaar moet de toetsing van het vermogen boven 110% weer worden uitgevoerd;
- Een toeslag kan worden toegekend vanaf een beleidsdekkingsgraad van 110%. De BDG die leidend is voor de bepaling van de toeslag is de laatst bekende BDG voor de vergadering waarin de toeslag wordt vastgesteld. Bij de bepaling van de beleidsdekkingsgraad wordt het solvabiliteitsdepot niet meegerekend;
- Een volledige toeslag kan verleend worden vanaf een BDG boven de grens die nodig is voor toekomstbestendige toeslagverlening (in 2016 119,3%);
- Een jaarlijkse volledige toeslag is gelijk aan het percentage waarmee het consumentenprijsindexcijfer voor alle huishoudens (afgeleid) over de maand september van het jaar voorafgaande aan de verlening van de toeslag afwijkt van dat prijsindexcijfer van de maand september van het daaraan voorafgaande jaar;
- Bij een BDG tussen 110% en de grens die nodig is voor toekomstbestendige toeslagverlening (in 2016 119,3%) kan een evenredige toeslag worden toegekend aan de actieve deelnemers. De evenredige toeslag wordt berekend op basis van de BDG;
Voor de pensioengerechtigden en de slapers wordt de toeslag berekend aan de hand van het aanwezige vermogen boven de grens van 110%. Dit is mogelijk op grond van de regelgeving. De aldus bepaalde toeslag is hoger dan de evenredig berekende toeslag; Deze berekening van de mogelijke toeslag komt in de plaats van de extra toeslag van maximaal 0,25% die voorheen aan de pensioengerechtigden en slapers werd gegeven. Deze extra toeslag hebben de sociale partners in juni 2016 laten vervallen doordat deze toeslag niet binnen de fiscale kaders bleek te passen.
- Inhaaltoeslag kan vanaf een BDG boven de grens die nodig is voor toekomstbestendige (en boven VEV-niveau) toeslagverlening (in 2016 119,3%) gegeven worden;
- Het bestuur heeft de discretionaire bevoegdheid om van de berekende toeslag af te wijken.

Inhaaltoeslag:

De verjaringstermijn van niet-verleende toeslagen is als gevolg van de verzwaring van de regelgeving inzake de toeslagverlening in 2015 verhoogd van vijf naar tien jaar. De inhaaltoeslagen worden volgens het gesloten systeem toegekend. De kosten van de inhaaltoeslagen mogen in enig jaar niet meer bedragen dan 20% van het vermogen wat aanwezig is boven de TBI-grens. Bij het inhalen wordt het fifo systeem toegepast, dat wil zeggen dat de oudste jaargang eerst wordt hersteld. Hierbij geldt dat een eventuele korting beschouwd wordt als negatieve toeslag.

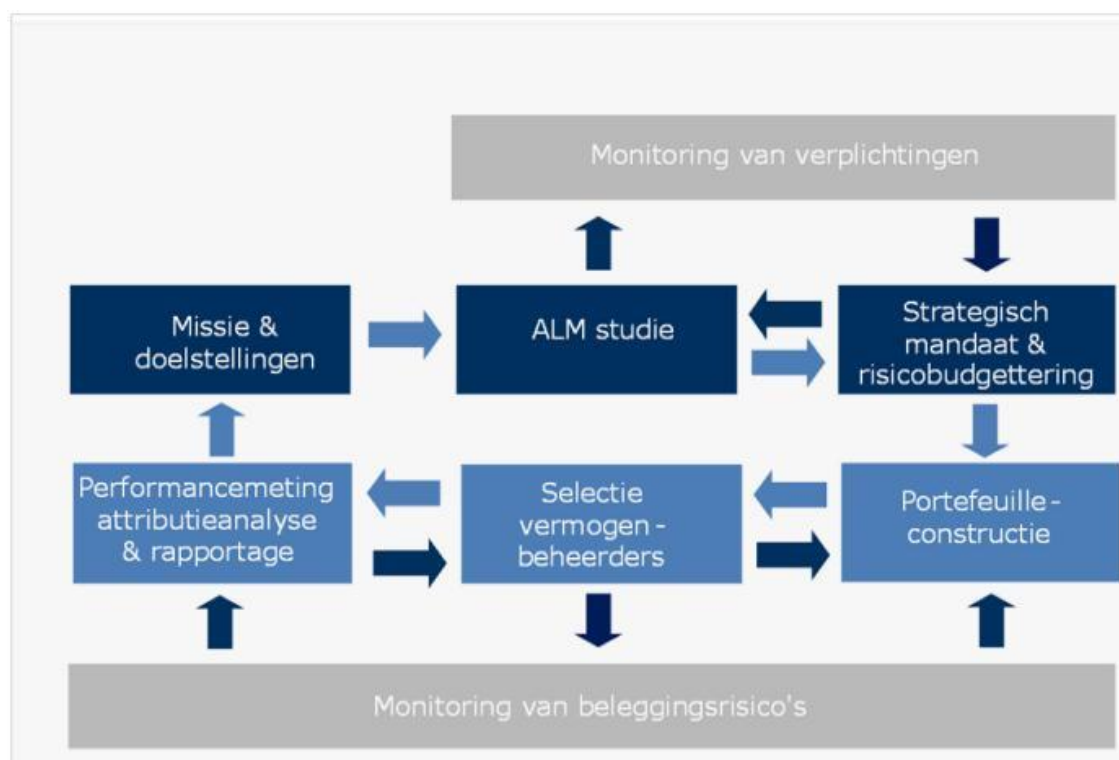
In december 2015 heeft het bestuur besloten om per 1 januari 2016 geen toeslag te verlenen. De financiële positie van het pensioenfonds was onvoldoende om een toeslag te mogen geven.

De consumentenprijsindex over de periode september 2015-september 2016 lag daarbij op -0,01%. Dit betekent dat de prijzen in die periode over het algemeen niet gestegen zijn. Uiteraard kan het wel zo zijn dat de kosten in een individuele situatie wel gestegen zijn. Aangezien dit voor iedereen weer anders kan uitpakken, houdt het bestuur rekening met het algemene prijspeil.

6.3.3. Beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid is gebaseerd op de doelstelling van het pensioenfonds. Daarbij wordt de langere termijn (15 jaar) als horizon gehanteerd. De doelstelling van het pensioenfonds is het streven naar het op lange termijn realiseren van de nominale pensioenaanspraken en pensioenrechten in euro's. Ook streeft het pensioenfonds naar het voortdurend realiseren van de toeslagambitie. De toeslagverlening is voorwaardelijk. Er is geen recht op toeslagverlening. Ook is het voor de langere termijn niet zeker of en in hoeverre toeslagen zullen worden verleend. Daarnaast wordt ook de kans op korten in ogenschouw genomen bij de beoordeling van de strategische beleggingsmix.

Om de doelstelling van het pensioenfonds te bereiken, wordt op zo'n manier belegd dat een optimaal rendement wordt behaald tegen aanvaardbare risico's. Hoe dit beleggingsbeleid tot stand komt is hieronder weergegeven in de schematische weergave van de beleggingscyclus.

Proces

Het pensioenfonds belegt vanuit de 'prudent person' gedachte. Hierbij moeten de beleggingen voldoen aan kwalitatieve beginselen van veiligheid, kwaliteit en spreiding van risico's. Dit houdt onder andere in dat het beleggingsbeleid wordt afgestemd op de verplichtingenstructuur van het pensioenfonds tegen marktwaarde. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijke eisen die in de Pensioenwet aan het beleggingsbeleid en risicomangement worden gesteld. DNB houdt hier toezicht op.

Op basis van de missie en doelstellingen en de vastgestelde investment beliefs wordt het beleidskader vastgesteld.

Investment beliefs

Het pensioenfonds hanteert de volgende investment beliefs:

- Het pensioenfonds is een langetermijnbelegger;
- Beleggen in risicovolle beleggingscategorieën voegt waarde toe;
- Diversificatie verlaagt risico;
- Beleg alleen in transparante categorieën en strategieën;
- Actief beheer alléén als verwacht wordt dat dit tot additioneel rendement leidt;
- ESG-criteria dragen positief bij aan het risico/rendementsprofiel.

Asset Liability Management (ALM) studie

Onderdeel van het vaststellen van het beleidskader is dat er op basis van een ALM studie wordt bepaald welke strategische beleggingsportefeuille het best aansluit bij de doelstellingen van het pensioenfonds. Deze doelstellingen vormen een balans tussen de belangen van actieve en gewezen deelnemers en pensioengerechtigden. In deze afweging spelen onder andere het premie-, pensioen- en indexatieresultaat een rol.

De ALM-studie is een belangrijk hulpmiddel bij het vaststellen van het strategisch beleggingsbeleid, omdat het inzicht geeft in de rendements- en risicokarakteristieken van beleidskeuzes.

Uit de ALM studie blijkt dat er een bepaalde mate van risico noodzakelijk is om de doelstellingen van het pensioenfonds te kunnen bereiken. Daarnaast worden er op basis van ALM-analyses kaders gesteld ten behoeve van de afdekking van risico's. Dit impliceert dat het pensioenfonds enerzijds voldoende risicovolle posities inneemt om de doelstellingen te kunnen realiseren, maar anderzijds niet te veel risico's wil lopen. De ALM studie gaat verder in op de samenhang tussen de verplichtingen (met een lange looptijd) en de beleggingen en integreert de drie belangrijkste beleidsterreinen van het pensioenfonds: het toeslag-, premie- en beleggingsbeleid.

Beleggingsaanpak

Het beheer van de beleggingen vindt plaats volgens het multi-manager principe via beleggingsfondsen van TKPI en een aantal discretionaire portefeuilles. De afspraken en restricties zijn vastgelegd in een mandaat dat het pensioenfonds verstrekt aan TKPI. Voor de actief beheerde portefeuille houdt dit in dat verschillende vermogensbeheerders op een gestructureerde en gedisciplineerde wijze worden geselecteerd op basis van beleggingsstijl, deskundigheid en capaciteiten. Deze aanpak zorgt voor een spreiding over beleggingsstijlen van meerdere eersteklas beleggingsinstellingen wereldwijd. De kans op stabiele bovengemiddelde rendementen is hierdoor groter. Daarnaast heeft een actief beleggingsfonds als doel binnen vastgestelde risicokaders een hoger rendement te behalen dan de benchmark.

De passief beheerde beleggingsfondsen volgen daarentegen de benchmark en maken in principe gebruik van één manager. Een passief beheerd pensioenfonds behaalt normaalgesproken een beperkt lager rendement dan de benchmark doordat de feitelijke belegging beheer- en transactiekosten met zich meebrengt.

Om deze doelstelling te bereiken, wordt op zo'n manier belegd dat een optimaal rendement wordt behaald binnen aanvaardbare risico's. Naast de risico's die beschreven staan in het hoofdstuk Integraal Risico Management heeft het pensioenfonds te maken met de volgende 5 risico's.

Aandelen en onroerend goed (zakelijke waarden) risico

- **Aandelenrisico**
Het beleggen in aandelen vindt wereldwijd plaats. Door spreiding binnen de portefeuille (diversificatie) wordt het prijsrisico gedempt. De verdeling over de geografische gebieden vindt onder meer plaats door te kijken naar waarderingsmaatstaven. Hierdoor wordt er meer geïnvesteerd in regio's waarvan de aandelen een lagere waardering hebben. Hierdoor is de verwachting dat het pensioenfonds op langere termijn niet alleen een hoger rendement behaalt, ook zijn de risico's hiermee gereduceerd. In 2015 is besloten een beperkt deel van de beursgenoteerde aandelen in de toekomst af te bouwen ten gunste van investeringen in ondernemingen (private equity). Hierdoor wordt de spreiding over de aandelenbeleggingen nog groter, wat het risico verder beperkt. In 2016 is gestart met de implementatie van de private equity beleggingen en is besloten om een deel van de aandelenbeleggingen te beleggen in beursgenoteerde aandelen met een relatief lage marktkapitalisatie (small cap aandelen). Deze beleggingen wordt gefaseerd opgebouwd.
- De onroerend goed beleggingen zijn onder te verdelen in beursgenoteerd en niet-beursgenoteerd vastgoed. Beursgenoteerd vastgoed betreft aandelenbeleggingen in onroerend goed ondernemingen. Het risico is daarom vergelijkbaar met de risico's voor aandelenbeleggingen. Voor de niet beursgenoteerde vastgoedbeleggingen zijn door middel van een discretionair mandaat de belangrijkste risico's en randvoorwaarden duidelijk omschreven. Om de doelstelling te realiseren zal de beheerder geschikte onroerend goed fondsen selecteren, contracteren, monitoren en - indien noodzakelijk en mogelijk - afstoten. Geschiktheid van de fondsen wordt getoetst op basis van onder meer kwaliteit van de beheerorganisatie, het team, het track-record, de kwaliteit van het beleggingsproces, de kostenstructuur, de governance en risicobeheersing.

Valutarisico

Het pensioenfonds doet een deel van zijn beleggingen in vreemde valuta terwijl haar verplichtingen in euro's luiden. Om dit risico te beperken dekt het pensioenfonds de valuta's af:

- De beleggingen in vastrentende waarden luiden hoofdzakelijk in euro (of dat de valutarisico's voor het grootste gedeelte worden afgedekt). De valuta van obligaties uit opkomende landen wordt minimaal voor 80% afgedekt. De inflatie gerelateerde obligaties luiden in euro's.
- Binnen de categorie aandelen wordt de valutaexposure van aandelen uit opkomende landen en de private equity beleggingen niet afgedekt.
- Het valutarisico voor aandelen (genoteerd in Amerikaanse dollar, Britse pond en Japanse yen) wordt operationeel voor 50% afgedekt. Het strategisch afdekkingspercentage blijft naar verwachting circa 100% aangezien veel ondernemingen wereldwijd opereren en deze ondernemingen zelf al een deel van het valutarisico afdekken. Hiermee is de kans op overhedge verkleind.

Bij onroerend goed en grondstoffen binnen de TKPI beleggingsfondsen worden de valutarisico's afgedekt. In het discretionaire onroerend goed mandaat wordt bij de start per investering besloten of de valuta wel of niet afgedekt wordt.

Kredietrisico

Beheersing van het kredietrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheidseisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan. Daarnaast worden limieten gesteld aan tegenpartijen; het vragen van extra zekerheden zoals onderpand bij renteswaps en het uitlenen van effecten ('securities lending'). Het gevoerde tegenpartij beleid houdt rekening met de risicopremies waardoor het inspeelt op de actualiteit.

Ter afdekking van het afwikkelingsrisico wordt door het pensioenfonds belegd in markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementsysteem functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot niet-beursgenoteerde beleggingen, met name OTC-derivaten, wordt door het pensioenfonds alleen gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA-overeenkomsten zijn afgesloten, zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door een onderpand. Voor eind 2016 zijn alle in- en uitgeleende stukken en verkregen zekerheden vanuit securities lending geretourneerd.

Actief risico

Bepaalde beleggingen in de beleggingsportefeuille worden actief beheerd. Hierbij kunnen managers afwijken van een bepaalde benchmark, zodat zij hun kennis kunnen inzetten om een hoger rendement te behalen. Bij actief beheerde beleggingen worden er grenzen gesteld aan de mate van afwijking. Dit geldt zowel op pensioenfonds niveau, als voor de TKPI beleggingsfondsen als voor de individuele managers. Dit risico wordt begrensd door een limiet te stellen op de stijging in het vereist eigen vermogen door deze beleggingen. Naast een risicobudget op totaalniveau blijven de grenzen gelden zoals ze al bestonden voor de TKPI beleggingsfondsen en de grenzen die de individuele managers krijgen.

Inflatierisico

Om de gevolgen van een stijgende inflatie op de beleggingen van het pensioenfonds te beperken, belegt het pensioenfonds een deel van de portefeuille vastrentende waarden in inflatie gerelateerde obligaties. Ook door te beleggen in onroerend goed wordt dit risico gedempt. Daarnaast vindt demping van het inflatierisico plaats bij de keuze van instrumenten voor het afdekken van het renterisico. Met het gebruik van opties op renteswaps (swaptions) neemt de renteafdekking af als de marktrente stijgt. De marktrente stijgt als gevolg van bijvoorbeeld de stijging van de (verwachte) inflatie. Hierdoor kan de dekkingsgraad stijgen, ook in marktsituaties met een stijgende marktrente en inflatie.

Strategische gewichten beleggingsportefeuille

Categorie	Strategisch gewicht begin 2016	Strategisch gewicht eind 2016	Werkelijk gewicht eind 2016*
Zakelijke waarden	55,0% x (1 - S)	53,0% x (1 - S)	53,3%
Aandelen	41,0% x (1 - S)	43,0% x (1 - S)	43,7%
Grondstoffen	4,0% x (1 - S)	-	1,7%
Onroerend goed	10,0% x (1 - S)	10,0% x (1 - S)	7,9%
Vastrentende waarden en inflatie gerelateerde obligaties	45,0 x (1 - S)%	47,0% x (1 - S)	45,6%
Vastrentende waarden	30,0% x (1 - S)	36,5% x (1 - S)	35,6%
Inflatie gerelateerde obligaties	15,0% x (1 - S)	10,5% x (1 - S)	10,1%
Kas**	-	-	0,2%
Swaptions (S)	S	S	0,9%
Totaal	100,0%	100,0%	100,0%

* De gewichten swaptions (S) zijn variabel.

** Onder de post kas zijn tevens renteswaps, valuta-afdekkingen en futures posities opgenomen, hierdoor kan een negatieve stand ontstaan.

De verdeling van deze beleggingen per eind 2016 over de verschillende categorieën, regio's en sectoren wordt weergegeven in de jaarrekening.

Aandelen

Het pensioenfonds belegt wereldwijd in aandelen. De aandelenbeleggingen kennen een actief beleggingsbeleid voor de wereldwijde beleggingen en de beleggingen in opkomende landen.

Het totale strategisch gewicht in aandelen in de strategische portefeuille bedraagt 43%.

De strategische regioverdeling van deze beleggingen is gebaseerd op een wereld aandelenportefeuille met extra gewichten naar Europa (6%) en opkomende markten (3%).

Het pensioenfonds heeft in 2016 een aantal wijzigingen in de aandelenportefeuille doorgevoerd. Binnen de categorie aandelen zijn de gewichten van de subcategorie wereld, Europa en opkomende markten verlaagd ten gunste van Private equity en small cap aandelen.

Vastrentende waarden

De portefeuille streeft een zo breed mogelijke spreiding na. Daarnaast wordt beoogd om in te kunnen spelen op extra rendementskansen. Het totale strategische gewicht van vastrentende waarden is 47% van de totale portefeuille. In 2016 is het gewicht in staatsleningen VS en bedrijfsobligaties afgebouwd ten gunste aan de categorie Nederlandse hypotheek en Asset Backed securities.

Vastgoed

De vastgoedbeleggingen bestaan uit belangen in drie beleggingsfondsen en een aantal rechtstreekse beleggingen. De strategische normverdeling is als volgt: 60% Europees niet-beursgenoteerd vastgoed, 15% Aziatisch niet-beursgenoteerd vastgoed en 10% in wereldwijd beursgenoteerd vastgoed. De overige 15% wordt ondergebracht in rechtstreekse beleggingen.

De genoemde gewichten zijn streefgewichten, waarbij beursgenoteerd vastgoed beleggingen fungeren als buffer voor de niet-beursgenoteerde onroerend goed beleggingen. De niet-beursgenoteerde beleggingen vinden plaats via beleggingsfondsen met een 'fund of funds'-structuur en via een discretionair mandaat. De beleggingen zijn gespreid over niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen. De beleggingsfondsen met een 'fund of funds'-structuur hanteren geen benchmark, omdat een geschikte benchmark ontbreekt. Voor het discretionaire mandaat gelden wel (customized) benchmarks.

Het beleggingsfonds met beursgenoteerd vastgoed belegt in ontwikkelde landen volgens een passieve beleggingsstrategie en volgt de benchmark. De werkelijke gewichten en de sectorverdeling worden weergegeven in de jaarrekening.

Grondstoffen

Het pensioenfonds belegt binnen de categorie grondstoffen via een actief beheerd fonds. In 2016 is besloten de beleggingen in grondstoffen in vier stappen te verkopen.

Deze beleggingen vinden plaats via aan grondstoffen gerelateerde financiële instrumenten.

Premiedepot

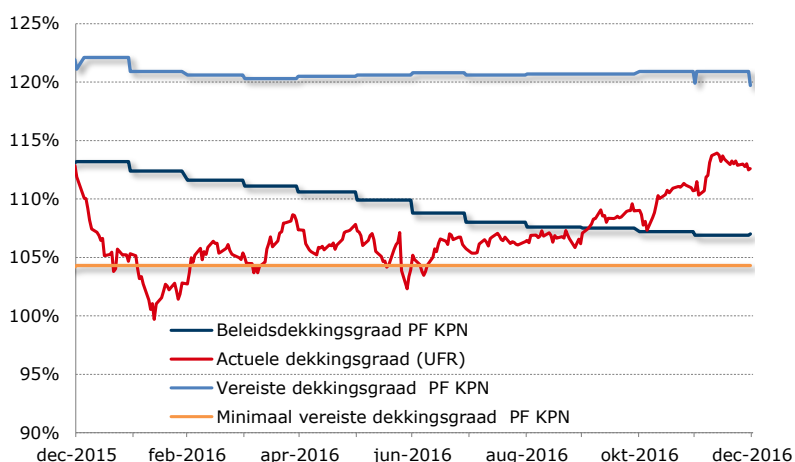
Dit depot belegt gelijk verdeeld in EMU staatsobligaties, bedrijfsobligaties (EUR) en Nederlandse hypotheke.

7. Integraal risicomanagement

Om invulling te geven aan de missie, visie, doelstellingen en risicohouding heeft het pensioenfonds een organisatie opgezet waarbinnen de uitvoering van de pensioenregeling en het beheer van het vermogen op een adequate en gecontroleerde manier kan plaatsvinden.

7.1. Algemeen beeld risicohouding

Het pensioenfonds heeft de risicohouding op korte termijn uitgedrukt in solvabiliteitstermen, waarbij de solvabiliteit van het pensioenfonds wordt gemeten op basis van de hoogte van de dekkinggraad van het pensioenfonds. Hierbij is het vereiste eigen vermogen en de bijhorende vereiste dekkinggraad van belang. De volgende grafiek geeft de ontwikkeling weer van de belangrijkste dekkinggraden van het pensioenfonds in 2016. Hieruit blijkt dat de beleidsdekkinggraad lager is dan de vereiste dekkinggraad (o.b.v. de strategische portefeuille).

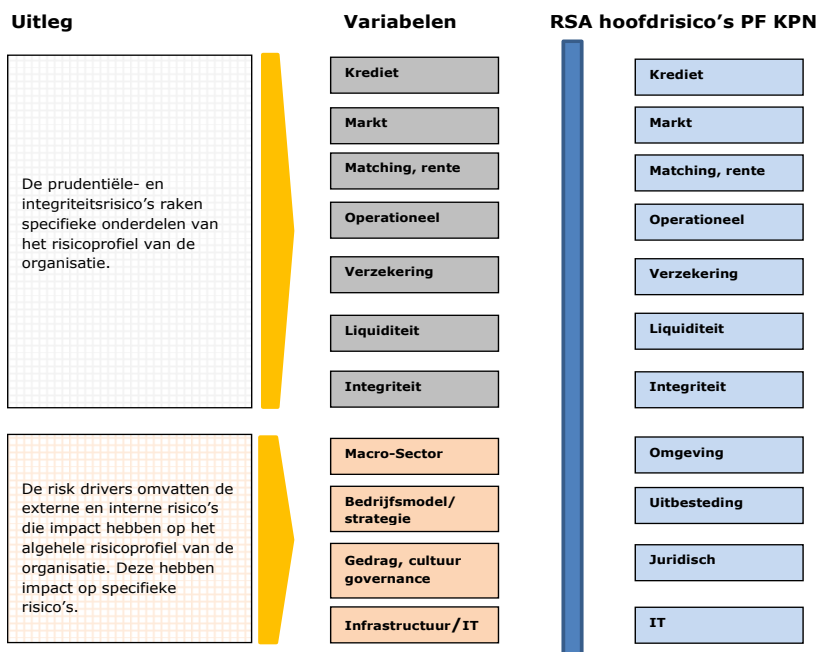

Indien het pensioenfonds binnen 10 jaar kan herstellen naar het vereist eigen vermogen is een korting op de opgebouwde aanspraken en ingegane rechten niet nodig. De dekkinggraad, van waaruit het pensioenfonds nog net kan herstellen om binnen 10 jaar op het vereist eigen vermogen uit te komen, wordt de kritische dekkinggraad genoemd. Deze is per 31 december 2016 84% en daar zit het pensioenfonds ruim boven.

Om de effecten ('schokken') van onverwachte gebeurtenissen op de dekkinggraad te meten en monitoren wordt gebruik gemaakt van de Standaardtoets. Deze Standaardtoets is gebaseerd op de door DNB gedefinieerde negatieve gebeurtenis die zich met een kans van 2,5% geïsoleerd zou voordoen.

7.2. Risico Management Systeem

Het pensioenfonds heeft in de meest recente Risk Self Assessment (RSA) de hoofdrisico's onderscheiden aan de hand van FOCUS!, de toezichtsystematiek van DNB voor het prudentieel toezicht op financiële instellingen. FOCUS! behelst een geïntegreerde methode voor de analyse van risico's bij alle type instellingen (en dus niet specifiek voor pensioenfonds). Door aan de hand van FOCUS! voor het pensioenfonds relevante hoofdrisico's te onderscheiden, brengt het pensioenfonds de risico's op een gestructureerde wijze in kaart en legt ze vast. Het pensioenfonds heeft op basis van FOCUS! in totaal 11 hoofdrisico's onderscheiden en onderverdeeld naar financiële risico's en niet financiële risico's.

In 2016 zijn daarbij 2 risico items apart geïdentificeerd (Reputatierisico en Pensioenbewustzijn) en zijn verder uitgewerkt.

Doel is het beheersen van belangrijke risico's die de doelstellingen van het pensioenfonds kunnen bedreigen. De mate waarin het pensioenfonds bereid is risico's (risicobereidheid) te lopen, is bepaald op basis van de missie, visie, strategische doelstellingen en de geformuleerde en met de sociale partners afgestemde risicohouding.

De daaruit verkregen risicobereidheid dient door een passende set aan maatregelen, afgestemd op risico-omgeving maar ook rekening houdend met absorptievermogen van het pensioenfonds, beheerst te worden. Hierbij geldt dat het pensioenfonds de risicobereidheid per risicogebied (11 onderscheiden hoofdrisico's en de 2 extra risico items) verder heeft uitgewerkt en heeft gekoppeld aan de geformuleerde strategische doelstellingen.

Vervolgens worden door per risicogebied de relevantste risico-items vast te stellen, een overzicht verkregen van de belangrijkste te nemen beheersmaatregelen. Het pensioenfonds heeft hierbij procedures, normen en limieten opgesteld en een rapportage lijn vormgegeven waardoor het pensioenfonds op een gestructureerde wijze in staat is bij besluitvorming de daarbij geldende risicoafweging te maken.

7.2.1. Governance

Risicomanagement maakt een integraal onderdeel uit van de besluitvorming van het bestuur. Het bestuur is in haar geheel primair verantwoordelijk voor de integrale aanpak en behandeling. Het bestuur is verantwoordelijk voor het vaststellen, uitvoeren en monitoren van het risicobeleid. Hierbij wordt het bestuur ondersteund door de commissies en haar adviseurs.

Het bestuur heeft de overall monitoring en borging van het IRM-proces belegd bij de Audit en Financiële commissie (AFC) en daarnaast de 11 hoofdrisico's en 2 extra risico items toebedeeld aan de verschillende commissies en daarbij per hoofdrisico een risico eigenaar benoemd met als taak onder andere het monitoren en rapporteren over het desbetreffende risico aan de commissie en indirect aan het bestuur. Hierdoor heeft ieder commissielid (behalve de toezichthoudende bestuursleden) een eigen risicogebied en vormt een zelfstandig oordeel/advies over het betreffende risicogebied. Binnen de commissies is hiermee een werkverdeling afgesproken, waarbij de commissies en desbetreffende commissieleden ondersteund worden door externe adviseurs.

De AFC oordeelt vervolgens over de werking van het risicomanagementsysteem. Bij de besluitvorming binnen het bestuur wordt alle input vanuit de commissies meegewogen. Iedere risico eigenaar geeft, voor zover nodig, daarbij input vanuit zijn eigen risico. In 2017 zal het IRM-model verder uitgewerkt worden.

7.2.2. Risicomanagementfunctie

De risicomanagementfunctie is niet belegd bij één bestuurslid, maar wordt door het hele bestuur gedragen. Met de invoering van verdergaande mandatering eind 2016 is een begin gemaakt om de structuur van de risicomanagementfunctie verder vorm te geven.

De Beleggingscommissie monitort de hoofdrisico's matching & renterisico, liquiditeitsrisico, marktrisico en kredietrisico. De AFC monitort de niet-financiële risico's en het verzekeringstechnisch risico samen met de overall monitoring en de algehele borging van het IRM proces. Naast de bovengenoemde risico's zijn er nog twee aparte risico items geselecteerd, dit betreft pensioenbewustzijn en reputatierisico. Deze risico's zijn niet aan de AFC maar aan de communicatiecommissie toe gewezen. Deze indeling door het bestuur is gebaseerd op het gegeven dat de commissies die nauw zijn betrokken bij bepaalde processen ook de bewaking en monitoring te laten verrichten vanwege kennis en kunde van de desbetreffende commissieleden. Hiermee wordt een betere borging verkregen van een goed lopend integraal risicomanagementproces.

Elke proceseigenaar bewaakt de afgesproken norm en limiet waarbinnen het toegewezen risico mag bewegen, waardoor risicobereidheid per hooftrisico wordt bewaakt in overeenstemming met de strategische doelstellingen en afgesproken risicohouding.

Daarnaast wordt minimaal 1 keer per kwartaal de IRM (dashboard)-rapportages en terugkoppeling vanuit de commissies meegewogen bij de te nemen bestuursbesluiten, de uitkomsten hiervan worden vastgelegd.

7.2.3. Mandatering

Eind 2016 zijn afspraken gemaakt over het mandateren van taken naar de commissies toe.

Voor de AFC geldt dat deze gemandateerd is om de planning en het opstellen van de financiële verslaggeving uit te voeren en daarbij vragen en opmerkingen van de certificerend actuaire en accountant af te handelen. Uiteraard zal de AFC opmerkingen van de certificeerders welke invloed op de verklaring hebben wel in overleg met het bestuur bespreken. De teksten in het jaarverslag blijven daarbij de eindverantwoordelijkheid van het bestuur.

Verder zorgt de AFC voor de monitoring van de uitvoering van het door het bestuur vastgestelde financieel jaarplan. Per kwartaal verzorgt de AFC hierover terugkoppeling aan het bestuur. Wijzigingen in het financieel jaarplan gedurende het jaar worden hierbij tussen de AFC en de betreffende commissie afgehandeld.

De BC is gemandateerd om de operationele invulling van het beleggingsbeleid vorm te geven. Dit leidt tot snellere besluitvormingsprocessen. De operationele invulling is daarnaast vaak technisch van aard. Vandaar dat de Beleggingscommissie het gremium bij uitstek is om de bevoegdheid voor de operationele invulling te mandateren.

De CC is gemandateerd om het door het bestuur vastgestelde communicatie jaarplan uit te voeren. De commissie bewaakt hierbij zelf het totaal budget.

Per kwartaal rapporteren de commissies de onder mandaat uitgevoerde werkzaamheden. Eind 2017 zal de mandaatregeling geëvalueerd worden.

7.2.4. Monitoring en vastlegging

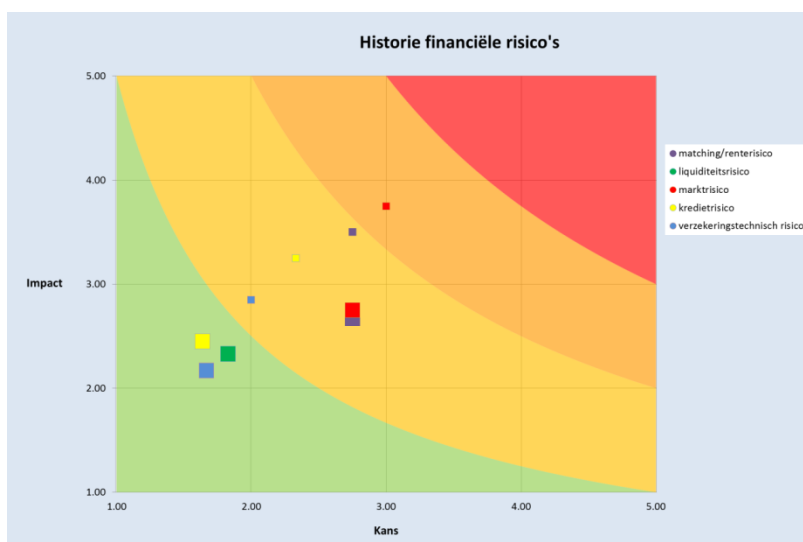
Elke bestuursvergadering staat het thema risicomanagement op de agenda. Op basis van de IRM-rapportages (financieel- en niet financieel) en het IRM Dashboard wordt over de belangrijkste, door het bestuur geselecteerde risico's gerapporteerd. Het bestuur krijgt een vooraf vastgelegd overzicht aangeboden waarin de relatie tussen risico's en strategische doelstellingen wordt weergegeven. Er wordt een overzicht gegeven van de noodzakelijk te lopen risico's en de werking van de beheersmaatregelen.

Het totale IRM-proces, tezamen met een beschrijving van de risicocultuur en governance en risicostrategie en -beleid is vastgelegd in het IRM-Handboek. Dit handboek wordt periodiek geëvalueerd en geactualiseerd. In december 2016 heeft er een actualisatie plaatsgevonden.

7.3. Concrete risico's

7.3.1. Risicomatrix

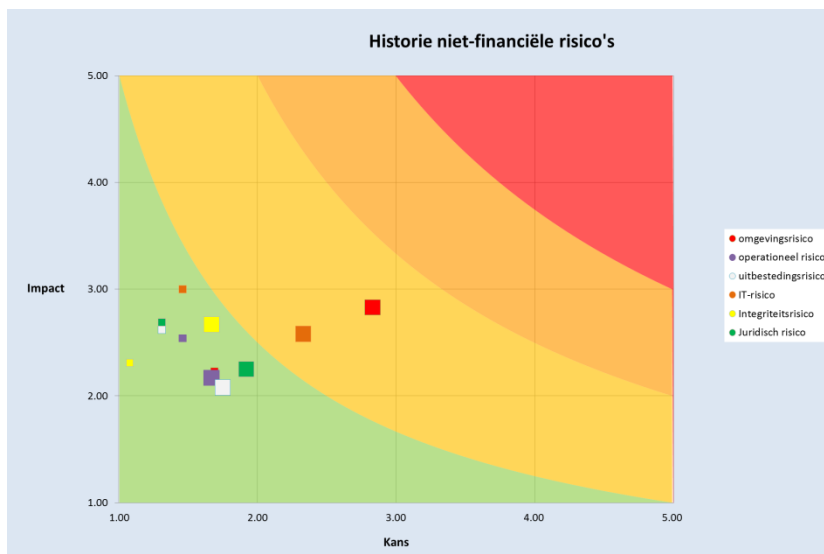
De financiële risico's zijn in onderstaand diagram in beeld gebracht, waarbij per financieel hoofd risico de inschatting van het netto-risico (na inzetten van de beheersmaatregelen) wordt weergegeven. Daarbij geldt dat de grote vierkanten de uitkomsten zijn van een door het bestuur uitgevoerde Risk Self Assessment (RSA) in het derde kwartaal van 2015 en de kleine vierkanten betrekking hebben op de uitkomsten van de voorgaande RSA. De volgende herziening van de RSA staat voor eind 2017 gepland.

Het bestuur probeert met het gevoerde risicomanagementbeleid de kans dat een ongunstige situatie zich voordoet te voorkomen of de impact daarvan door beheersmaatregelen te verkleinen. Door periodiek RSA analyses uit te voeren krijgt het bestuur zicht op de ontwikkeling van de door haar geïdentificeerde risico's en kan op basis daarvan de te nemen beheersmaatregelen mede beoordelen, aanscherpen of nieuwe toevoegen. Met als doel om zover mogelijk uit de 'rode' en 'donker-oranje' gebieden te blijven.

Financiële risico's worden door het pensioenfonds gelopen, omdat voor het behalen van de doelstelling om een waardevast pensioen te kunnen aanbieden een hoger rendement nodig is dan de risicovrije rente. Het bestuur is echter van mening dat door het inzetten van meer en effectievere beheersmaatregelen de impact en/of de kans op een ongunstige gebeurtenis de afgelopen jaren is verlaagd/verkleind. Per risico wordt hierop in paragraaf 7.3.2 dieper ingegaan. Daarbij blijft naar de mening van het bestuur extra aandacht voor matching/renterisico en marktrisico benodigd.

Bij de niet financiële risico's is het ondanks ingestelde beheersmaatregelen mogelijk dat het risico niet altijd afneemt. Dit heeft te maken met ontwikkelingen in de maatschappij. Een goed voorbeeld hiervan is het omgevingsrisico en het IT-risico. Er worden steeds hogere eisen gesteld aan het risicobeheer van het pensioenfonds, waardoor het netto risico niet zal afnemen. Daarnaast is er ook vanuit de sector veel aandacht geweest voor het integriteitsrisico.

Het pensioenfonds heeft bijna alle diensten uitbesteed, waardoor standaard extra focus op de uitbestedingsrisico's alsmede het IT-risico bij de uitbesteders wordt gelegd. De ontwikkelingen op het gebied van beheersing van de niet-financiële risico's wordt verder toegelicht in de volgende paragraaf.

7.3.2. Toelichting per risico

Toelichting op de financiële hoofdrisico's

Onderstaand wordt een nadere toelichting gegeven op de voornaamste risico's die door het bestuur, conform de eerder genoemde werkwijze zijn onderkend.

Marktrisico

Marktrisico is het risico als gevolg van het blootstaan aan wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten. Voor het pensioenfonds heeft dit risico betrekking op de portefeuille zakelijke waarden. Het risico van de vastrentende waarden valt onder het renterisico.

De portefeuille zakelijke waarden bestaat uit aandelen en onroerend goed. Hierbij vinden de beleggingen in aandelen wereldwijd plaats. Door de spreiding binnen de portefeuille (diversificatie) wordt het prijsrisico gedempt en dat is daarmee één van de belangrijkste mitigerende beheersmaatregelen. Daarnaast is de jaarlijkse ALM-studie een belangrijk beheersingsinstrument om vast te stellen of gekozen portefeuille met zakelijke waarden voldoet aan de gewenste risico versus rendementsafweging.

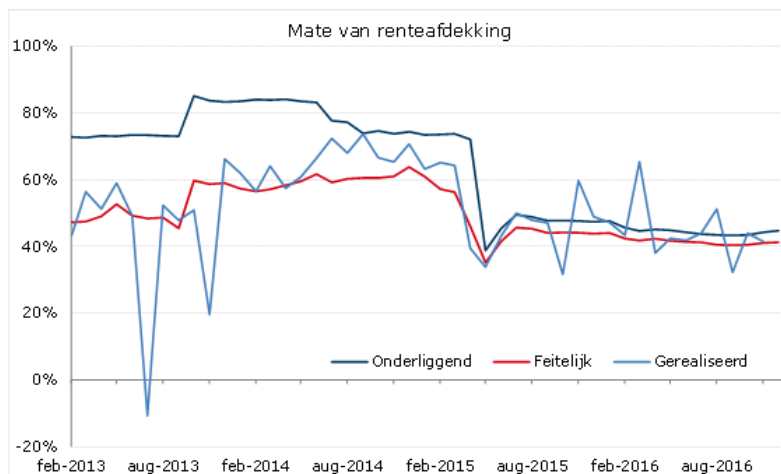
Matching- en Renterisico

Het pensioenfonds dient de verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de Toezichthouder DNB. Hierdoor wordt standaard een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een stijgende rekenrente de verplichtingen in waarde laat dalen, hetgeen gunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds en omgekeerd. Daar staat tegenover dat bezittingen in de vorm van vastrentende waarden, renteswaps en renteswaptions in principe omgekeerd in waarde meebewegen. Hierdoor is de dekkingsgraad erg gevoelig voor renteschommelingen en beschouwt het pensioenfonds het matchen van het renterisico als zeer belangrijk om het nakomen van de nominale uitkeringen. Indien nodig kan meteen actie worden ondernomen, daarvoor is een rentestafel afgesproken. Met deze stafel is het pensioenfonds beter beschermd tegen extreme dalingen van de marktrente, terwijl het ook kan meeprofiteren van een rentestijging. Monitoring van het renterisico vindt plaats op dagbasis en het bestuur wordt direct op de hoogte gebracht van het raken van rentetriggers. Daarnaast ontvangt het bestuur op maand- en kwartaalbasis risicorapportages.

Feitelijke renteafdekking

De feitelijke renteafdekking is onder andere afhankelijk van de (toekomstige) renteniveaus. Doordat de rente-afdekking voor een deel met swaptions plaatsvindt, neemt de renteafdekking bij een rentedaling toe en bij een rentestijging neemt deze af. Hierdoor is de dekkingsgraad beschermd tegen een rentedaling, terwijl de dekkingsgraad ook kan profiteren van een rentestijging als de inflatie toeneemt.

De onderliggende, feitelijke en gerealiseerde rente afdekking vanaf 2013 is hierna grafisch weergegeven. Hieruit blijkt dat de effectieve renteafdekking door de inzet van swaptions lager is dan de onderliggende renteafdekking. De gerealiseerde mate van renteafdekking is berekend op basis van de werkelijke renteontwikkeling. Deze kan afwijken van de effectieve renteafdekking doordat in de effectieve renteafdekking geen rekening wordt gehouden met de verandering van rentes met verschillende looptijden (niet parallel verschuiving van de rentetermijnstructuur).

Scenario's dekkinggraad voor markt- en renterisico per eind 2016

De volgende tabel geeft de gevoeligheid van de dekkinggraad (o.b.v. DNB rente) weer voor het rente- en aandelenrisico waarbij beide risico's zich gecombineerd voordoen. Hierbij wordt verondersteld dat de andere beleggingen onveranderd blijven. Hierbij variëren de aandelenkoersen van een daling van 20% tot een stijging van 20%. De rente varieert hierbij met een daling van 1,0% en een stijging van 1,5%.

Aandelen	-1,0%	-0,5%	0,0%	0,5%	1,0%	1,5%
20%	112,1%	117,1%	122,5%	128,1%	134,1%	140,3%
10%	107,9%	112,5%	117,5%	122,7%	128,2%	133,9%
0%	103,7%	108,0%	112,5%	117,3%	122,4%	127,6%
-10%	99,5%	103,4%	107,5%	111,9%	116,5%	121,3%
-20%	95,3%	98,8%	102,5%	106,5%	110,7%	115,0%

In paragraaf 8.2.4 wordt verder ingegaan op de feitelijke en gerealiseerde rente-afdekking.

Verzekeringstechnisch risico

In de actuariële analyse worden de afwijkingen geanalyseerd. Deze risico's zijn een gegeven en moeten daarom geaccepteerd worden. Een manier van beheersing is het herverzekeren van dit risico. Gezien de omvang van het pensioenfonds, wordt het verzekeringstechnisch risico echter niet herverzekerd.

Door een jaarlijkse externe toetsing plaats te laten vinden ten aanzien van de gehanteerde fondsgrondslagen, is het bestuur in staat om haar grondslagen op prudentie in te schatten. Daarnaast hebben verbeteringen van de prognosemodellen voor langlevensrisico door AG en wetsveranderingen waarbij nieuwe inschattingen in de levensverwachting de pensioenleeftijd mee opschuift, er toe geleid dat volgens het pensioenfonds de kans en impact is verlaagd ten opzichte van 2010.

In september 2016 heeft het Actuariële Genootschap een aangepaste overlevingstafel gepubliceerd. Het bestuur heeft in de december vergadering besloten om deze nieuwe overlevingstafel (de AG2016) per 31 december 2016 te gebruiken bij de vaststelling van de technische voorziening. De bijbehorende ervaringssterfte is in 2015 voor het gefuseerde pensioenfonds hernieuwd vastgesteld op basis van het Aon-postcodemodel. Aanpassing eind 2016 is daarom niet nodig.

Toelichting op de niet financiële hoofdrisico's

Indien ongewenste gebeurtenissen zich voordoen binnen de niet financiële hoofdrisico's komt voornamelijk de uitvoering van de pensioenregeling conform de gemaakte afspraken onder druk te staan. Dit betreft ook het bieden van het gewenste handelingsperspectief en de communicatie richting deelnemers en andere betrokkenen. Het pensioenfonds heeft geen risicobudget aan de verschillende niet financiële hoofdrisico's toegekend, maar realiseert zich terdege dat door onder andere reputatieschade, niet integer handelen of een onjuiste uitvoering door de externe uitbesteders terdege grote financiële schade kan ontstaan. Onderstaand worden de niet financiële hoofdrisico toelicht.

Uitbestedingsrisico

Het bestuur zorgt voor een zodanige vormgeving van de uitbesteding dat de aansluiting tussen de (informatie over) de uitbestede processen en de overige bedrijfsprocessen te allen tijde gewaarborgd is en dat de verantwoordelijkheid van het bestuur voor de organisatie, uitvoering en beheersing van de uitbestede werkzaamheden en het toezicht daarop niet worden ondermijnd en in lijn is met de ABTN.

Het bestuur zorgt voor voldoende waarborgen om volledig in control te kunnen zijn. Deze waarborgen behelzen onder andere het schriftelijk vastleggen van alle gemaakte afspraken, het duidelijk vastleggen van exit voorwaarden en het verkrijgen van een uitgebreide management informatie met een schriftelijke verantwoording over de uitvoering door de uitvoerder aan het bestuur.

Het bestuur heeft daardoor bewust gekozen voor een modulaire opzet van de uitbesteding en het vastleggen van duidelijke kritische performance indicators (KPI's) per afgenomen module. Per module kan in principe een andere uitvoerder gekozen worden, waardoor het bestuur in staat is om een goede prijs/kwaliteitverhouding af te dwingen.

Per kwartaal wordt door de uitvoerders een uitgebreide rapportage aangeleverd ter verantwoording. Deze rapportages worden zowel in het bestuur als mede tussen het bestuur en uitvoerders besproken.

Het bestuur is van mening dat zij door deze opzet, vastgelegd in het uitbestedingsbeleid, het uitbestedingsrisico verkleint en beheerst, waardoor het risico als laag wordt gekwalificeerd.

Sinds 1 januari 2016 geldt de meldplicht datalekken. Deze meldplicht houdt in dat organisaties (zowel bedrijven als overheden) direct een melding moeten doen bij de Autoriteit Persoonsgegevens zodra zij een ernstig datalek hebben. En soms moeten zij het datalek ook melden aan de betrokkenen (de mensen van wie de persoonsgegevens zijn gelekt).

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico wordt gedefinieerd als het risico dat de integriteit van het pensioenfonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere en onethische gedragingen van de organisatie/management/medewerkers.

Pensioenfondsen dienen conform het Besluit uitvoering pensioenwet een systematische analyse te maken van de risico's die samenhangen met uitbestedingen. Het gaat er hierbij om dat pensioenfondsen voorkomen dat zij betrokken raken bij handelingen die tegen de wet ingaan en/of handelingen die maatschappelijk onbetamelijk zijn.

Het bestuur onderkent het belang van een goede, gedegen – en systematische integriteitsanalyse. Het bestuur heeft daarom in 2015 een integriteitsanalyse uitgevoerd, waarbij ook expliciet aandacht is besteed aan soft controls/gedrag en cultuur bij het pensioenfonds en de uitbestedingspartners.

Mede op basis van de gebruikersgids van DNB is een risicoanalyse uitgevoerd waarbij bruto- en netto risicoscores zijn vastgesteld. Eén van de concrete acties die daaruit voortgekomen zijn is dat het melden van een conflict of interest als agendapunt wordt opgenomen om mogelijke belangenverstrengeling te voorkomen.

Jaarlijks zal hernieuwd een risicoanalyse worden uitgevoerd, waarbij het bestuur op basis van het vastgelegde integriteitsbeleid van mening is dat het resterende netto risico als laag gekwalificeerd kan worden.

Juridisch risico

Juridisch risico hangt samen met veranderingen en naleving van wet- en regelgeving, het mogelijk bedreigd worden van haar rechtspositie, met inbegrip van de mogelijkheid dat contractuele bepaling niet afdwingbaar of niet correct gedocumenteerd worden. Het bestuur maakt onderscheid tussen het juridisch risico dat ontstaat door externe regelgeving en door eigen contracten. Het verder uitwerken en het uit elkaar halen van deze twee risico's moet volgens het bestuur leiden tot een verdere aanscherping van de al aanwezige beheersmaatregelen.

Overige niet financiële risico's

Het omgevingsrisico wordt gemitigeerd door als pensioenfonds op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen via onder andere de Pensioenfederatie en een actieve rol in de pensioendiscussie te spelen. Gezien het aantal ontwikkelingen in pensioenland wat invloed zal hebben op het pensioenfonds vindt het bestuur het netto omgevingsrisico nog steeds hoog, maar wel aanvaardbaar.

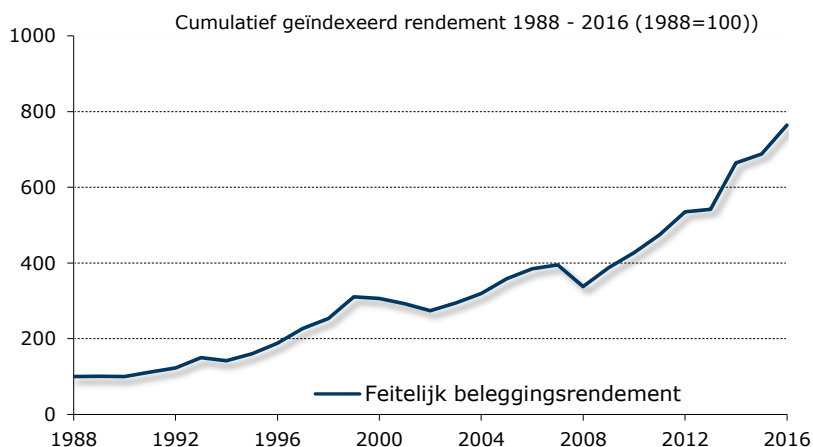
Komend jaar zal het bestuur onderzoeken hoe de gemaakte beheerskosten zich verhouden tot de effectiviteit van de maatregelen, maar is verder van mening dat het operationeel risico als laag gekwalificeerd kan worden.

Met betrekking tot de continuïteit van het pensioenfonds kan gesteld worden dat het risico dat de werkgever KPN haar verbintenis opzegt nihil ingeschat wordt. Mocht het wel gebeuren, zou dit alleen op de reguliere premie effect hebben en niet op de VPL-rechten, want deze worden pas toegekend na betaling van de koopsom ten behoeve van VPL.

8. Beleggingen

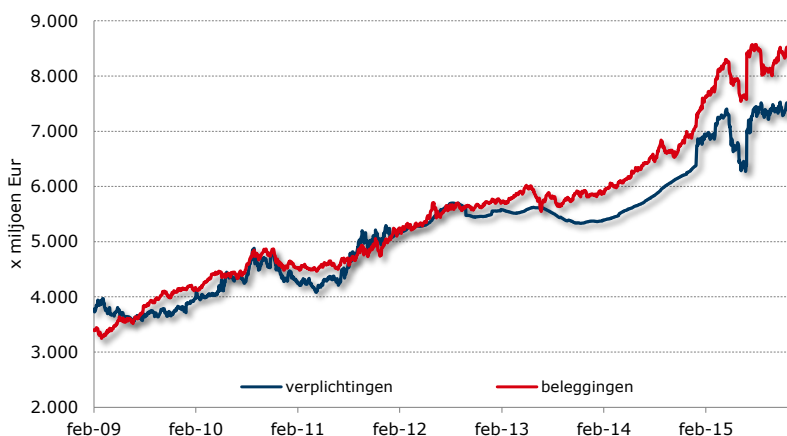
8.1. Resultaten beleggingen lange termijn

Bijgaande grafiek geeft het gerealiseerde cumulatieve beleggingsrendement vanaf 1988 (1988 = 100).

De volgende grafiek geeft het waarde verloop weer van de beleggingen en de verplichtingen, bepalend voor de hoogte van de dekkingsgraad. Deze grafiek geeft weer dat de marktwaarde van de beleggingen is gestegen door het positieve behaalde rendement. De waarde van de verplichtingen is sterk gestegen, mede veroorzaakt door de sterk gedaalde rentecurve die maandelijks door De Nederlandsche Bank wordt gepubliceerd, in combinatie met de stijgende levensverwachtingen.

Beleggingen (marktwaarde) en verplichtingen (rentecurve) 2009-2016

Evaluatie strategische beslissingen

Naast de evaluatie via de ALM-studie worden de strategische beslissingen jaarlijks geëvalueerd om inzicht te krijgen in de effectiviteit van de strategische beslissingen op basis van risico en rendement. Dit wordt gedaan omdat deze beslissingen niet tot uitdrukking komen in het rendement van de portefeuille ten opzichte van de benchmark. Strategische beslissingen worden namelijk direct verwerkt in de samenstelling van de benchmark. De jaarlijkse evaluatie vindt plaats vanaf het moment van implementatie van een bepaalde keuze tot einde verslagjaar.

Hierna worden de strategische beslissingen met een toelichting samengevat.

Allocatie binnen vastrentende waarden

Doel: risico zo breed mogelijk spreiden en inspelen op extra rendement via beleggingen in bedrijfsobligaties, staatsobligaties opkomende landen en sinds 2013 in Nederlandse hypotheek. Om het concentratierisico naar Europese landen te verlagen is de vastrentende waarden portefeuille afgelopen jaren verder gediversifieerd. De rentegevoeligheid van de vastrentende waarden portefeuille is hierdoor afgenomen. Vanwege de sterk gedaalde rente is het rendement van de vastrentende waarden portefeuille iets lager dan het rendement van de oude vastrentende waarden portefeuille.

Allocatie Nederlandse hypotheek

Doel: inspelen op extra rendement via beleggingen in Nederlandse hypotheek. In 2013 is Nederlandse hypotheek opgenomen in de vastrentende waarden portefeuille met als doel om op de langere termijn een hoger rendement te behalen dan op staatsobligaties. Het gewicht van Nederlandse hypotheek is vervolgens in twee stappen verhoogd naar 15% van de totale beleggingsportefeuille. Sinds opname in de portefeuille heeft Nederlandse hypotheek beter gendeerd dan staatsobligaties.

Allocatie inflatiegerelateerde obligaties

Doel: afdekken van het inflatierisico en verbetering van het risico- en rendementsprofiel. Sinds de opname van inflatiegerelateerde obligaties in 2006 hebben inflatiegerelateerde obligaties een licht lager rendement dan vergelijkbare nominale staatsobligaties. In de jaren dat de inflatieverwachting steeg, hadden deze beleggingen toegevoegde waarde, zoals in 2012 en 2016.

Allocatie grondstoffen

Doel: Risicospreiding en verbetering van het risico/rendementsprofiel. Tot 2008 hadden grondstoffen een lage correlatie met andere beleggingscategorieën, waardoor deze beslissing zeer goed uitpakte. Tijdens de financiële crisis in 2008 werd deze correlatie echter hoog. Vanaf 2009 stegen de aandelenkoersen, terwijl de rendementen op grondstoffen achterbleven. Grondstoffen leidde wel tot risicospreiding, maar geen toegevoegde waarde door achterblijven rendement. Medio 2016 is besloten om uit grondstoffen te gaan. Sindsdien is het rendement op grondstoffen achtergebleven bij de overige beleggingscategorieën.

Afdekken valutarisico aandelen

Doel: risicoverlaging; de ALM aanname is dat het valuta rendement op lange termijn nul is terwijl het risico toevoegt. Uit oogpunt van kosten is gekozen om voornamelijk de valuta's van de grotere regio's af te dekken (USD, GBP, JPY). In 2015 is besloten tot een verlaging van de operationele valuta-afdekking op USD, GBP en JPY van 100% naar 50%. Sindsdien ligt zowel het rendement en de volatiliteit bij 50% operationele afdekking iets hoger dan bij 100% operationele afdekking.

Afdekken renterisico

Bij de toepassing van het FTK in 2005 is stapsgewijs de renteafdekking ingevoerd. Vanaf 2012 geldt een rentestand afhankelijk beleid. Dit leverde over de gehele periode vanwege de rentedaling een rendementsbijdrage op van 31,2% voor de renteswaps en 14,3% voor de swaptions. In juni 2015 is de rentestafel uitgebreid naar aanleiding van langdurend lage renteniveau. De strategische mate van renteafdekking bedroeg 50% per eind 2016 conform de rentestafel.

8.2. Resultaten beleggingen 2016

Rendementen beleggingsportefeuille

Het totale rendement (inclusief dat op derivaten) van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds inclusief het solvabiliteitsdepot bedroeg in 2016 11,0% (2015: 3,7%). Alle beleggingscategorieën droegen positief bij aan het rendement.

De afdekking van het renterisico door middel van derivaten droeg met 3,3% positief bij aan het rendement. Het premiedepot behaalde een rendement van 5,1%.

De volgende tabel geeft de bruto rendementen van de beleggingen inclusief het Solvabiliteit- en Premiedepot ten opzichte van de benchmark van de verschillende beleggingen in % weer. Voor de volledigheid wordt het totaalrendement van het pensioenfonds netto weergegeven.

	Rendement	Benchmark	Relatief	Bijdrage aan totaal rendement	Bijdrage aan relatief rendement
Zakelijke waarden				5,3	
Aandelen	9,3			4,0	
Fondsen	9,5	9,7	-0,2	3,3	-0,1
- actief	10,1	10,5	-0,3	3,2	-0,1
- passief	5,0	4,5	0,5	0,1	0,0
-Bijdrage futures				0,7	
Onroerend goed fondsen	11,7	11,6	0,1	0,8	0,0
- actief	12,6	12,6	0,0	0,8	0,0
- passief	5,7	4,9	0,8	0,1	0,0
Alternatieve beleggingen fondsen	14,6	12,9	1,5	0,5	
- actief	14,6	12,9	1,5	0,5	0,0
Vastrentende waarden*	6,8			3,2	
Fondsen/mandaten	6,8	6,2	0,5	3,0	0,2
- actief	7,0	6,3	0,7	2,0	0,2
- passief	6,1	6,0	0,1	1,0	0,0
-Bijdrage futures				0,1	
Renterisico afdekking				3,3	
Bijdrage valuta afdekking discretionaire portefeuille				0,0	
Kas**				-0,3	
Vermogensbeheerkosten				-0,4	
Kosten				-0,0	
Totaal (incl. overlays)	11,0			11,0	
Beleggingsfondsen	8,3	8,1	0,2	7,7	0,2
- Actief	8,6	8,4	0,2	6,5	0,1
- Passief	6,0	5,8	0,2	1,2	0,0

*) Inclusief de inflatie gerelateerde beleggingen en beleggingen in Nederlandse hypotheek.

**) Hieronder vallen o.a. de volgende categorieën: deposito's en kas bij Stichting TKP Pensioen Treasury, kas en margin rekeningen bij de futuresbroker en diverse valuta-effecten.

Resultaten actief/passief beheer

De beleggingen zijn een mengvorm van actief beheerde beleggingen en passief beheerde beleggingen die de benchmark volgen. Het rendement van de totale fysieke portefeuille was 0,2%-punt hoger dan de benchmark. De actief beheerde portefeuille behaalde een rendement van 8,6%, 0,2% beter dan de benchmark. Dit kwam voornamelijk door de beleggingscategorie vastrentende waarden.

De samenstelling van de actieve beleggingen is niet te vergelijken met de samenstelling van de passieve beleggingen. Denk hierbij aan de gewichten van beleggingen in Europa en wereldwijde beleggingen of het wel of niet beleggen in opkomende markten. Daarom kunnen de rendementen van de actief en passief beheerde beleggingen uit de vorige tabel niet met elkaar worden vergeleken. Om deze vergelijking wel te kunnen maken is een berekening gemaakt wat het rendement van de actieve beleggingen zou zijn geweest als deze passief belegd zouden zijn. Dit is te benaderen door de benchmarkrendementen van de actieve beleggingen te corrigeren voor de kosten die doorgaans een passieve portefeuille maakt. Als de actief beheerde portefeuille passief beheerd zou zijn, zou het rendement eveneens 8,6% bedragen. De passief beheerde portefeuille behaalde een rendement dat 0,2% hoger was dan dat van de benchmark.

De volgende paragrafen geven de achterliggende oorzaken voor het rendement ten opzichte van de benchmark weer. Dit betreft het rendement na aftrek van de kosten binnen de beleggingsfondsen en discretionaire beleggingen. Daarnaast wordt een toelichting gegeven op de marktrente afdekking en de afdekking van het aandelenrisico. In de jaarrekening wordt daarnaast nader ingegaan op de specificaties van de renteaafdekking.

8.2.1. Toelichting rendement aandelen

Algemene ontwikkelingen aandelen

Het jaar 2016 werd gekarakteriseerd door duidelijke koersstijgingen op de meeste markten. Deze koersstijgingen werden voor de eurobelegger versterkt doordat de meeste buitenlandse valuta, zoals de Amerikaanse dollar en de Japanse yen, ten opzichte van de euro zijn gestegen. Het Britse pond vormt hierop een uitzondering en ook de Chinese yuan verzwakte met 3% ten opzichte van de euro. Met inbegrip van valutawinst werd het hoogste rendement behaald in de Verenigde Staten (VS), Australië en opkomende landen met rendementen van 15%. De aandelenkoersen in de eurozone stegen gemiddeld met 5%, terwijl in het Verenigd Koninkrijk (VK) ondanks het zwakke pond een gemiddeld rendement van 3% resteerde. In Japan eindigden de aandelenkoersen gemiddeld vrijwel onveranderd ten opzichte van eind 2015, maar de Japanse yen steeg met 6%.

In de eerste twee maanden van 2016 stonden de wereldwijde aandelenmarkten nog flink onder druk door zorgen over de groei van de wereldeconomie in het algemeen en die van China in het bijzonder. Gevreesd werd dat een te snelle economische vertraging in China ook de andere regio's in de wereld flink zou kunnen raken. Deze bezorgdheid ebde vanaf maart echter weg toen de economische indicatoren meevielen en de grondstofprijzen in het voorjaar begonnen te stijgen. Dit gold in sterke mate ook voor de prijs van olie, hetgeen duidde op een toename van de onderliggende vraag naar deze basismaterialen. De aandelenmarkten konden zich daardoor herstellen, waarbij met name de koersen van grondstofbedrijven profiteerden. Ook kwam de Europese Centrale Bank (ECB) met nieuwe renteverlagingen, een verhoging van haar opkoopprogramma van staatsobligaties en een uitbreiding van dit programma naar bedrijfsobligaties.

De uitslag van het Brexit-referendum in het VK leidde slechts tot een kortstondige koersdaling op Europese aandelenmarkten, die weer snel werd tenietgedaan. Wel leidde het vooruitzicht van een Brexit tot een extra daling van de koers van het Britse pond van 10%. Over geheel 2016 moest het Britse pond bijna 14% prijsgeven ten opzichte van de euro. Op de Londense beurs stegen de koersen hierdoor echter: een lager Britse pond leidt tot hogere buitenlandse winsten (in ponden gerekend). De daling van het Britse pond woog namelijk sterker dan het negatieve effect van de toegenomen onzekerheid die de Brexit voor het bedrijfsleven met zich meebrengt.

Terwijl de aandelenmarkten in de loop van het jaar gesteund bleven door gunstige economische groeicijfers in vrijwel alle regio's van de wereld, was de verkiezing van Donald Trump tot president van de VS het dominante thema in de laatste twee maanden van het jaar. Vooraf werd gevreesd voor de toenemende onzekerheid rondom de geopolitiek van de VS en een hiermee samenhangend negatief effect op de wereldhandel als Trump zou worden verkozen. Zijn uitgesproken intentie tot een forse verhoging van overheidsinvesteringen in de infrastructuur kan echter leiden tot een stimulans voor de Amerikaanse economie in de komende jaren. Dit komt als geroepen, omdat de Federal Reserve, de centrale bank van de VS, naar verwachting juist geleidelijk een meer restrictief monetair beleid zal voeren. De verkiezing van Trump leidde echter ook tot hogere inflatieverwachtingen waardoor de obligatierente wereldwijd significant steeg. Uiteindelijk ontstond snel na zijn verkiezing wereldwijd een positief sentiment op de aandelenmarkten, met uitzondering van die in enkele opkomende landen, zoals Mexico. Vooral de sectoren energie, basismaterialen en industrie konden profiteren, gevolgd door de sectoren financiële waarden, industrie en informatietechnologie. Alleen in de sector gezondheidszorg werd een licht negatief rendement geboekt, met name omdat de hoge prijzen van veel geneesmiddelen in toenemende mate onder druk kwamen te staan. De Amerikaanse dollarkoers is sinds de verkiezing van Trump ten opzichte van de euro met 6% gestegen, en met 3% over het gehele jaar.

Tegen het einde van het jaar maakte de ECB bekend het opkoopprogramma van obligaties te verlengen tot minimaal eind 2017. Tegelijk werd bekendgemaakt dat het maandelijkse bedrag waarvoor de ECB obligaties opkoopt wordt verlaagd van EUR 80 mld. naar EUR 60 mld.

Door de stijging van de aandelenmarkten behaalde het actief beheerde *TKPI MM World Equity Afdekking Fund* in 2016 een positief rendement van 8,3%. Het rendement was 0,6% lager dan dat van de benchmark.

Het afdekken van het valutarisico van de Amerikaanse dollar, het Britse pond en de Japanse yen had in 2016 een negatief effect op het absolute rendement. Dit als gevolg van de zwakker wordende euro in 2016 ten opzichte van de Amerikaanse dollar en de Japanse yen. Het Britse pond werd aanzienlijk zwakker ten opzichte van de euro als gevolg van de uitslag van het Brexit-referendum. Desondanks was dit niet genoeg om de verliezen op de afdekkingen op de Amerikaanse dollar en de Japanse yen te compenseren, waardoor

het fondsrendement lager uitkwam dan het rendement van het niet-afgedekte *TKPI MM World Equity Fund*.

Het fonds dekt het valutarisico dagelijks af in plaats van eens per maand zoals de standaard MSCI index. Deze methodiek van bijsturen leverde het fonds in 2016 zes basispunten additioneel absoluut rendement op.

Het pensioenfonds belegt ook in het *TKPI MM World Equity Fund*. Door de stijging van de aandelenmarkten behaalde dit beleggingsfonds in 2016 een positief rendement van 10,3%. Het rendement was 0,7% lager dan dat van de benchmark.

Door de stijging van de aandelenbeurzen behaalde het passief beheerde *TKPI MM European Equity Fund*, waarin het pensioenfonds eveneens belegt, in 2016 een positief rendement. Met een rendement van 3,1% was dit 0,5% beter dan dat van de benchmark.

Door de stijging van de aandelenbeurzen behaalde het *TKPI MM European Equity Afdekking Fund* een positief rendement in 2016. Met een rendement van 7,7% was dit 0,5% beter dan dat van de benchmark.

Het afdekken van het valutarisico van het Britse pond had dit jaar een sterk positief effect op het absolute rendement door het zwakker worden van het Britse pond in 2016. Het Britse pond werd aanzienlijk zwakker als gevolg van de uitslag van het Brexit-referendum. Hierdoor kwam het fondsrendement hoger uit dan het rendement van het *TKPI MM European Equity Fund*.

Het beleggingsfonds dekt dagelijks het valutarisico van het Britse pond af in plaats van eens per maand zoals de standaard MSCI index. Deze methodiek van bijsturen leverde het fonds in 2016 een hoger absoluut rendement op van 20 basispunten.

Het pensioenfonds belegt eveneens in het op 16 november 2016 gestarte *TKPI Equity Small Cap Fund*. In de relatief korte periode na aanvang behaalde dit beleggingsfonds een rendement van 4,9% en dit was 0,2% lager dan het rendement van de benchmark.

De manager in de VS wist sterk te profiteren van de periode na verkiezingen van Donald Trump als president van de VS; value en cyclische aandelen deden het relatief goed. Zo was de manager overwogen in de banksector, hetgeen positief bijdroeg. De twee overige managers in Japan en Europa bleven achter bij de benchmark. In Europa was de negatieve bijdrage voornamelijk het gevolg van aandelselectie in de financiële sector. Het achterblijven van de Japan manager was het gevolg van aandelselectie in de industriële en financiële sector. Daarnaast droeg sector allocatie licht negatief bij.

Het rendement is behaald met een tracking error dat aan de onderkant van de tracking error target range van het fonds ligt. De ex-ante tracking error geeft het risicoprofiel van het fonds weer. Deze was per 31 december 2016 2,2%.

Het pensioenfonds belegt eveneens in het *TKPI MM Socially Responsible Investments Fund*. In dit beleggingsfonds wordt wereldwijd belegd in aandelen van ondernemingen die een goede balans zoeken tussen economische overwegingen en de ESG factoren (milieu, sociaal en governance).

Door de stijging van de aandelenmarkten, behaalde het *TKPI MM Socially Responsible Investments Fund* een positief rendement in 2016. Met een rendement van 7,0%, was dit 3,4% lager dan de benchmark. Het fonds bleef vooral achter in het vierde kwartaal. In deze periode steeg de rente nadat Trump de verkiezingen had gewonnen. Met name bankaandelen profiteerden als gevolg van deze rentestijging terwijl het fonds onderwogen zat in deze sector. Ook presteerden cyclische aandelen beter terwijl de manager juist vasthoudt aan een langetermijnvisie met beleggingen in hoogwaardige duurzame aandelen. Hierdoor droegen de aandelselectie in de grondstoffensector, die pure mining ondernemingen in de portefeuille uitsluiten, en de duurzame consumentengoederensector, waarin geen exposure naar de auto-industrie is, negatief bij aan het relatieve rendement. De strategie is overwogen in IT en de gezondheidszorgsector en onderwogen in banken en de energiesector.

Ontwikkelingen aandelen opkomende landen

Aandelen in opkomende markten behaalden een positief rendement in 2016. Daar zag het in de eerste weken van het jaar niet naar uit. Zorgen over de economische ontwikkelingen in China zorgden voor een negatief sentiment onder beleggers. Na de eerste weken van 2016 was het rendement op aandelen in opkomende landen al ruim 10% negatief. Vanaf medio februari herstelden de koersen in snel tempo.

Halverwege oktober waren de rendementen ruim positief. De laatste maanden van het jaar zakten de koersen weer iets terug, maar over het gehele jaar gemeten bleef het rendement positief: 14,5%. Aandelen in opkomende landen deden het in 2016 beter dan aandelen in ontwikkelde landen.

De onderlinge verschillen tussen de rendementen in de verschillende landen waren vrij groot. De Braziliaanse aandelenmarkt was één van de sterkste stijgers. In de jaren vóór 2016 waren aandelen en valutakoersen in Brazilië sterk gedaald onder druk van politieke problemen en dalende prijzen van grondstoffen. In 2016 herstelden de koersen gedeeltelijk van deze daling. Ook Russische aandelen kenden een sterk 2016 na mindere eerdere jaren.

Bij de aandelenmarkten waarvan de koersen daalden vielen Turkije en Mexico op. In beide landen waren de rendementen op aandelen, gemeten in euro's, negatief. Turkije kreeg te maken met meerdere problemen. Een mislukte staatsgreep leidde ertoe dat de president zijn macht op het land vergrootte. Terroristische aanslagen zorgden voor dalende inkomsten uit toerisme. De Turkse lira daalde fors in waarde ten opzichte van de euro. Rendementen op aandelen waren positief, maar het sterk negatieve valutarendement zorgde voor negatieve rendementen in euro's.

Ook in Mexico was het vooral de nationale munt die zorgde voor negatieve rendementen in euro's. De verkiezing van Donald Trump tot nieuwe president in de Verenigde Staten (VS) had een negatief effect op de koersen in Mexico. Het land is sterk afhankelijk van handel met de VS. Meer protectionisme vanuit de VS heeft daarom negatieve consequenties voor Mexico.

Het actief beheerde *TKPI MM Emerging Markets Fund* behaalde in 2016 een rendement van 14,9% en dit was 0,4% beter dan het rendement van de benchmark.

De doelstelling van het fonds is om over een drie-jaars periode een jaarlijks rendement te behalen dat 2% hoger is dan het rendement van de benchmark, bij een tracking error van 4%. Per eind 2016 is het drie-jaars relatieve rendement 3,0% bij een ex-post tracking error van 3,9% ten opzichte van vorig jaar 4,1%. Daarmee overtreft het fonds de rendementsdoelstelling, bij een risico dat gelijk is aan de doelstelling. De absolute volatiliteit van het fonds was lager dan de volatiliteit van de benchmark. De ex-ante tracking error geeft het risicoprofiel van het fonds weer. Deze was per 31 december 2016 3,4%.

Het positieve relatieve rendement van het fonds was vooral afkomstig van de aandelenselectie in China en in mindere mate Rusland. Ook het feit dat het fonds minder dan de benchmark had belegd in China pakte goed uit omdat rendementen in dit land achterbleven bij het gemiddelde. Aan de andere kant was het sterke rendement van de cyclische sectoren zoals energie en grondstoffen negatief voor het relatieve rendement van het fonds. Het fonds belegt minder dan de benchmark in cyclische aandelen, onder andere omdat deze bedrijven minder stabiel zijn. Dat heeft op lange termijn goed gewerkt, maar in 2016 droeg deze aanpak negatief bij.

8.2.2. Toelichting rendement vastrentende waarden

Toelichting rendement vastrentende waarde

De eerste helft van 2016 kenmerkte zich door een vrij consistente daling van de yields van de belangrijkste landen in de eurozone. De zorgen omtrent de Chinese economie bij aanvang van het jaar, de extra stimulans vanuit de ECB waaronder de uitbreiding van de aankopen met EUR 20 mld. tot EUR 80 mld. per maand en vervolgens het Brexit-referendum eind juni leken allen bij te dragen aan het positieve rendement op relatief veilige staatsobligaties in deze periode.

Het derde kwartaal zag daarna een min of meer zijwaartse beweging van de yields om het jaar vervolgens met een significante stijging in het laatste kwartaal af te sluiten. Het vierde kwartaal stond daarbij met name in het teken van de verkiezing van Donald Trump tot nieuwe president van de VS. De markt verwacht dat hij mogelijk maatregelen zal nemen die tot meer groei en inflatie kunnen leiden. Daarnaast maakte de ECB in het vierde kwartaal bekend het opkoopprogramma van obligaties weliswaar te verlengen tot minimaal eind 2017 maar het maandelijks bedrag waarvoor de ECB obligaties opkoopt te verlagen van EUR 80 mld. naar EUR 60 mld.

De stijging van de yields in de laatste maanden van het jaar was niet groot genoeg om de daling gedurende de eerste helft van het jaar ongedaan te maken. Vrijwel alle yields van de belangrijkste landen in de eurozone eindigden het jaar daarmee per saldo lager met dalingen rond de 40 basispunten. Een land dat van deze trend afweek was Italië. Door de zorgen over de Italiaanse banken en politieke ontwikkelingen in het land liep de spread op 10-jaars Italiaanse staatsobligaties met ruim 60 basispunten

op. Spreads van andere landen in de eurozone lieten een meer neutrale ontwikkeling zien. Frankrijk en Spanje zagen in navolging van Italië wel een stijging van de spreads, maar deze was veel geringer; niet meer dan circa 10 basispunten op het 10-jaars punt. Finland zag in 2016 juist een daling van de 10-jaars spread met circa 15 basispunten.

De ontwikkeling van de yield op 10-jaars staatsobligaties van de VS was vergelijkbaar met de ontwikkeling van de yield op 10-jaars Duitse staatsobligaties, maar steeg relatief meer in de laatste maanden van het jaar. Per saldo steeg deze met ongeveer 20 basispunten waardoor de spread ten opzichte van Duitsland met circa 60 basispunten steeg in 2016. De swap spread steeg dit jaar met ruim 10 basispunten doordat de yield op Duitse staatsobligaties sneller daalde dan swap rates op vergelijkbare looptijden.

De door de markt ingeprijsde break-even inflatie liet een grillig verloop zien in de eerste helft van het jaar, met name in de aanloop naar de ECB-vergadering van maart, waarbij extra stimulerende maatregelen aangekondigd werden, en in de weken voorafgaand aan het Brexit-referendum. Per saldo daalde de break-even inflatie in deze periode, maar in de tweede helft van het jaar liep deze gestaag op om te eindigen op een niveau van circa 25 basispunten boven dat van eind 2015. Deze toegenomen inflatieverwachting sluit aan op de licht hogere gerealiseerde inflatie in 2016 ten opzichte van 2015 en zorgde ervoor dat inflatiegerelateerde staatsobligaties dit jaar relatief beter rendeerden dan vergelijkbare nominale staatsobligaties.

EMU staatsobligaties

In 2016 behaalde het passief beheerde fonds dat belegt in staatsobligaties van de sterkere eurolanden (TKPI MM Fixed Income Fund) een positief rendement van 4,0%. Dat is nagenoeg gelijk aan het rendement van de benchmark.

In 2016 behaalde het eveneens passief beheerde fonds dat belegt in langlopende staatsobligaties (TKPI MM Fixed Income Extra Long Fund) een positief rendement van 9,6%. Ook dat rendement is nagenoeg gelijk aan het rendement van de benchmark.

Ontwikkelingen obligaties opkomende landen

Obligaties uit opkomende landen behaalden in 2016 een positief rendement. De totale yield op staatsobligaties van opkomende markten daalde van 639 basispunten naar 580 basispunten. Het positieve rendement werd vooral veroorzaakt door de dalende risicopremie van obligaties uit opkomende landen. Deze daalde in 2016 van 415 basispunten naar 342 basispunten. De yield op Amerikaanse staatsobligaties steeg juist licht in 2016.

Het jaar begon met negatieve rendementen voor obligaties van opkomende landen. In januari en de eerste weken van februari steeg de risicopremie. Beleggers waren bezorgd over de Chinese economie en de risicoaversie nam toe. Vanaf medio februari veranderde het sentiment. Beleggers leken positiever over opkomende markten. De risico-rendementsverhouding was aantrekkelijk. Tot het einde van het derde kwartaal was sprake van sterk positieve rendementen. Het vierde kwartaal stond in het teken van de Amerikaanse verkiezingen. In dit kwartaal was het rendement negatief, vooral vanwege de stijging van de Amerikaanse rente. Per saldo resulteerde dit in een positief rendement voor het hele jaar.

De onderlinge verschillen tussen landen waren vrij groot. De lijst van landen met een positief rendement wordt aangevoerd door Venezuela. Het land verkeert in een diepe economische crisis. De risicopremie op obligaties van Venezuela is daarom heel hoog. Vooralsnog is het land in staat aan de verplichtingen te voldoen waardoor het rendement op de obligaties van het land sterk positief was. Wel werd de looptijd van obligaties van het staatsoliebedrijf die binnenkort zouden aflopen met enkele jaren verlengd. Andere landen met sterk positieve rendementen waren Ecuador, Ghana en Zambia.

Landen waarvan de rendementen achterbleven bij het marktgemiddelde waren onder andere de Filipijnen, Polen en Hongarije. Dit zijn landen met een laag risicoprofiel. De koersen van obligaties van deze landen bewegen sterk mee met de koersontwikkeling van Amerikaanse staatsobligaties. De rente in de VS steeg in 2016.

Een negatieve uitschieter was Turkije. Ontwikkelingen op economisch en politiek gebied waren negatief. Ook daalde de Turkse lira sterk in waarde. Terroristische aanslagen leidden tot minder toerisme, een belangrijke bron van inkomsten voor het land. Dit alles zorgde ervoor dat de rendementen op Turkse obligaties behoorlijk achterbleven bij het marktgemiddelde.

Het rendement van het *TKPI MM Emerging Market Debt Fund*, waarin het pensioenfonds tot en met 24 oktober 2016 heeft belegd, bedroeg in 2016 9,5%. Dit is 1,1% beter dan het rendement van de benchmark, de JP Morgan EMBI Global Diversified Index afgedekt naar euro.

Het pensioenfonds belegt eveneens in het *TKPI MM Emerging Market Debt Fund – USD*, dat is gestart op 24 oktober 2016. Het rendement sinds de start tot het einde van het jaar bedroeg -0,8%. Dit is 0,1% lager dan het rendement van de benchmark, de JP Morgan EMBI Global Diversified Index⁵.

Inflatie gerelateerde beleggingen

De eerste helft van 2016 kenmerkte zich door een vrij consistente daling van de yields van de belangrijkste landen in de eurozone. De zorgen omtrent de Chinese economie bij aanvang van het jaar, de extra stimulans vanuit de ECB waaronder de uitbreiding van de aankopen met EUR 20 mld. tot EUR 80 mld. per maand en vervolgens het Brexit referendum eind juni leken allen bij te dragen aan het positieve rendement op relatief veilige staatsobligaties in deze periode.

Het derde kwartaal zag daarna een min of meer zijwaartse beweging van de yields om het jaar vervolgens met een significante stijging in het laatste kwartaal af te sluiten. Het vierde kwartaal stond daarbij met name in het teken van de verkiezing van Donald Trump tot nieuwe president van de VS en de ECB die bekendmaakte het opkoopprogramma van obligaties te verlengen tot minimaal eind 2017. Het maandelijks bedrag waarvoor de ECB obligaties opkoopt wordt wel verlaagd van EUR 80 mld. naar EUR 60 mld.

De stijging van de yields in de laatste maanden van het jaar was niet groot genoeg om de daling gedurende de eerste helft van het jaar ongedaan te maken. Vrijwel alle yields van de belangrijkste landen in de eurozone eindigden het jaar daarmee per saldo allen lager met dalingen rond de 40 basispunten. Een land dat van deze trend afweek was Italië. Door de zorgen over de Italiaanse banken en politieke ontwikkelingen in het land liep de spread op 10-jaars Italiaanse staatsobligaties met ruim 60 basispunten op. Spreads van andere landen in de eurozone lieten een meer neutrale ontwikkeling zien. Frankrijk en Spanje zagen in navolging van Italië wel een stijging van de spreads, maar deze was veel geringer, niet meer dan circa 10 basispunten op het 10-jaars punt. Finland zag in 2016 juist een daling van de 10-jaars spread met circa 15 basispunten.

De ontwikkeling van de yield op 10-jaars staatsobligaties van de VS was dezelfde als de yield op 10-jaars Duitse staatsobligaties, maar steeg relatief meer in de laatste maanden van het jaar. Per saldo steeg deze met 20 basispunten waardoor de spread ten opzichte van Duitsland met circa 60 basispunten daalde in 2016. De swap spread nam dit jaar met ruim 10 basispunten toe doordat de yield op Duitse staatsobligaties sneller daalde dan swap rates op vergelijkbare looptijden.

De door de markt ingeprijsde break-even inflatie liet een grillig verloop zien in de eerste helft van het jaar, met name in de aanloop naar de ECB vergadering van maart, waarbij extra stimulerende maatregelen aangekondigd werden, en in de weken voorafgaand aan het Brexit-referendum. Per saldo daalde de break-even inflatie in deze periode, maar in de tweede helft van het jaar liep deze gestaag op om te eindigen op een niveau van circa 25 basispunten boven dat van eind 2015. Deze toegenomen inflatieverwachting sluit aan op de licht hogere gerealiseerde inflatie in 2016 ten opzichte van 2015 en zorgde ervoor dat inflatiegerelateerde staatsobligaties dit jaar relatief beter rendeerden dan vergelijkbare nominale staatsobligaties.

In 2016 behaalde het *TKPI MM Inflation Index Linked Bond Fund Germany* een positief rendement van 5,6%. Dat is nagenoeg gelijk aan het rendement van de benchmark.

De discretionaire portefeuille met inflatie gerelateerde obligaties uitgegeven door Duitsland behaalde in 2015 een positief rendement van 7,4%. Het rendement ligt licht hoger dan het rendement van het *TKPI MM Inflation Index Linked Fund Germany* omdat de duratie van de discretionaire portefeuille hoger is.

Ontwikkelingen bedrijfsobligaties / high yield

Global High Yield heeft een goed jaar gehad. Dit is terug te zien in de sterk gedaalde risicopremie. De risicopremie wordt gemeten door de Option-Adjusted Spread (OAS). Dit is een maatstaf die het extra effectief rendement meet ten opzichte van de onderliggende staatsobligaties, met name van Duitse en Amerikaanse staatsobligaties gecorrigeerd voor opties zoals vervroegde aflossing.

De OAS begon in 2016 op 694 basispunten en sloot het jaar af op 436 basispunten. Halverwege februari 2016 was de markt aanzienlijk zwakker en noteerde de OAS een niveau van rond de 800 basispunten. Na februari verbeterde de markt snel, mede geholpen door de stijgende olieprijs. De markt leek slechts

tijdelijk last van de Brexit te hebben. De verkiezing van Trump en het Italiaanse referendum leken zelfs een licht positief effect te hebben op de markt van high yield bedrijfsobligaties.

Gedurende 2016 was in Europa en in de VS sprake van een gematigde economische groei en een ruim monetair beleid van de centrale banken. Het sentiment voor high yield was zeer positief in 2016. Dit kwam mede door de lage rente op staatsobligaties en alternatieven om extra rendement te genereren.

In 2016 waren het vooral de energiesector en de mijnbouw die hoge rendementen behaalden. De overige sectoren behaalden ook positieve rendementen, maar wel beduidend lager dan de eerder genoemde sectoren. Op basis van rating waren het vooral bedrijven met de laagste rating (CCC) die de hoogste rendementen behaalden.

Euro Credits (bedrijfsobligaties) met een investment grade rating hebben een goed jaar gehad. Dit is terug te zien in de licht gedaalde risicopremie. De risicopremie wordt gemeten door de OAS, een maatstaf die het extra effectief rendement meet ten opzichte van Duitse staatsobligaties gecorrigeerd voor opties zoals vervroegde aflossing.

De OAS begon in 2016 op 133 basispunten en sloot het jaar af op 124 basispunten. Halverwege februari 2016 was de markt aanzienlijk zwakker en noteerde de OAS een niveau van 160 basispunten. Na februari verbeterde de markt snel, mede geholpen door de stijgende olieprijs en de ECB die halverwege het jaar 2016 ook bedrijfsobligaties begon te kopen. Het Brexit-referendum leek een tijdelijke impact te hebben op de markt. De verkiezing van Trump en het Italiaanse referendum leken zelfs een licht positief effect te hebben op de markt van bedrijfsobligaties.

Gedurende 2016 was in Europa sprake van een gematigde economische groei, hetgeen voor bedrijfsobligaties relatief positief is omdat bedrijven dan oog houden voor de balans en dus terughoudend zijn met het vergroten van de leverage. De lage rente op staatsobligaties in combinatie met de gemiddelde OAS maakte het voor bedrijven uit niet-Euro-landen nog steeds aantrekkelijk om te lenen in eurolanden. Het volume van nieuwe bedrijfsobligaties was mede hierdoor hoger, hetgeen een OAS oprijvend effect had.

Bedrijfsobligaties van non-financiële met een hoge kredietwaardigheid hebben een goed jaar gehad. Dit is terug te zien in de gedaalde risicopremie. De risicopremie wordt gemeten door de OAS, een maatstaf die het extra effectief rendement meet ten opzichte van een mix van Duitse en Amerikaanse staatsobligaties, gecorrigeerd voor opties zoals een vervroegde aflossing.

De OAS begon in 2016 op 105 basispunten en sloot het jaar af op 88 basispunten. Halverwege februari 2016 was de markt aanzienlijk zwakker en noteerde de OAS een niveau van 132 basispunten. Na februari verbeterde de markt snel, mede geholpen door de stijgende olieprijs en de ECB die halverwege het jaar 2016 ook bedrijfsobligaties begon te kopen. Het Brexit-referendum leek slechts tijdelijk een negatief effect te hebben op de markt.

Het effectieve rendement van de benchmark daalde in 2016 van 2,1% naar 1,8%. Met name het deel van de benchmark dat in euro's noteert, droeg hier aan bij. Het effectief rendement van het eurodeel daalde van circa 1,2% naar 0,6% en van het in Amerikaanse dollar genoteerde deel daalde van circa 3,2% naar 3,0%. Doordat het effectief rendement op Duitse staatsobligaties dit jaar ook sterk daalde bleef de OAS voor dat deel van de benchmark vrijwel gelijk. Het effectief rendement op Amerikaanse staatsobligaties liet juist een lichte stijging zien in 2016 waardoor de spread op het dollardeel van de benchmark afnam.

Het *TKPI MM Credit Fund* behaalde in 2016 een rendement van 5,0% dat 0,3% hoger lag dan het rendement van de benchmark.

In 2016 behaalde het *TKPI MM Global Credit Ex Financials Fund* een positief rendement van 4,3%. Dat is 0,2% hoger dan het rendement van de benchmark.

Het *TKPI MM High Yield Fund* behaalde in 2016 een rendement van 13,2%. Dit was 1,0% lager dan het rendement van de benchmark. Vooral de snelle turn-around in februari van de energiesector heeft het relatief rendement van het fonds negatief gemaakt. Ook de onderwogen positie in CCC-obligaties met lage koersen was negatief voor het relatief rendement.

Nederlandse hypotheek

De huizenmarkt in Nederland liet het afgelopen jaar een sterke ontwikkeling zien. Er was een grote vraag

naar woningen. Prijzen in Amsterdam waren hoger dan de niveaus in 2007 en 2008. Ook in andere delen van het land stegen huizenprijzen aanzienlijk. In 2016 werden veel nieuwe hypotheeklen afgesloten. Ondanks de hoge vraag naar woonhuisfinancieringen nam het renteverskil tussen hypotheeklen en staatsobligaties toch af. De concurrentie tussen pensioenfondsen, banken en verzekeraars nam toe en de rentemarge nam af.

Het *TKPI MM Dutch Mortgage Fund* heeft als doelstelling om op de middellange termijn een rendement te halen dat 1% hoger is dan dat van Nederlandse staatsobligaties. In 2016 behaalde het fonds een rendement van 6,0%. Dit was 1,6% hoger dan het rendement van Nederlandse staatsobligaties.

Asset Backed Securities

Het pensioenfonds belegt eveneens in twee in 2016 opgerichte beleggingsfondsen die investeren in Asset Backed Securities, te weten het *TKPI MM Asset Backed Securities Fund* en het *TKPI MM AAA Asset Backed Securities Fund*. Laatstgenoemd fonds heeft Nederlandse hypotheeklen als onderpand.

Europese Asset Backed Securities (ABS) met een investment grade rating hebben een positief jaar gehad. Dit is terug te zien in de OAS van de brede ABS markt, de risicopremie ten opzichte van de 3-maands Euribor. De OAS begon in 2016 op 99 basispunten en sloot het jaar af op 66 basispunten. Gedurende februari en rondom het Brexit-referendum was de markt kortstondig zwakker en liep de OAS in korte tijd op. In beide gevallen was dit tijdelijk en herstelde de markt snel. Vooral na het Brexit-referendum kende de markt, en in het bijzonder het VK, een sterke rally. De verkiezing van Trump en het Italiaanse referendum leken een zeer beperkte impact te hebben.

Centrale banken hadden een belangrijke invloed op de Europese ABS markt. Het opkoopprogramma van de ECB heeft als gevolg dat core sectoren, zoals Nederlandse RMBS en Duitse autoleningen, relatief duur zijn en de OAS van deze sectoren verder daalde. Binnen de Europese ABS markt is een groot verschil in waarderingen tussen sectoren die wel en juist niet door de ECB gekocht worden. Ook de stimuleringsmaatregelen van de Bank of England (BOE) leken een positief effect te hebben op waarderingen voor ABS uit het VK.

Het aantal nieuwe uitgiftes in de primaire markt was in 2016 in lijn met 2015. Vooral in het vierde kwartaal werden veel nieuwe ABS uitgegeven, terwijl het aantal nieuwe uitgiftes eerder in het jaar beperkt was. Het aanbod in zowel de primaire als de secundaire markt bleef achter bij de vraag naar ABS hetgeen ook leidde tot een daling van OAS.

Ook ABS met Nederlandse Hypotheeklen als onderpand (NL RMBS) hebben een positief jaar gehad. Dit is terug te zien in de OAS van NL RMBS met een AAA-rating, de risicopremie van de sector ten opzichte van de 3-maands Euribor. De OAS begon in 2016 op 35 basispunten en sloot het jaar af op 19 basispunten. Dit is in lijn met de brede Europese ABS markt die ook een positief jaar kende.

De stimuleringsmaatregelen van de ECB hebben een grote invloed op de markt voor NL RMBS. Het opkoopprogramma van de ECB heeft als gevolg dat core sectoren van de ABS markt, zoals Nederlandse RMBS en Duitse autoleningen met een AAA-rating, relatief duur zijn en de OAS van deze sectoren verder daalde. Mede door het ECB opkoopprogramma waren de core sectoren van de ABS markt vrij stabiel. Gebeurtenissen zoals het Brexit-referendum en de verkiezing van Trump leken een zeer beperkte impact te hebben. Het aantal nieuwe uitgiftes in de primaire markt was beperkt. Veel issuers hebben door de stimuleringsmaatregelen van de ECB goedkopere alternatieven om geld op te halen dan uitgifte via de ABS markt.

Vanaf de oprichting in maart 2016 behaalde het *TKPI MM Asset Backed Securities Fund* een rendement van 1,9%. Dit was nagenoeg gelijk aan het rendement van de benchmark. Het relatief rendement was daarmee beter dan het target-rendement.

Vanaf de oprichting in januari 2016 behaalde het *TKPI MM AAA Asset Backed Securities Fund* een rendement van 0,4%. Gezien de specifieke restricties en doelstelling van het fonds is er geen passende benchmark beschikbaar. Een index van NL RMBS met een AAA-rating (Bloomberg Barclays Euro Floating ABS Bond Index AAA Dutch RMBS) biedt een redelijke vergelijking. Deze index behaalde gedurende dezelfde periode een rendement dat 0,2% hoger was dan het rendement van het fonds. Ten opzichte van de markt voor NL RMBS heeft het fonds een meer risicovolle positionering, onder meer door meer te beleggen in de kleinere RMBS programma's welke doorgaans een wat hoger rendement bieden dan de grote programma's.

Vastrentende waarden (discretionair)

Het pensioenfonds belegt ook door middel van een discretionaire portefeuille in vastrentende waarden. Deze portefeuille heeft een passief beleggingsbeleid. De portefeuille behaalt in 2016 een rendement van 1,2%, gelijk aan het rendement van de benchmark.

8.2.3. Toelichting rendement vastgoedbeleggingen

Ontwikkelingen beursgenoteerd vastgoed

Voor beursgenoteerd vastgoed was 2016 een redelijk goed jaar. Nagenoeg alle regio's droegen positief bij, alleen Europa bleef wat achter en dan met name het VK dat dit jaar negatief afsloot.

Vastgoedbeleggingen werden afgelopen jaren ondersteund door de zeer lage rente en het stimulerende beleid van de centrale banken wereldwijd. Vastgoedbedrijven maken meer dan andere bedrijven gebruik van vreemd vermogen en dit maakt ze gevoelig voor renteschommelingen. Een lage rente maakt het dividendrendement op vastgoedaandelen aantrekkelijker.

Echter gedurende het jaar leken beleggers voorzichtiger te worden, mede met het oog op een mogelijke renteverhoging in de VS. In de periode nadat Trump de verkiezingen in de VS had gewonnen liep de lange rente wat op waardoor beursgenoteerd vastgoed weer wat winst moest inleveren.

Azië was de best presterende regio waarbij in Japan de koersstijgingen voornamelijk werden gedreven door het verder verruimend beleid van de Centrale Bank van Japan (BoJ). Zo zorgde de ingevoerde negatieve rente en het verhogen van het opkoopprogramma van de BoJ voor verder oplopende koersen. Naast Japan presteerde de rest van Azië ook goed.

De markt voor beursgenoteerd vastgoed in de VS was positief. De markt anticipeerde op zeer beperkte rentestappen die tevens zeer geleidelijk doorgevoerd zouden worden. Dit in combinatie met verbeterde fundamentals zorgde voor stijgende koersen. Zo stegen de huuropbrengsten voor de meeste sectoren, met name voor de appartementen en self-storage vastgoed. Daarnaast gingen ook in de VS de M&A activiteiten door. Zo was er afgelopen jaar een biedingsstrijd voor hotelketen Starwood.

In Europa bleef beursgenoteerd vastgoed profiteren van zeer lage financieringskosten, verbeterden de onderliggende resultaten en werd geprofiteerd van M&A activiteiten. Wel stonden in de tweede helft van 2016 beursgenoteerde vastgoedaandelen onder druk. Hierdoor noteert beursgenoteerd vastgoed nu in veel markten met een kleine discount ten opzichte van de net asset value (NAV).

Het VK was de enige regio die het jaar negatief afsloot. Na bekendwording van de uitslag van het Brexit-referendum gingen in het VK de waarderingen van de vastgoedfondsen omlaag. De uitstroom van kapitaal, op gang gekomen na het referendum, resulteerde erin dat meerdere directe vastgoedfondsen geen onttrekkingen accepteerden met als reden dat de liquide middelen beperkt waren en de onderliggende beleggingen niet snel te verkopen zijn. Voor beursgenoteerd vastgoed in het VK had dit tot gevolg dat in de twee dagen na de uitslag de waarderingen in euro's met circa 30% waren gedaald. De waarderingen wisten zich in het rest van het jaar maar beperkt te herstellen.

Vastgoed is per eind augustus 2016 een aparte sector geworden volgens de door beleggers veel gebruikte GICS (Global Industry Classification Standard) classificatie. Vóór deze verandering maakte vastgoed nog deel uit van de financiële sector. Deze verandering kan een positief effect hebben op de allocatie naar deze sector. Er komt hierdoor meer focus voor deze sector waardoor er beter wordt gekeken naar de afwegingen om af te wijken van de benchmark allocatie.

Het rendement van het wereldwijd onroerend goed aandelenfonds (ontwikkelde landen), *TKPI MM Global Listed Index Real Estate Fund*, behaalde in 2016 een rendement van 5,6%. Dit is 0,7% hoger dan het rendement van de benchmark.

Het afdekken van het valutarisico van de Amerikaanse dollar, het Britse pond en de Japanse yen had in 2016 een negatief effect op het absolute rendement. Dit als gevolg van de zwakker wordende euro in 2016 ten opzichte van de Amerikaanse dollar en de Japanse yen. Het Britse pond werd aanzienlijk zwakker ten opzichte van de euro, dit mede als gevolg van de uitslag van het Brexit-referendum. Desondanks was dit niet genoeg om de verliezen op de Amerikaanse dollar en de Japanse yen afdekkingen te compenseren.

Ontwikkelingen niet-beursgenoteerd vastgoed Europa

De bezettingsgraad en daarmee de huuropbrengsten van kantoorgebouwen in Europa verbeterden in 2016 mede dankzij het economische herstel en omdat de nieuwbouw van kantoren nog beperkt is. Daarnaast wordt een deel van de leegstaande gebouwen getransformeerd in appartementen.

De gemiddelde huizenprijzen in Europa stijgen door het economische herstel en de historische lage hypotheekrente.

Na het faillissement van de winkelketens V&D en Macintosh in december 2015 deed zich in 2016 nog een aantal faillissementen voor zoals Perry Sport, MS Mode, McGregor, Scheer&Foppen en Mitra. De winkelruimte die hierdoor op goede locaties beschikbaar kwam werd al snel weer verhuurd aan (internationale) winkelketens zoals Zara, Decathlon, Hudson's Bay en Topshelf.

De logistieke markt profiteert van de groeiende vraag naar distributieruimte en dan vooral de vraag naar logistieke centra met een oppervlak groter dan 10.000 m². De toegenomen vraag naar opslagruimte wordt voornamelijk verklaard door het groeiende aantal internetverkopen. Deels wordt de vraag ingevuld door bestaande ruimte te huren en deels door nieuwbouw te plegen. Vooral in Zuidoost Engeland begint schaarste te ontstaan waardoor de huren stijgen.

De onverwachte uitkomst van het Brexit-referendum aan het einde van het tweede kwartaal had een grote impact op de vastgoedmarkt. Het Britse pond daalde in waarde en bij een aantal Britse vastgoedfondsen voor particuliere beleggers ontstond een piek aan verkooporders. In de maand september kalmeerde de markt door het besef dat de daadwerkelijke Brexit pas over enkele jaren plaatsvindt en door het nieuws dat de economie vooralsnog geen directe schade lijkt te ondervinden van de uitkomst van het referendum. Naar verwachting zal deze onzekerheid voortduren zolang weinig bekend is over de definitieve status van het VK buiten de EU.

De vraag van beleggers naar Europees vastgoed lag net als in 2015 op een hoog niveau. Toch was het transactievolume iets lager dan in dezelfde periode vorig jaar door de daling van het transactievolume in het VK voorafgaand en na het Brexit-referendum. In andere delen van Europa, zoals Scandinavië en Nederland bereikte het transactievolume echter een recordniveau.

Het niet-beursgenoteerde vastgoed fonds, *TKPI European Real Estate Fund (TREF)*, behaalde in 2016 een rendement van 12,2%.

De winkelcentra van CBRE Ibérica en CBRE Southern Europe, de Franse winkels van Grosvenor, de Nederlandse huurwoningen van Vesteda, Amvest en CBRE Dutch Residential en de Duitse huurwoningen van IWF1 en IWF2 behaalden in 2016 een bovengemiddeld rendement.

Na het Brexit-referendum is het Britse pond gedaald ten opzichte van de euro. TREF dekt het valutarisico van de fondsen die uitsluitend in het VK beleggen volledig af, waardoor deze beleggingen geen negatief valutaresultaat hadden. Het valutarisico wordt echter niet afgedekt bij fondsen die een deel van de portefeuille in het VK beleggen. Bij deze fondsen had de daling van het Britse pond wel een negatief effect op het beleggingsresultaat. In het vierde kwartaal is de koers van het Britse pond weer enigszins hersteld.

Ontwikkelingen niet-beursgenoteerd vastgoed Azië

Het jaar 2016 kende een moeizame start voor economieën in de regio Azië-Pacific. Er was sprake van volatiliteit op de financiële markten. China devalueerde haar munt en de Japanse centrale bank kondigde een nieuw monetair beleid aan met negatieve rentetarieven. De volatiliteit op de financiële markten leek echter weinig invloed te hebben op de reële economieën van de regio Azië-Pacific. Deze bleven redelijk op koers. De Indiase economie presteerde zelfs relatief goed door mooie groeicijfers te laten zien. Ook kreeg de regering van premier Modi steun van het parlement voor haar hervormingsagenda, bijvoorbeeld voor haar voorstel voor hervorming van het BTW-stelsel. De centrale bank van India verlaagde een aantal malen de officiële rentetarieven.

Ondanks deze positieve economische achtergrond bleef het verkooptempo van nieuwe woningen in India achter bij de verwachtingen. De laat in het jaar aangekondigde maatregel om bepaalde coupures van bankbiljetten uit de circulatie te halen was een reden dat de verkoop van nieuwe woningen vrijwel tot stilstand kwam. De opname van kantoorruimte liet daarentegen een duidelijke verbetering zien. Mede daardoor kon deze sector rekenen op een grotere belangstelling van beleggers, ook internationaal. Slechts goede winkelcentra op de meest gewilde locaties konden rekenen op de belangstelling van (internationale) huurders. Aangezien India veel (nieuwe) winkelcentra heeft op minder gewilde locaties, bleef sprake van een duidelijke huurdersmarkt.

In 2016 behaalde het *TKPI MM Asian Real Estate Fund (TAREF)* een rendement van -23,0%. Het negatieve fondsrendement kwam volledig voor rekening van het Indiase SUN-Apollo.

TKPI MM Asian Real Estate Fund zal in 2017 de mogelijkheden onderzoeken om de participaties in Indiase SUN-Apollo te gelde te maken.

Vastgoed (discretionair)

Het pensioenfonds belegt ook door middel van een discretionaire portefeuille in vastgoed. Deze portefeuille heeft een actief beleggingsbeleid. De portefeuille behaald in 2016 een rendement van 4,1%, gelijk aan het rendement van de benchmark.

8.2.4. Toelichting rendement alternatieve beleggingen

De grondstoffenmarkt als geheel behaalde een positief rendement in 2016. Opvallend waren niet alleen de grote verschillen tussen sectoren maar ook binnen sectoren. De grondstoffenmarkt lijkt in toenemende mate te worden gedreven door fundamentele ontwikkelingen bij elk van de grondstoffen. Macro-economische ontwikkelingen hadden van tijd tot tijd ook nog invloed op de ontwikkelingen binnen de grondstoffenmarkt.

De olieprijs was volatiel gedurende het jaar. Dit kwam grotendeels door de ontwikkelingen en verwachtingen aan de aanbodzijde. De OPEC, de organisatie van een aantal belangrijke olie producerende landen, besloot in het vierde kwartaal om de olieproductie te verlagen. Dit besluit werd gevolgd door het besluit van een aantal andere olieproducerende landen die niet tot de OPEC behoren om ook hun olieproductie te verlagen. De olieprijs liet na deze besluiten een stijging zien. Er was wel een groot verschil in rendement tussen de Amerikaanse olieprijs (WTI) en de Europese (Brent). Dit wordt met name verklaard door de hogere rolkosten van WTI ten opzichte van Brent als gevolg van de grotere voorraden in Amerikaanse olie.

De sector industriële metalen was de best presterende sector. De vraag naar industriële metalen nam toe in 2016, met name vanuit China, met stijgende prijzen als gevolg. Dit werd in een aantal grondstoffen versterkt door productiebeperkingen aan de aanbodzijde. Na de verkiezingsoverwinning van Donald Trump als president van de VS steeg de koers van verschillende industriële metalen. Een verhoging van de bestedingen aan de infrastructuur was een belangrijk onderdeel van Trumps verkiezingsprogramma. Na zijn overwinning verwacht de markt dat de vraag naar industriële metalen verder zal toenemen.

Over het algemeen bleven de rendementen van de agrarische grondstoffen achter ten opzichte van de gehele grondstoffenmarkt. De verschillen bij de agrarische grondstoffen waren erg groot. Zo daalden de prijzen van mais en met name tarwe relatief sterk voornamelijk door goede oogsten en grote voorraden. Sojabonen stegen juist in prijs door een combinatie van factoren. Bij de start van het jaar lagen de voorraden voor sojabonen op een relatief laag niveau waardoor de prijs meerdere keren sterk steeg in perioden van minder gunstige weersomstandigheden. Daarnaast is met name de vraag vanuit China toegenomen. Minder gunstige weersomstandigheden waren ook een belangrijke factor voor prijsstijgingen in suiker en katoen.

De edelmetalen profiteerden een groot deel van het jaar van het ruime monetaire beleid in grote delen van de wereld. In het laatste kwartaal zorgden de sterke Amerikaanse dollar in combinatie met de eerste renteverhoging van de Amerikaanse centrale bank voor een sterke tegenwind voor de edelmetalen.

Het actief beheerde fonds *TKPI MM Active Commodities Fund* behaalde in 2016 een positief rendement van 14,2%, 1,1% hoger dan dat van de benchmark.

8.2.5. Toelichting rendement geldmarktbeleggingen

In 2016 zette het herstel van de economie verder door. De olieprijs was laag, financieringskosten waren eveneens laag en de omstandigheden op de arbeidsmarkt verbeterden verder. De ECB bleef er daarnaast alles aan doen om de economie verder te stimuleren en te ondersteunen.

De ECB bracht de herfinancieringsrente in 2016 naar 0%. Daarnaast werd de depositorente, de dagrente die de ECB vergoedt aan banken die het geld niet op de geldmarkt kunnen of willen uitlenen, verlaagd tot -0,40%.

Ook in 2016 plaatsten banken dagelijks grote hoeveelheden daggeld bij de ECB. Hierdoor stonden de daggeldrentes onder druk en daalden de vergoedingen op kort geld bij nagenoeg alle tegenpartijen tot negatieve waarden. Sommige tegenpartijen gaven zelfs aan helemaal geen kasgeld meer te willen accepteren of tegen een vergoeding van ongeveer -0,40% tot -0,50%.

In de zomer van 2016 werden nieuwe laagterecords in de rentes op de kapitaalmarkt neergezet. In het derde kwartaal veerden de kapitaalmarktrentes echter op, en na de winst van Donald Trump bij de verkiezingen in de Verenigde Staten zette de rentestijging nog wat verder door.

De doelstelling van het *TKPI Savings Fund* is de geldmarktbeleggingen, afkomstig uit premies van Defined Contribution pensioenregelingen, te beleggen in Nederlandse spaarfondsen of op spaarrekeningen te plaatsen. Het fonds belegt bij grootbanken en is daarbij gebonden aan uitsluitend beleggingen in spaarfondsen en spaarrekeningen. De belegde gelden zijn dagelijks opvraagbaar.

Het beleggingsfonds behaalde in 2016 een rendement van 1,2%.

8.2.6. Toelichting renterisico

Voor de afdekking van het renterisico wordt gebruik gemaakt van de vastrentende beleggingen aangevuld met swaps en swaptions. Dit is vastgelegd middels een rentestaffel. In december 2016 is door stijging van de rente besloten de strategische mate van renteaafdekking te verhogen van 45% naar 50%. Vanwege de beperkte liquiditeit is de werkelijke renteaafdekking per eind december lager.

Op basis van de rentegevoeligheid van de onderliggende swaps behorend bij de swaptions bedraagt de rentegevoeligheid van de beleggingen per eind december 2016 circa 44,5% van de technische voorzieningen (TV). Hiermee ligt de mate van afdekking buiten de bandbreedte van +/- 2,5% ten opzichte van de strategische mate van onderliggende afdekking van 50%. De actuele mate van onderliggende renteaafdekking wijkt af van de strategische mate van onderliggende renteaafdekking vanwege de beperkte liquiditeit voor renteswaps in de tweede helft van december. Hierdoor was het niet mogelijk de benodigde transacties kostenefficiënt uit te voeren. Daarnaast is in december 2016 besloten de correctiefactoren voor vastrentende waarden in de renteaafdekking per 1 januari 2017 aan te passen. Indien rekening wordt gehouden met de gewijzigde correctiefactoren voor vastrentende waarden in de renteaafdekking per 1 januari 2017, dan bedraagt de mate van onderliggende renteaafdekking per eind december 2016 circa 48,6%. Voor de berekening van de renteaafdekking is de waarde van de verplichtingen gewaardeerd op basis van de marktrente en niet op basis van de UFR rentecurve (DNB rentecurve).

Feitelijke renteaafdekking

De feitelijke mate van afdekking van het renterisico bedraagt per eind december 2016 40,9%. Ofwel het resterende renterisico bedraagt nog 59,1% van de verplichtingen. De feitelijke afdekking van het renterisico is lager dan 50%, omdat sprake is van het gebruik van optierechten. Zolang deze optierechten nog niet zijn uitgeoefend kan geen sprake zijn van een renteaafdekking van 50%. Doordat deze optierechten vroegtijdig worden verruild voor nieuwe optierechten zal in de praktijk sprake zijn van een lagere feitelijke renteaafdekking.

Gerealiseerde renteaafdekking

Op basis van de werkelijke renteontwikkeling kan de gerealiseerde renteaafdekking worden berekend. Deze kan afwijken van de feitelijke afdekking doordat in de feitelijke renteaafdekking geen rekening wordt gehouden met niet-parallelle verschuiving van de rentetermijnstructuur (de verandering van rentes met verschillende looptijden kunnen van elkaar verschillen). Daarnaast kan de renteverandering van een staats- of bedrijfsobligatie (risico opslagen) anders zijn dan van de swaprente. De gerealiseerde afdekking over 2016 bedroeg gemiddeld circa 47% (in 2015 48,9%). Hierbij is bij de vastrentende beleggingen en verplichtingen alleen rekening gehouden met de waardeverandering als een gevolg van een verandering van de swaprente. Daarnaast kan de renteverandering van een staats- of bedrijfsobligatie (risico opslagen) anders zijn dan die van de swaprente. Indien de ontwikkeling van de risico opslagen op vastrentende beleggingen wordt meegenomen dan was de gerealiseerde mate van renteaafdekking 52%.

8.3. Premiedepot

De totale omvang van de beleggingen in het premiedepot bedraagt per 31 december 2016 € 65,8 mln. De beleggingen ten behoeve van het premiedepot, worden bij de vermogensbeheerder TKPI separaat aangehouden. Hieronder een overzicht met de verdeling van het depot en de netto rendementen in %.

	Gewicht	Rendement	Benchmark	Relatief
TKPI MM Credit Fund	32,8	5,0	4,7	0,3
TKPI MM Dutch Mortgage Fund	34,7	6,0	4,4	1,6
TKPI MM Fixed Income Fund	32,5	4,0	4,0	0,0
Totaal	100,0	5,1	4,4	0,7

8.4. Beleggingsdepots voor rekening deelnemers KPN

Het beleggingsrisico en het langlevensrisico van het Individueel Pensioensparen (IPS) - en de Beschikbare Premiereregeling (BPR) is voor rekening van de (gewezen) deelnemer. De samenstelling van de beleggingsdepots wijkt hierdoor af van de samenstelling van de beleggingen van het reguliere vermogen.

De beleggingen behorende bij de beschikbare premiereregeling van PF KPN en KPN Contact hebben vanaf de fusie tot 30 juni 2016 naast elkaar bestaan. Met peildatum 30 juni 2016 zijn de KPN Contact depots samengevoegd met de depots van de depots van de KPN Cao regeling depots. Vanaf deze peildatum ontvangen de voormalige deelnemers van de KPN Contact depots het rendement van de betreffende reguliere KPN depots. In verband met het berekenen van de compensatie heeft de feitelijke overboeking later plaatsgevonden en wel op 12 juli 2016. De verkoop van de KPN Contact beleggingen en de aankoop in de KPN Cao regeling verliep via het hoofdvermogen conform het regulier proces.

Individueel Pensioensparen (IPS) en Beschikbare-Premiereregeling (BPR) Pensioenfonds KPN

Gewezen deelnemers in de BPR- en de IPS-regeling beleggen standaard via de Life Cycle-depots. Dit betekent dat naarmate de pensioendatum voor de individuele deelnemer dichterbij komt, de beleggingsmix automatisch minder risicovol wordt. Naast de Life Cycle heeft de deelnemer de mogelijkheid om te beleggen in de Vrij Beleggen depots.

Het inkopen van pensioen vindt plaats op basis van de op dat moment geldende markttrente die DNB maandelijks publiceert. Hierdoor ontstaat een inkooprisico voor de deelnemer. Immers als vóór het moment van inkoop de markttrente daalt, wordt voor het opgebouwde spaarsaldo minder pensioen ontvangen. Vanaf deze datum is bij de IPS en BPR beleggingsdepots sprake van renterisico. De samenstelling van de beleggingen hierop ingericht. Een belegging in langlopende staatsobligaties legt het renteniveau en rendement voor een deelnemer 'vast'. De deelnemer is als gevolg beschermd tegen de nadelen van een rentedaling. Op dit moment wordt voor een deelnemer echter een zeer laag renteniveau vastgelegd. Het verwachte rendement voor het Spaarfonds is gunstig in vergelijking met het rendement op langlopende Europese staatsobligaties en bedrijfsobligaties.

Conform het reguliere vermogen wordt binnen de aandelenbeleggingen 50% van het valutarisico van de Amerikaanse dollar, het Britse Pond en de Japanse Yen afgedekt. Dit ter verbetering van het risico-/rendementsprofiel van de beleggingen. Deze verlaging is een gevolg van het feit dat bedrijven, waarin wordt belegd, steeds meer internationaal opereren.

Life Cycles

Resultaten Life Cycle beleggingen na kosten in 2016

Beleggings depots Cijfers in %	Verhouding aandelen*/obligaties/geldmarkt	Rendementen	Benchmark	Relatief
1	90/10/0	9,0	9,4	-0,4
2	80/20/0	9,0	9,2	-0,2
3	70/24/6	8,6	8,8	-0,2
4	60/28/12	8,2	8,3	-0,1
5	50/30/20	7,6	7,7	0,0
6	40/37/23	7,2	7,2	0,0
7	30/52/18	7,8	7,7	0,1
8	20/65/15	8,2	8,0	0,1
9	10/78/12	8,4	8,2	0,2
10	5/95/0	9,4	9,1	0,3

Samenstelling Life cycles in % ultimo 2016

Life Cycle	Leeftijd	Aandelen* (%)			Vastrentende waarden (%)					Geld-Markt (%)
		Wereld	Extra in Europa	Extra in opkomende markten	Obligaties					
Depot					Langlopende staats	Bedrijfs	Opkomende markten	High yield	NL hypotheken	Spaar-fonds
1	< 40	70,2	13,5	6,3	0,0	0,0	2,0	2,0	6,0	0,0
2	40-47	62,4	12,0	5,6	0,0	0,0	4,0	4,0	12,0	0,0
3	48-52	54,6	10,5	4,9	0,0	0,0	6,0	6,0	12,0	6,0
4	53-54	46,8	9,0	4,2	0,0	0,0	8,0	8,0	12,0	12,0
5	55-56	39,0	7,5	3,5	0,0	0,0	9,0	9,0	12,0	20,0
6	57-58	31,2	6,0	2,8	0,0	5,0	10,0	10,0	12,0	23,0
7	59-60	23,4	4,5	2,1	15,0	5,0	10,0	10,0	12,0	18,0
8	61-62	15,6	3,0	1,4	36,0	3,0	7,0	7,0	12,0	15,0
9	63-64	7,8	1,5	0,7	58,0	2,0	3,0	3,0	12,0	12,0
10	65-66	3,9	0,8	0,4	75,0	2,0	3,0	3,0	12,0	0,0

Per eind 2016 bedroeg het in de Life Cycle depots belegd vermogen circa € 1.002,3 mln.
In de Vrij beleggen depots bedroeg het belegd vermogen circa € 29,4 mln. en het belegd vermogen prepensioen bedraagt € 1,1 mln.

Vrij beleggen depots

Samenstelling Vrij beleggen depots ultimo 2016

Depot	Aandelen (in %)			Vastrentende waarden (in %)					Geldmarkt (in %)
	Wereld	Extra in Europa	Extra in opkomende markten	Langlopende staats	Bedrijfs	Opkomende markten	High Yield	Nederlandse Hypotheken	
A	78,00	15,00	7,00	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
B	58,50	11,25	5,25	0,0	0,0	3,0	3,0	12,0	7,0
C	39,00	7,50	3,50	0,0	0,0	6,0	6,0	12,0	26,0
D	19,50	3,75	1,75	38,0	0,0	9,0	9,0	12,0	7,0
E	0,00	0,00	0,00	75,0	6,0	6,0	6,0	7,0	0,0
F	50,00*	0,00	0,00	0,0	0,0	6,0	6,0	7,0	31,0
G	0,00	0,00	0,00	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0

* betreft aandelen die voldoen aan duurzaamheidscriteria.

Resultaten Vrij beleggen depots na kosten in 2016

Beleggings depots Cijfers in %	Verhouding aandelen*/obligaties/geldmarkt	Rendementen	Benchmark	Relatief
A	100/0/0	9,1	9,6	-0,5
B	75/18/7	8,3	8,6	-0,2
C	50/24/26	7,0	7,1	-0,1
D	25/68/7	9,0	9,0	0,0
E	0/100/0	9,4	9,3	0,1
F**	50/19/31	5,7	7,5	-1,7
G	0/0/100	1,2	1,2	-0,1

50% van het benchmarkgewicht van de Amerikaanse dollar, Britse pond en Japanse yen van de wereldwijde aandelenbeleggingen en 50% van het benchmarkgewicht van het Britse pond van de Europese aandelenbeleggingen wordt afgedekt.

** 50% wordt belegd in aandelen die voldoen aan duurzaamheidscriteria

Prépensioensparen

De samenstelling van de beleggingen in het depot voor Prépensioensparen is voor 50% in aandelen en 50% in obligaties. Het depot belegt binnen de aandelen conform de verdeling van het hoofdvermogen:

Resultaat Prépensioensparen na kosten (%) in 2016

Prépensioen	Verhouding aandelen*/obligaties	Rendementen	Benchmark	Relatief
Prépensioen	50/50	7,6	7,8	-0,3

* 50% van het benchmarkgewicht van de Amerikaanse dollar, Britse pond en Japanse yen van de wereldwijde aandelenbeleggingen en 50% van het benchmarkgewicht van het Britse pond van de Europese aandelenbeleggingen wordt afgedekt.

Beschikbare-Premieregeling (BPR) KPN Contact

Met peildatum 30 juni 2016 zijn de KPN Contact depots ondergebracht bij de depots van de KPN Cao regeling en zijn de depots van KPN Contact leeg. Hieronder zijn de rendementen in 2016 t/m het Q2 opgenomen.

Resultaten Life Cycle na kosten in 2016 t/m Q2

Cijfers in %	Verhouding aandelen/obligaties/geldmarkt	Rendementen	Benchmark	Relatief
I	90/10/0	-1,4	-0,5	-0,9
II	75/25/0	-0,2	0,5	-0,8
III	50/50/0	1,6	2,1	-0,5
IV	25/75/0	3,5	3,7	-0,3
V	10/0/90	0,3	0,5	-0,1

Resultaten Vrij beleggen depots na kosten in 2016 t/m Q2

Beleggings depots <i>Cijfers in %</i>	Verhouding aandelen*/ obligaties/geldmarkt	Rendementen	Benchmark	Relatief
A	100/0/0	-2,1	-1,1	-1,0
B	75/25/0	-0,2	0,5	-0,8
C	50/50/0	1,6	2,1	-0,5
D	25/75/0	3,5	3,7	-0,3
E	0/100/0	5,3	5,3	0,0
F**	50/50/0	1,7	1,9	-0,2
G	0/0/100	0,6	0,6	0,0

* 50% van het benchmarkgewicht van de Amerikaanse dollar, Britse pond en Japanse yen van de wereldwijde aandelenbeleggingen en 50% van het benchmarkgewicht van het Britse pond van de Europese aandelenbeleggingen wordt afgedekt.

** 50% wordt belegd in aandelen die voldoen aan duurzaamheidscriteria

8.5. Maatschappelijk verantwoord beleggen

Het pensioenfonds heeft de overtuiging dat aandacht voor Environmental, Social en Governance (ESG)-aspecten in het beleggingsproces bijdraagt aan een beter risico/rendementsprofiel van de fysieke beleggingen. Het verantwoord beleggen beleid bestaat uit de periodieke screening op duurzaamheid van de ondernemingen waarin wordt belegd, het voeren van een dialoog met bedrijven, uitsluiting van bepaalde bedrijven en landen en een actief stembeleid. Ook is de integratie van ESG-criteria in het beleggingsproces een vast onderdeel van het multi manager selectieproces. Het beleid is geïmplementeerd in de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds belegt, beheerd door TKP Investments (TKPI).

Inleiding

TKPI integreert Environmental, Social en Governance (ESG) aspecten in het beleggingsproces omdat TKPI overtuigd is dat dit bijdraagt aan een beter risico-rendementsprofiel van de beleggingen. Het beleid is geformaliseerd via de Terms & Conditions van het fonds.

Het Verantwoord Beleggen beleid bestaat uit:

- Periodieke screening van de ondernemingen waarin wordt belegd op grond van de United Nations Global Compact Principles (UN GCP);
- Het voeren van een dialoog (engagement) met de ondernemingen waarin wordt belegd;
- Het uitsluiten van bepaalde bedrijven;
- Het uitsluiten van staatsobligaties van bepaalde landen;
- Een actief stembeleid;
- Lidmaatschap GRESB voor niet-beursgenoteerd vastgoed (met uitzondering TAREF).

Beleid

De portefeuille managers van TKPI en de aangestelde externe managers geven eveneens invulling aan het Verantwoord Beleggen beleid. De integratie van ESG-criteria in het beleggingsproces is een vast onderdeel van het manager selectieproces van TKPI. Bij de selectie van actieve managers wordt uitdrukkelijk gekeken naar de mate waarin en de wijze waarop vorm gegeven wordt aan ESG integratie. De beleggingen worden periodiek door TKPI gescreend aan de hand van onafhankelijke research. TKPI gaat het gesprek aan met de externe manager over de beleggingen die als controversieel worden aangemerkt.

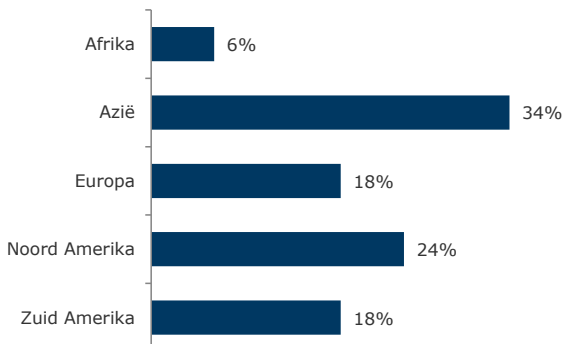
Screening en engagement

Een belangrijk uitgangspunt is dat alle ondernemingen waarin wordt belegd, zich gedragen volgens de UN GCP. Dit zijn de principes op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en corruptie. Jaarlijks worden de door TKPI beheerde beleggingen gescreend op het naleven van deze principes. De resultaten van het engagement programma van 2016 zijn besproken met en vastgesteld door de directie van TKPI. Een engagement traject loopt in beginsel maximaal drie jaar. Bij onvoldoende voortgang wordt een bedrijf toegevoegd aan de uitsluitingslijst.

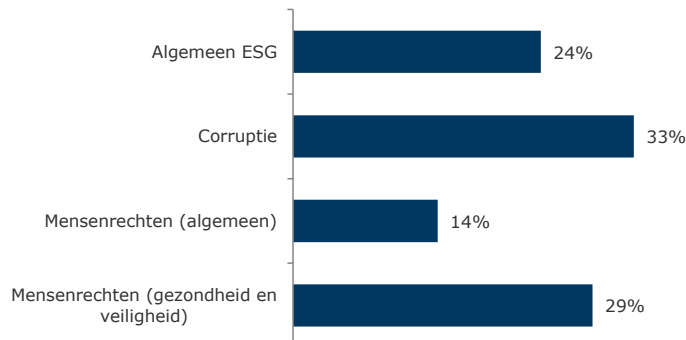
Bij de screening van de beleggingen van de TKPI beleggingsfondsen ultimo 2016 voldeden 17 bedrijven niet aan de UN Global Compact principes. Met deze bedrijven is in 2016 een dialoog gevoerd op verschillende thema's. Onderstaande grafieken geven de dialogen per regio en onderwerp weer.

Bron: Sustainalytics

Geografische distributie van de dialogen TKPI in 2016

Distributie naar onderwerp van de dialogen TKPI in 2016

Een viertal bedrijven waarmee een dialoog is gevoerd hebben zich in 2016 aanzienlijk verbeterd waardoor deze niet langer als non-compliant werden beoordeeld en daarmee in 2016 van de focuslijst engagement zijn afgevoerd. Het betreft Glencore Plc., News Corporation, JSC National Company KazMunaiGas en haar dochteronderneming KazMunaiGas Exploration Production.

Het bedrijf SNC Lavalin (corruptie) is na de dialoog cyclus aan de uitsluitingenlijst toegevoegd omdat er onvoldoende vooruitgang in de dialoog werd geboekt. Voor een drietal bedrijven is besloten om de dialoog cyclus te verlengen omdat het aannemelijk is dat deze bedrijven door de getoonde vooruitgang op weg zijn compliant te worden met de UN GCP.

Drie van de bedrijven die volgens Sustainalytics niet overeenkomstig de UN GCP handelden zijn staats(gelateerde) bedrijven. Ook met deze bedrijven werd een dialoog gevoerd. Voordat een definitieve beslissing over het uitsluiten wordt genomen, worden ook andere bronnen geraadpleegd. Omdat een andere research provider twee van deze bedrijven niet als non-compliant beoordeelt en omdat TKPI ontwikkelingen ziet die duiden op verbetering werden deze drie staatsbedrijven niet aan de uitsluitingenlijst toegevoegd.

Uitsluiting bedrijven

Het beleid en de lijst met uitsluitingen wordt jaarlijks vastgesteld door de directie van TKPI. Wijzigingen in de lijst worden verwerkt in de contracten met de externe managers. Naleving van de lijst met uitsluitingen wordt dagelijks gemonitord.

De lijst met uitsluitingen betreft:

- Controversiële wapens op basis van de Controversial Weapons Radar (CWR) die wordt opgesteld door Sustainalytics. Als controversiële wapens worden de volgende soorten wapens, munitie en mijnen geclassificeerd: biologische wapens, nucleaire wapens, chemische wapens, anti-persoonsmijnen, clustermunitie en munitie met verarmd uranium. In 2016 werd witte fosfor aan de lijst toegevoegd.
- Bedrijven die non-compliant zijn met de UN GCP en onvoldoende voortgang in de dialoog tonen, worden opgenomen op de uitsluitingenlijst. In 2016 betrof dit acht bedrijven: Vedanta Resources Plc. (2010), Freeport-McMoran Inc. (2012), PetroChina Co. Ltd. (2015), Barrick Gold Corporation (2015), Wal-Mart Stores Inc. (2015), Southern Copper Corp. (2016), Grupo México S.A.B. de C.V. (2016) en Chevron Corporation (2016). Gedurende 2016 werd het bedrijf Vedanta Resources Plc. niet langer non-compliant bevonden. Derhalve is dit bedrijf verwijderd van de uitsluitingenlijst.

Op de TKPI uitsluitingslijst van 2016 stonden 59 bedrijven (2015: 54 bedrijven). Het fonds belegt daarom niet in deze bedrijven die wel deel uitmaken van de benchmark. Deze uitgesloten bedrijven vertegenwoordigen 2,45% (2015: 1,75%) van de benchmark per eind 2016. Het uitsluitingsbeleid kan daardoor een oorzaak zijn van de afwijking van het rendement ten opzichte van de benchmark.

Uitsluitingen landen

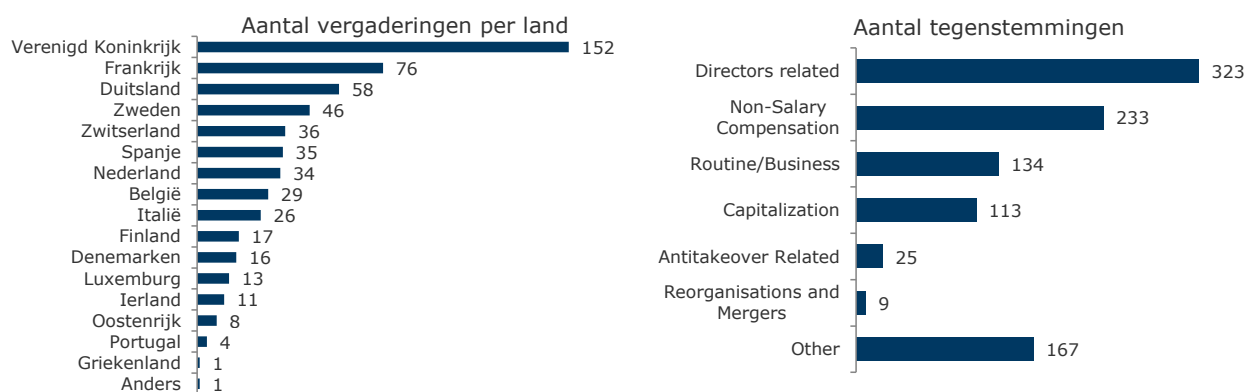
Op basis van universeel erkende veroordelingen wordt een aantal landen uitgesloten van beleggingen (in staatsleningen). Het gaat hierbij om landen die betrokken zijn bij ernstige schendingen van de

mensenrechten. In 2016 stonden 14 landen op deze TKPI lijst (2015: 15 landen). Het fonds belegt daarom niet in Ivoorkust dat wel deel uitmaakt van de benchmark. Ivoorkust vertegenwoordigt 0,91% van de benchmark per eind 2016. Het uitsluitingsbeleid kan daardoor een oorzaak zijn van de afwijking van het rendement ten opzichte van de benchmark.

Stembeleid

Het stembeleid van TKPI heeft betrekking op Europese bedrijven. Het uitgangspunt voor het stemmen is de "European Proxy Voting Guidelines summary" van ISS. Dit extern stembureau voert het stembeleid uit door middel van een efficiënt proces.

In 2016 is door TKPI in totaal gestemd op 562 (2015: 546) vergaderingen van bedrijven waarin de fondsen beleggen op ruim 9.162 (2015: 8.717) onderwerpen. In bijna 11% van de onderwerpen is tegen het voorstel gestemd. Dit betrof dan met name voorstellen voor benoeming van bestuurders of toezichthouders en beloningsvoorstellen.

GRESB

Voor de niet-beursgenoteerde vastgoed beleggingen (met uitzondering van TAREF) is TKPI aangesloten bij GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark). Dit is een wereldwijd initiatief voor het meten van de duurzaamheid van vastgoedportefeuilles en het verbeteren van deze duurzaamheid.

TAREF is een fonds in afbouw en de laatste investering in het Indiase SUN-Apollo is bezig met de verkoop van haar participaties in diverse projecten. Om deze reden en het feit dat dit fonds niet participeert in de GRESB survey, is er geen specifiek duurzaamheidsbeleid.

Vooruitblik

Metten van duurzaamheid

In 2015 heeft de Verenigde Naties 17 Sustainable Development Goals gelanceerd met de ambitie deze in de periode 2015-2030 te realiseren. Het betreft doelstellingen op onder andere klimaat, schoon water, schone energie. Een grote groep Nederlandse Institutionele vermogensbeheerders heeft zich samen met DNB verenigd in een werkgroep om een raamwerk te ontwikkelen voor het meten van de duurzaamheid van de beleggingen aan de hand van deze 17 doelstellingen. TKPI is daar bij aangesloten.

Energie transitie

TKPI onderzoekt de impact van de in Parijs afgesproken klimaatdoelen op de verschillende beleggingsfondsen. In eerste instantie richt de aandacht zich op het meten en analyseren van de beleggingen in energie intensieve bedrijven. Vervolgens zullen de gevolgen van veranderingen in het energiesysteem in kaart gebracht worden. Doel is om maatstaven te ontwikkelen die het risico in de verschillende beleggingscategorieën meten en monitoren.

Niet-beursgenoteerd onroerend goed

Het komende jaar zal in de engagement met de managers van de onderliggende fondsen vooral nadruk gelegd worden op het verbeteren van de kwaliteit van de ESG data die de fondsmanagers aanleveren. Op die manier kan inzichtelijk worden gemaakt wat de totale ecologische voetafdruk is van de onderliggende fondsen.

9. Pensioenen

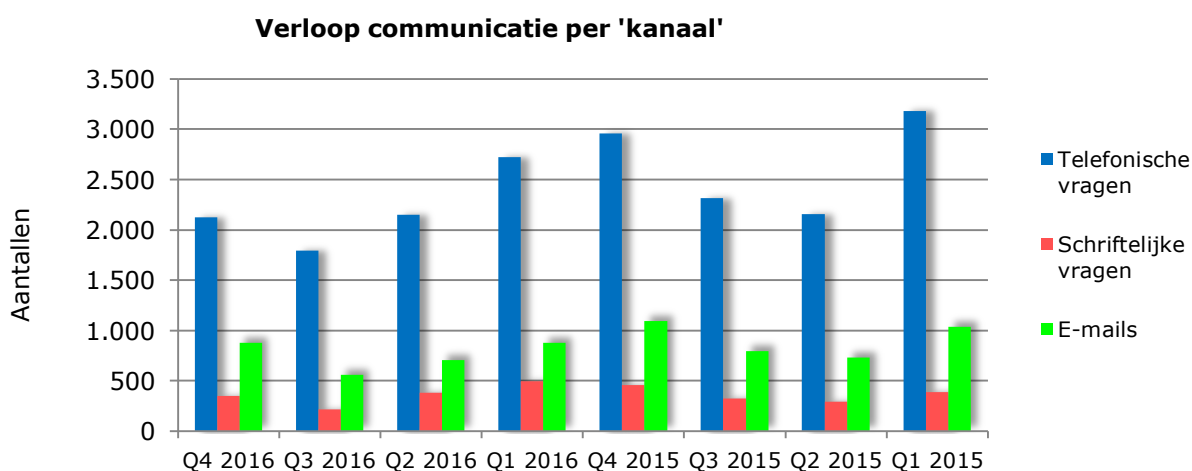
9.1. Pensioenadministratie

Beantwoording deelnemersvragen

In 2016 hebben deelnemers ruim 13.286 vragen gesteld aan het pensioenfonds (2015: ruim 15.742). Deelnemers stelden met name vragen over hun pensioentoekenningen/uitkeringen, het pensioenoverzicht en indicatieve berekeningen.

In deze telling zijn tevens de vragen van de deelnemers van KPN Contact meegenomen, die tot en met het tweede kwartaal van 2016 nog apart werden geadmistriseerd. Inmiddels lopen deze vragen via één en hetzelfde kanaal.

Onderstaande grafiek geeft een overzicht van het aantal gestelde vragen per communicatiekanaal.

Klachten

In 2016 heeft het pensioenfonds in totaal 14 klachten van deelnemers ontvangen en deze zijn allemaal afgehandeld (2015: 24 klachten). In totaal zijn zeven klachten volledig gegrond verklaard.

9.2. Pensioencommunicatie

Wet pensioencommunicatie: Pensioenvergelijker

Eén van de nieuwe verplichte communicatiemiddelen is de Pensioenvergelijker: een formulier waarmee deelnemers eenvoudig de verschillen tussen pensioenregelingen op een rij kunnen zetten. De Pensioenvergelijker kan een hulpmiddel zijn bij de keuze voor waardeoverdracht. Nieuwe deelnemers ontvangen de Pensioenvergelijker samen met het Pensioen 1-2-3, de Pensioenvergelijker is ook online beschikbaar.

Verder bouwen aan digitaal pensioenfonds

In 2015 is het pensioenfonds de digitale weg ingeslagen en de afgelopen jaren is er hard aan gewerkt om van het pensioenfonds een digitaal pensioenfonds te maken. In 2016 heeft dit verder vorm gekregen door een aantal processen te digitaliseren. Voortaan kunnen deelnemers online waardeoverdracht aanvragen en hun pensioen afkopen.

Daarnaast is in 2016 een groot deel van de UPO's online verstuurd, via de Berichtenbox of per e-mail. Ook groeit het gebruik van de maandelijkse digitale nieuwsbrief van ruim

Uw pensioen aanvragen
Binnenkort kunt u met pensioen. Om uw pensioen voor u te verzorgen, hebben we een aantal gegevens van u nodig. Ook willen we graag weten welke pensioenkeuzes u maakt.

[Vraag uw pensioen online aan!](#)

Waardeoverdracht aanvragen
Wanneer u start met deelname aan de pensioenregeling van Pensioenfonds KPN kunt u het pensioen dat u ergens anders heeft opgebouwd meenemen naar deze pensioenregeling.

[Vraag waardeoverdracht online aan!](#)

Uw pensioen afkopen
U heeft pensioen opgebouwd bij Pensioenfonds KPN. Uw pensioen kunnen wij in één keer aan u uitbetalen. Dit heet afkopen.

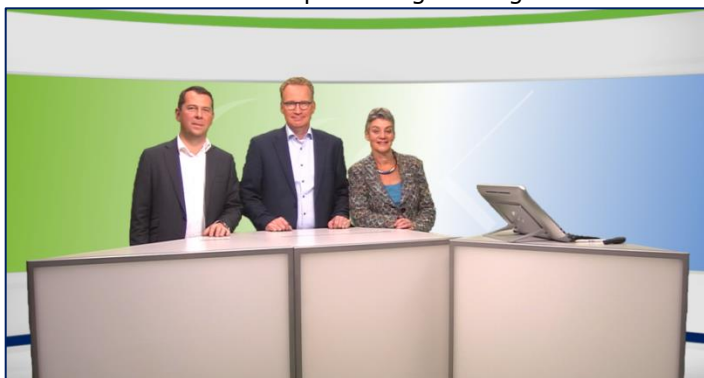
[Regel het afkopen online!](#)

6.700 abonnees begin 2016 naar bijna 8.000 aan het eind van 2016.

In 2017 gaat het pensioenfonds verder met digitalisering. Zo wordt het mogelijk het aanvragen van pensioenuitkeringen digitaal te doen en gaan er acties komen om nog meer e-mailadressen in de administratie vast te leggen.

Nieuw: webinars

In het verleden organiseerde het pensioenfonds voor zowel actieve als pensioengerechtigde deelnemers bijeenkomsten door het hele land. Actieve deelnemers waardeerden de bijeenkomsten goed, maar de opkomst werd steeds minder. Als alternatief voor de bijeenkomsten én als nieuw online middel zijn daarom in 2016 twee webinars georganiseerd (in mei en november). In het eerste webinar stond de financiële positie van het pensioenfonds centraal, in de tweede de beleggingen van het pensioenfonds.

Cijfers webinars

	Webinar mei	Webinar november
Aantal uitgenodigd	8.000	12.000
Aantal aanmeldingen	9,3% (747)	9,3% (1.118)
Aantal kijkers	333 live (63%)	588 (74,1%)
	195 achteraf (37%)	206 (25,9%)
	527 in totaal (70,5% van aanmeldingen, 6,6% van aantal uitgenodigden)	794 in totaal (71% van aanmeldingen, 6,6% van aantal uitgenodigden)
Waardering	72% geeft een 8 of hoger	75% geeft een 8 of hoger

Voor de webinars waren de actieve deelnemers weliswaar de primaire doelgroep, maar iedereen van wie het pensioenfonds een e-mailadres heeft, is uitgenodigd.

Bijeenkomsten pensioengerechtigden

In 2016 vonden vijf bijeenkomsten voor pensioengerechtigden plaats, verspreid over het land. Ongeveer 4% van uitgenodigde pensioengerechtigden kwam naar een bijeenkomst.

Uniform pensioenoverzicht

In 2016 ontvingen ruim 15.000 actieve KPN'ers hun pensioenoverzicht. Circa 53% kreeg hiervan bericht per e-mail of via de Berichtenbox, 39% kreeg een brief (omdat het pensioenfonds van deze deelnemers geen e-mailadres heeft) en circa 8% ontving het UPO op papier (zij geven de voorkeur aan papieren post).

Actie Uniform Pensioenoverzicht

Aan de verzending van het UPO is een aanvullende actie gekoppeld. In 2016 kreeg een groot deel van de KPN'ers het UPO voor het eerst online en om ze hierop te attenderen (en om het UPO niet te missen) heeft een speciale actie plaatsgevonden. De actie (in de vorm van een uitklapboekje) was erop gericht KPN'ers kennis te laten maken met Mijn KPN Pensioen, het online UPO en met het pensioendashboard in het bijzonder. Het belang van het pensioendashboard was al groot en wordt steeds groter, onder andere omdat:

- het UPO in de toekomst (al in 2017) steeds beknopter wordt;
- het pensioendashboard het beste inzicht geeft in de keuzes en in de financiële situatie op de pensioendatum;
- het dashboard het beste handelingsperspectief biedt en daarmee uitnodigt concrete acties te ondernemen.

Actie Gezin

Vlak voor de zomervakantie 2016 heeft het pensioenfonds actieve deelnemers de *Vakantiechecklist* gestuurd (gesegmenteerd, dus afgestemd op de doelgroep). De actie had een indirecte link met de website. Op basis van de websitcijfers en vragen die we aan de deelnemers hebben gesteld, is de actie niet geheel geslaagd. Het middel was weliswaar verrassend, de inhoud werd minder relevant gevonden. De

resultaten pleiten voor een pré-test van dergelijke middelen.

IJKpersonen

Sinds eind 2016 zet het pensioenfonds ijkpersonen in om de communicatie te optimaliseren. De ijkpersonen zijn typische KPN'ers, gemaakt op basis van onderzoeksgegevens (data van het pensioenfonds en Streetlife van Cendris), aanvullingen van de Communicatiecommissie en het verantwoordingsorgaan. De ijkpersonen zijn een aanvullend intern hulpmiddel dat het pensioenfonds helpt om invulling te geven aan de communicatiemiddelen die worden ontwikkeld.

Benchmarkonderzoek Pensioenfondsen (BOP)

In september vond de BOP plaats: een onderzoek naar de tevredenheid over communicatie en dienstverlening onder deelnemers. In het onderzoek is ook het pensioenbewustzijn van de KPN'ers onderzocht. De communicatie van het pensioenfonds wordt gewaardeerd met een 6,7. Opvallend, maar niet anders dan bij andere pensioenfondsen, zijn de verschillen in leeftijd. Jongere deelnemers (21-40 jaar) geven lagere cijfers dan oudere deelnemers en pensioengerechtigden. KPN'ers van 21 tot 40 jaar waarderen het pensioenfonds in het algemeen met een 6,4. In de leeftijdscategorie 41-54 jaar is het cijfer een 6,9 en in de categorie 55+ is het cijfer een 7,4.

Nieuw logo

De huisstijl van Pensioenfonds KPN heeft zich de afgelopen jaren verder ontwikkeld. Het logo bleef onveranderd. Omdat het niet meer past bij de identiteit van PF KPN en het beeld dat het pensioenfonds wil neerzetten bij (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden, zoals dat voortkomt uit de kernwaarden 'betrokken', 'effectief' en 'realistisch' en de innovatieve weg die is ingeslagen. Daarom is eind 2016 een nieuw logo ontwikkeld dat in 2017 gefaseerd wordt ingevoerd (om de kosten zo laag mogelijk te houden).

Brief aanpassing regeling

Eind september 2016 hebben actieve deelnemers, pensioengerechtigden en gewezen deelnemers een brief ontvangen over aanpassingen in de pensioenregeling. Dit betreft een aanpassing in het toeslagbeleid, vrijwillige voortzetting en de beschikbare premiereregeling.

Digitale nieuwsbrief

De maandelijkse digitale nieuwsbrief kreeg in 2016 meer abonnees (van 6.700 abonnees begin 2016 naar bijna 8.000 aan het einde van 2016) en wordt daarmee een steeds belangrijker communicatiemiddel. Volgens de BOP waarderen actieve deelnemers de nieuwsbrief met een 7,0 en de pensioengerechtigden met een 7,6.

Overmorgen kwam twee keer uit

De Overmorgen kwam ook in 2016 twee keer uit. De Overmorgen is al jaren hét pensioenmagazine voor alle deelnemers en pensioengerechtigden. In de BOP is ook de tevredenheid over de Overmorgen onderzocht. Het blad wordt door pensioengerechtigden gewaardeerd met een 7,5 en door actieve deelnemers met een 6,8.

Blog

In 2016 schreef het bestuur blogs over uiteenlopende onderwerpen, waaronder het 'Trump'-effect op de pensioenfondsen, digitale communicatie en het nieuwe pensioenstelsel.

9.3. Pensioenregeling

Pensioenregeling KPN

De inhoud van de pensioenregeling is het resultaat van het overleg tussen cao-partijen. De huidige pensioenregeling is van kracht vanaf 1 januari 2015. Vanaf 1 juli 2015 is deze pensioenregeling ook van toepassing op medewerkers met een Persoonlijke arbeidsovereenkomst. De regeling is op 1 juli 2016 voor het laatst gewijzigd. De belangrijkste kenmerken van deze pensioenregeling zijn:

Pensioensysteem	Gecombineerde regeling: Tot het pensioengevend salaris € 45.378, middelloon (uitkeringsovereenkomst); vanaf € 45.378 beschikbare-premieregeling (premieovereenkomst).			
Pensioenleeftijd	De eerste dag van de maand waarin de (gewezen) deelnemer de 67-jarige leeftijd bereikt, waarbij vervroeging mogelijk is.			
Toetredingsleeftijd	Er is geen minimale toetredingsleeftijd.			
Franchise	€ 13.449 (2016), volgt de verhoging van het minimumloon.			
Pensioengevend salaris	Vast maandsalaris verhoogd met 75% van het cao-budget. Daarnaast zijn bepaalde variabele en vaste salariscomponenten pensioengevend.			
Maximum pensioengevend salaris	€ 101.519 (2016)			
Opbouwpercentage middelloon	1,875%			
Beschikbare premie regeling	De beschikbare-premieregeling heeft een leeftijdsafhankelijke staffel. Het saldo wordt voor (gewezen) deelnemers omgezet op de pensioendatum tegen de dan geldende omzettingfactoren. Het bestuur is bevoegd om deze omzettingfactoren aan te passen.			
Beschikbare premiestaffel	< 20 jaar	3,8%	45-49 jaar	11,8%
	20-25 jaar	4,4%	50-54 jaar	14,4%
	25-29 jaar	5,3%	55-59 jaar	17,8%
	30-34 jaar	6,5%	60-64 jaar	22,4%
	35-39 jaar	7,9%	65-66 jaar	26,2%
	40-44 jaar	9,6%		
Nabestaandenpensioen	Verzekerd op opbouw/risicobasis. Totale dekking 1,25% per jaar over pensioengrondslag. Opbouw is 50% van het opgebouwde ouderdompensioen (middelloonregeling).			
Tijdelijk nabestaandenpensioen	Verzekerd op risicobasis. Opbouwpercentage 1,25% per jaar over de franchise, vermenigvuldigd met de te bereiken deelnemersjaren (incl. deelnemingsjaren voor 1 april 2000).			
Wezenpensioen	20% van het nabestaandenpensioen, max. 5 wezen.			
Premievrijstelling bij AO	Bij arbeidsongeschiktheid wordt de pensioenopbouw geheel of gedeeltelijk voortgezet, afhankelijk van de mate van arbeidsongeschiktheid.			
WIA-excedent	Onderdeel van de regeling: maximaal 70% van het salaris boven max. WIA-loon: € 51.978 (2016). Over het deel van het salaris boven € 101.519 (2016) geldt een vermenigvuldigingsfactor van 8/7.			
Toeslagverlening	Als de middelen van het pensioenfonds het toelaten, kan het bestuur de ingegane pensioenen, de premievrije aanspraken van gewezen deelnemers en de opgebouwde aanspraken van actieve deelnemers aanpassen overeenkomstig de ontwikkeling van de consumentenprijsindex voor alle huishoudens (afgeleid). De evenredige toeslag wordt voor de actieve deelnemers berekend op basis van de BDG; Voor de pensioengerechtigden en de slapers wordt de toeslag berekend aan de hand van het aanwezige vermogen boven de grens van 110%. De toeslagverlening is voorwaardelijk. Er is geen recht op toeslagverlening en het is op de langere termijn niet zeker of en in hoeverre toeslagverlening zal plaatsvinden. Voor de voorwaardelijke toeslagverlening is geen reserve gevormd. Deze wordt gefinancierd uit de beleggingsrendementen.			
Financiering	CDC-financiering. Vaste premie (2015-2020): 23% van de pensioengrondslag. De deelnemersbijdrage in de regeling wordt in de CAO opgenomen.			
Flexibele elementen	De pensioenregeling heeft een aantal flexibele elementen: <ul style="list-style-type: none"> • Individuele Pensioenspaarregeling (IPS) • Flexibele ingangsdatum 60-67 jaar • Flexibele aanwendingsmogelijkheden • Uitrusten ouderdompensioen in partnerpensioen (en omgekeerd) Het bestuur is bevoegd de flexibiliseringfactoren aan te passen.			
Vrijwillige regeling	De pensioenregeling voorziet in het vrijwillig voortzetten van de pensioenregeling voor maximaal 3 jaar. Daarbij kan de keuze gemaakt worden om 25%, 50% of 75% parttime opbouw te hebben. Voorwaarde is dat er niet elders nog een pensioen wordt opgebouwd. De CDC premie			

	komt volledig voor rekening van de deelnemer.
Beleggingsfondsen BPR/IPS-regeling	Bij deelname aan de BPR en/of IPS regeling wordt het saldo belegd in de Life Cycle, tenzij de deelnemer kiest voor vrij beleggen. Bij vrij beleggen heeft de deelnemer de keuze uit één van de zeven beleggingsdepots met verschillende risicoprofielen. Het beleggingsrisico is voor rekening van de deelnemer.
Garantie BPR/IPS-regeling	Voor (gewezen) deelnemers die vanaf 1 januari 2009 altijd hebben belegd in de Life Cycle is de 0%-garantieregeling van toepassing. De inkoop van de pensioenaanspraak op de pensioendatum wordt ten minste gebaseerd op het totaal van de ingelegde bedragen.

9.4. Wet- en regelgeving, relevante ontwikkelingen

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Toekomst Pensioenstelsel

Op 8 juli 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aan de Tweede Kamer namens het kabinet een Perspectiefnota gestuurd waarin de hoofdlijnen voor een toekomstig pensioenstelsel verder zijn uitgewerkt. Een eerste verkenning had al plaatsgevonden en is in de vorm van een Hoofdlijnennotitie in juli 2015 aan de Tweede Kamer aangeboden. Het nieuwe stelsel moet in 2020 zijn ingevoerd. Het kabinet inventariseert in de nota verschillende mogelijkheden om het huidige stelsel toekomstbestendig te maken. Het wordt aan een volgend kabinet overgelaten om keuzes te maken en te zorgen voor het wettelijke fundament.

Analyse kabinet

De snel opgelopen levensverwachting, de financiële crises van deze eeuw en de langdurig lage rente zorgen voor toenemende druk op het pensioenstelsel. Over langere periodes zijn geen toeslagen verleend. Ingegane pensioenen en pensioenaanspraken zijn gekort of dreigen gekort te worden. Gewekte verwachtingen zijn zodoende niet waargemaakt waardoor het vertrouwen in het stelsel is afgenomen. Dit alleen al rechtvaardigt volgens het kabinet een fundamentele aanpassing van het pensioenstelsel. Daarnaast verandert ook de arbeidsmarkt (geen dienstverbanden meer voor het leven, meer zelfstandigen en flexwerkers) in snel tempo. Behalve dat hierdoor niet alle werkenden een toereikend aanvullend pensioen opbouwen, zorgt deze ontwikkeling er ook voor dat de premiesystematiek steeds meer gaat knellen. Dit vormen eveneens redenen het stelsel te herzien.

Vanuit deze analyse wil het kabinet:

- de pensioenopbouw door flexwerkers en zelfstandigen verbeteren,
- de premiesystematiek afschaffen,
- nieuwe types pensioenovereenkomsten introduceren, en
- meer keuzevrijheid bij pensioenregelingen mogelijk maken.

De laatste twee aanpassingen moeten er voor zorgen dat bij de deelnemers meer realistische verwachtingen ontstaan omtrent het te verwerven pensioen én de betrokkenheid van de deelnemers bij de ouderdagsvoorziening wordt vergroot. Dit moet leiden tot een herstel van het geslonken vertrouwen. Uitgangspunt bij een herziening is dat collectiviteit, solidariteit en verplichtstelling de fundamenten blijven onder het nieuwe pensioenstelsel. Het kabinet benadrukt nog dat ook een nieuw stelsel de huidige financiële problemen niet oplost. Wel verwacht het kabinet dat de kloof tussen verwachtingen en uitkomsten met de voorgestelde herziening zal worden gedicht.

Uitwerking door het kabinet

Nieuwe contractvormen

Zowel uitkeringsovereenkomsten als premieovereenkomsten hebben de beoogde zekerheid de afgelopen jaren niet waargemaakt. Te voorzien valt dat dit ook in de nabije toekomst niet zal gebeuren. Deze pensioenovereenkomsten zijn daardoor kwetsbaarder geworden. Het vertrouwen van de deelnemers en daarmee het draagvlak neemt af. Tegen die achtergrond wil het kabinet nieuwe pensioencontracten mogelijk maken waarin de risico's meer dan in de huidige overeenkomsten inzichtelijk worden gemaakt.

Concreet noemt het kabinet de 'ambitieovereenkomst' en een variant van een premieregeling met meer risicodeling via collectieve buffervorming die tegenvallers in het rendement kan opvangen. De

ambitieovereenkomst met rentetermijnstructuur als discontovoet kent volledig voorwaardelijke aanspraken. Schommelingen in de dekkingsgraad worden over een periode van tien jaar 'verrekend' met de opgebouwde aanspraken. Deze variant doet denken aan de niet doorgezette kabinetsvoorstellen van het "reële contract" van een aantal jaar geleden.

Het moet mogelijk worden reeds opgebouwde aanspraken bij de nieuwe pensioenovereenkomst onder te brengen. Eerder heeft het kabinet al geconcludeerd dat dit juridisch mogelijk is. Met de inwerkingtreding van de Wet verbeterde premieregeling (1 september 2016) wordt het binnen premieregelingen individueel of collectief door te beleggen. Het kabinet beschouwt deze nieuwe mogelijkheden ook als vernieuwingen van de bestaande pensioencontracten. Van belang is dat geen van de varianten wettelijk zal worden voorgeschreven. De nieuwe varianten zullen bestaan, naast de type pensioenovereenkomsten die we nu al kennen.

Meer keuzemogelijkheden

Met meer keuzevrijheid heeft de deelnemer of de pensioengerechtigde zelf de mogelijkheid om zijn pensioen af te stemmen op zijn persoonlijke voorkeuren en omstandigheden. Betrokkenheid en draagvlak bij en voor de regeling nemen daardoor volgens het kabinet toe. Het kabinet ziet hierbij wel een rol weggelegd voor sociale partners. Die zullen moeten bepalen welk aanbod van keuzemogelijkheden verantwoord kan worden geacht.

De uitbreiding van de keuzemogelijkheden dient volgens het kabinet zoveel mogelijk te worden gekoppeld aan een specifiek doel, zoals wonen en zorg. Het kabinet noemt de volgende opties: tijdelijk minder premie of premiestop, opname van een bedrag ineens ten laste van de opgebouwde aanspraken, meer mogelijkheden het beleggingsbeleid af te stemmen op voorkeuren deelnemer (maatwerk) en meer invloed van de deelnemer op het beleggingsbeleid.

Aan meer keuzemogelijkheden kleven risico's. Behalve dat daar onverantwoord gebruik van kan worden gemaakt, kan ook de collectieve solidariteit onder druk komen te staan. Het volgend kabinet zal dit mee moeten wegen bij een eventueel besluit over de invoering van meer keuzemogelijkheden.

Verbetering pensioenopbouw van flexwerkers en zelfstandigen

Het kabinet inventariseert diverse (verstreckende) mogelijkheden.

Afschaffen premiesystematiek

Binnen de doorsneesystematiek (voor iedere deelnemer dezelfde opbouw tegen dezelfde premie) vinden verschillende vormen van herverdeling van premiegelden plaats. Onder meer van jongere naar oudere werknemers, omdat de premie die voor jongere wordt betaald actuariael gezien te hoog is.

Het kabinet wil daarom overstappen op een systeem van *degressieve opbouw* (met de stijging van de leeftijd geldt een afnemende pensioenopbouw) waarbij voor een gemiddelde deelnemer het te bereiken pensioen gelijk zal blijven. De doorsneesystematiek zal wel blijven gelden voor de premie.

Vervolg

De komende tijd zal het kabinet samen met de pensioensector, sociale partners en toezichthouders de in de nota genoemde maatregelen en onderwerpen die daar direct mee samen hangen, nader uitwerken. Die uitwerking zal zich richten op de wettelijke invulling van het transitietraject in verband:

- met de overstap naar de degressieve opbouw;
- de noodzakelijke aanpassingen van het fiscale kader;
- de invulling van de nieuwe contractvormen;
- de 'witte vlekken' (werknemers zonder pensioenvoorziening);
- de samenwerking tussen verplichtgestelde bedrijfstakpensioenfondsen;
- de opname van een bedrag ineens;
- de mogelijkheid om het individueel bezwaarrecht bij collectieve waardeoverdracht te schrappen (in verband met de inbreng van opgebouwde aanspraken in een nieuw pensioencontract) en
- de 'pensioenpositie' van de zelfstandigen.

De Pensioenfederatie heeft op 30 november 2016 de resultaten van een onderzoek naar de twee varianten voor een nieuw pensioencontract aangeboden aan de SER.

Waardeoverdracht en afkoop

Staatssecretaris Klijnsma heeft in januari 2014 in een brief aan de Tweede kamer laten weten waarde te hechten aan de individuele keuzevrijheid om bij baanwisseling de waarde van de opgebouwde

pensioenaanspraken wel of niet te kunnen overdragen. Daarnaast is onderzoek aangekondigd naar de wijze waarop de overdrachtswaarde wordt bepaald en hoe kleine pensioen zouden kunnen worden behandeld.

Met een brief van 14 april 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aangegeven dat zij een systeem waarbij waardeoverdracht op basis van de gefinancierde waarde plaatsvindt niet wenselijk acht. Verschillen in pensioencontracten en financieringsmethoden zouden op die manier niet voor rekening van werkgevers en pensioenuitvoerders komen, maar ten laste komen van de deelnemer. Deelnemers zouden daardoor geconfronteerd kunnen worden met grote verschillen in aanspraken voor en na waardeoverdracht, aldus de staatssecretaris.

In de brief gaat de staatssecretaris ook in op kleine pensioenen. Pensioenuitvoerders hebben op grond van de Pensioenwet onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid kleine pensioenen (in 2016 pensioenen lager dan € 465,94 per jaar) twee jaar na afloop van de deelneming af te kopen. De waarde van het pensioen wordt dan in één keer uitbetaald aan de gerechtigde en de pensioenaanspraak verdwijnt uit de pensioenadministratie van het pensioenfonds. Op die manier kunnen de administratieve lasten van kleine pensioenen bij pensioenuitvoerders worden beperkt. De staatssecretaris hecht waarde aan deze beperking van administratieve lasten. Anderzijds zouden pensioenen zoveel mogelijk hun pensioenbestemming moeten behouden. Het voornemen is daarom om het recht op afkoop te vervangen door de plicht om kleine pensioenen over te dragen aan de nieuwe pensioenuitvoerder van de betrokkene.

De hoofdlijnen van een nog in te dienen wetsvoorstel zijn geschetst in een brief van 22 november 2016. Het recht op afkoop vóór de pensioendatum wordt vervangen door de bevoegdheid van de pensioenuitvoerder om – zonder tussenkomst of bezwaarmogelijkheid van de betrokkene – de kleine pensioenaanspraak over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder. Een opschorting bij onderdekking (een beleidsdekkingsgraad lager dan 100%) zal in die situatie niet gelden. Het Pensioenregister zou daarbij als gegevensuitwisselaar tussen pensioenfondsen kunnen fungeren. Hele kleine pensioenen met een afkoopwaarde lager dan € 14 (een levenslange uitkering van ongeveer € 2 per jaar) komen te vervallen aan het pensioenfonds.

In de brieven wordt ook ingegaan op aanpassing van de pensioenleeftijd van opgebouwde pensioenaanspraken aan de fiscale pensioenleeftijd. In 2012 heeft de staatssecretaris aangegeven dat de Pensioenwet toelaat dat wordt afgezien van individueel bezwaarrecht van deelnemers bij herrekening naar een hogere pensioenleeftijd, mits dat actuariael neutraal plaatsvindt en er de mogelijkheid is het pensioen te vervroegen naar de oorspronkelijk leeftijd. De staatssecretaris heeft toegezegd met een nadere toelichting te komen en – zo nodig – het wettelijk instemmingsrecht op dit punt aan te passen.

Op 21 december 2016 is een conceptwetsvoorstel met betrekking tot de overdracht van kleine pensioenen en de aanpassing van de pensioenleeftijd gepubliceerd op internetconsultatie.nl, waar 'het pensioenveld' tot 20 januari 2017 de mogelijkheid had op het conceptwetsvoorstel te reageren. De verwachting is dat er medio 2017 een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer wordt ingediend. Het streven daarbij is een inwerkingtreding per 1 januari 2018.

Wet pensioencommunicatie

De Wet 'Pensioencommunicatie' leidt tot aanpassing van informatievoorschriften in de Pensioenwet. Doel is een aantal bezwaren (onvoldoende begrijpelijk, sluit niet aan bij perspectief deelnemer) te ondervangen door in de wetgeving onder meer ruimte te bieden voor maatwerk door pensioenuitvoerders en gelaagdheid in informatie. Zo zullen pensioenuitvoerders over de inhoud van de pensioenregeling moeten communiceren in de vorm van het Pensioen 1-2-3, waarvan laag 1 bij de aanvang van de deelneming actief wordt aangeboden. De mogelijkheden tot digitale informatieverstrekking worden uitgebreid en de communicatie over koopkracht en risico's worden geüniformeerd. Ook zal het pensioenregister stapsgewijs worden uitgebreid met functionaliteiten, zodat het te verwachten pensioeninkomen in een oogopslag inzichtelijk wordt.

Een specifiek in het oog springend onderdeel van de Wet Pensioencommunicatie is dat in het pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt het ouderdomspensioen moet worden getoond in drie scenario's. Deze bedragen zijn gecorrigeerd met de inflatie, hetgeen – als de inflatie niet volledig wordt gecompenseerd met toeslagen – lagere bedragen zal opleveren dan de nominale bedragen die nu nog worden getoond. In eerste instantie werd in 2017 het Koninklijk Besluit verwacht met de datum waarop aan deze nieuwe informatieverplichting moet worden voldaan, maar staatssecretaris Klijnsma heeft in een brief aan de Tweede Kamer van 22 november 2016 aangekondigd dat de verplichting tot weergave in drie scenario's is uitgesteld tot 2018.

De aangepaste artikelen in de Pensioenwet en het bijbehorende aangepaste 'Besluit uitvoering Pensioenwet' treden gefaseerd in werking.

Wet verbeterde premieregeling

Op 14 juni 2016 heeft de Eerste Kamer ingestemd met het initiatiefwetsvoorstel van Tweede Kamerlid Helma Lodders (VVD) betreffende de 'Wet verbeterde premieregeling'.

De wet is op een bijzondere manier tot stand gekomen, want het betrof uiteindelijk een samenwerking tussen Kamerlid Lodders en staatssecretaris Klijnsma. De aanleiding voor het wetsvoorstel was dat het momenteel, mede door de lage rente, voor deelnemers met een premieovereenkomst moeilijk is om tot een optimaal pensioenresultaat te komen. Door de nieuwe wet wordt het nu mogelijk om te profiteren van risicovollere beleggingen tijdens pensionering met daarbij een kans op hogere rendementen en dus een hogere uitkering. Maar ook lagere uitkeringen worden hierdoor mogelijk. Daarmee is de hoogte van de uitkering ook niet meer zo sterk afhankelijk van de rentestand op het moment van inkoop.

De wet maakt het mogelijk om pensioenuitkeringen die volgen uit premie- of kapitaalovereenkomsten aan te passen aan de hand van het gerealiseerde beleggingsrendement en/of een aangepaste levensverwachting en/of het gerealiseerde sterfteresultaat. Daardoor kan er langer met meer risico worden belegd. Met een hoger beleggingsrisico is de kans op een hoger rendement groter. De pensioenuitkeringen kunnen dan na de ingangsdatum door de zojuist genoemde oorzaken stijgen, maar ook dalen. Hiermee is ook de zorgplicht voor pensioenuitvoerders uitgebreid. Een pensioenuitvoerder zal vaker moeten informeren en informatie moeten opvragen omtrent de risicohouding van de betrokkene.

Tijdens de opbouwfase zal aan (gewezen) deelnemers gevraagd moeten worden of men later een vaste of een variabele pensioenuitkering wenst. Het antwoord op deze vraag is namelijk vanaf een bepaalde leeftijd bepalend voor het beleggingsrisico dat de (gewezen) deelnemer vervolgens met zijn beleggingen kan lopen. Voorsorteren op een variabele uitkering betekent dan een hoger beleggingsrisico dan een voorkeur voor een vaste uitkering. Dit verschil in beleggingsrisico zal zich rondom de 47-jarige leeftijd voordoen en daarom zal er dan pas geïnformeerd hoeven te worden naar de voorkeur.

Op de pensioendatum zal de (gewezen) deelnemer moeten kiezen voor een vaste of een variabele uitkering of een (willekeurige) combinatie van beide. Dit ongeacht de keuze die vóór de pensioendatum in de opbouwfase betreffende de life cycle is gemaakt. Dus iemand die voorkeur had uitgesproken voor een variabele uitkering en in die life cycle had belegd, kan uiterlijk op de pensioendatum nog besluiten een vaste uitkering aan te kopen (of andersom).

Als de eigen pensioenuitvoerder een pensioenfonds is en dit pensioenfonds zowel een vaste als een variabele pensioenuitkering aanbiedt, bestaat er geen shoprecht naar een andere uitvoerder. Indien het pensioenfonds maar één van beide vormen aanbiedt, bestaat er uitsluitend shoprecht voor de niet aangeboden vorm. Bij andere pensioenuitvoerders bestaat altijd shoprecht, ook al biedt de betreffende uitvoerder toch beide varianten aan.

In de wet is verder bepaald wat er moet worden aangekocht als de deelnemer geen keuzes maakt, de te hanteren projectierente en welke vaste stijging en daling is toegestaan. Daarnaast is aangegeven hoe vaak de uitkering ten minste moet worden aangepast, of dat individueel of collectief kan en dat de stijging of daling over maximaal 10 jaar mag worden gespreid.

Een pensioenuitvoerder zal bij het bereiken van de pensioendatum moeten informeren op basis van drie verschillende scenario's (pessimistisch, verwacht en optimistisch) en er zal moeten worden aangegeven welke variant de pensioenuitvoerder zelf wel en niet aanbiedt. Indien van toepassing moet worden gewezen op het shoprecht. Pensioengerechtigden moeten ieder jaar worden geïnformeerd over de hoogte van de uitkering dat jaar en wat in de drie genoemde scenario's de uitkering naar verwachting over 10 jaar zal zijn.

De wet is in werking getreden op 1 september 2016. Voor een aantal zaken geldt uitstel tot 1 januari 2018, onder meer het inrichten van de specifieke life cycles die voorsorteren op de vaste of variabele uitkering. De AFM heeft op 22 december 2016 een leidraad gepubliceerd, waarin specifiek wordt ingegaan op de zorgplicht en informatieverstrekking in het kader van de Wet verbeterde premieregeling.

Verzamelwet pensioenen 2017

Op 7 februari 2017 heeft Staatssecretaris Klijnsma van SZW het wetsvoorstel 'Verzamelwet pensioenen

2017' ingediend bij de Tweede kamer. Het wetsvoorstel voorziet in wijzigingen in de pensioenwetgeving die hoofdzakelijk technisch van aard zijn.

Het wetsvoorstel bevat geen controversiële onderwerpen en de aanpassingen zijn louter bedoeld om de pensioenwetgeving te verbeteren.

De onderwerpen in dit wetsvoorstel volgen uit toezeggingen aan de Tweede Kamer en de Eerste Kamer of vanuit een breed gedeelde wens vanuit de sector. De beoogde inwerkingtreding van het wetsvoorstel is 1 juli 2017. In 2017 zal de uitwerking verder gevolgd worden.

Medezeggenschap ondernemingsraad

In de Wet op de ondernemingsraden is bepaald dat de ondernemingsraad als het gaat om voorgenomen besluiten met betrekking tot de pensioenregeling een instemmingsrecht heeft. Dit instemmingsrecht verschilt al naar gelang de pensioenregeling wordt uitgevoerd door een verzekeraar, PPI of een pensioenfonds. Waar bij een verzekeraar of PPI er een instemmingsrecht is voor de ondernemingsraad bij vaststelling, wijziging of intrekking van de pensioenregeling, beperkt het instemmingsrecht bij een pensioenfonds alleen tot de vaststelling of intrekking – en dus niet de wijziging – van de pensioenregeling. Instemming van de ondernemingsraad is echter niet vereist als de pensioenregeling is geregeld in een cao of een publiekrechtelijke arbeidsvoorwaardenregeling. De ondernemingsraad heeft dus geen instemmingsrecht als cao-partijen de inhoud van de pensioenregeling bepalen, zoals bij verplichte bedrijfstakpensioenfonds en bij veel ondernemingspensioenfonds.

Met een aanpassing van de Wet op de ondernemingsraden zal de differentiatie naar het soort uitvoerder (verzekeraar/PPI, pensioenfonds) komen te vervallen. De werkgever heeft in dat geval – tenzij de inhoud van de pensioenregeling wordt bepaald door cao-partijen – instemming van de ondernemingsraad nodig bij ieder voorgenomen besluit tot vaststelling wijziging of intrekking van een pensioenregeling.

De huidige formulering in de Wet op de ondernemingsraden 'een regelingen met betrekking tot een pensioenverzekering' wordt aangepast in 'regelingen op grond van een pensioenovereenkomst', waarmee het arbeidsvoorwaardelijk aspect centraal wordt gesteld. Verder zal worden bepaald dat onder deze 'regelingen' mede bepalingen in de uitvoeringsovereenkomst of het uitvoeringsreglement moeten worden verstaan die van invloed zijn op de arbeidsvoorwaarde pensioen, oftewel de pensioenovereenkomst. Daaronder vallen in ieder geval de wijze van premievaststelling en de voorwaarden een maatstaven voor toeslagverlening. Ook is aan de instemmingsplichtige besluiten toegevoegd de keuze van een ondernemer om de pensioenregeling bij een bepaalde (binnen- of buitenlandse) pensioenuitvoerder onder te brengen.

De aanpassing van de Wet op de ondernemingsraden is op 1 oktober 2016 in werking getreden.

10. Actuariële analyse

Het verloop van de technische voorziening werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van marktrentes, beleggingsrendementen en de collectieve waardeoverdrachten.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds vergeleken met de werkelijke actuariële ontwikkelingen over het verslagjaar. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2016	2015
Resultaat op beleggingen	908.044	275.027
Resultaat op wijziging RTS	-/- 643.477	-/- 367.597
Resultaat op premie	-/- 18.929	187.946
Resultaat op waardeoverdrachten	-/- 1.129	-/- 500
Resultaat op kosten	2.069	2.897
Resultaat op uitkeringen	-/- 1.745	-/- 1.221
Resultaat op kanssystemen	12.595	12.868
Resultaat op toeslagverlening	-	-/- 10.840
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	-/- 17.630	-/- 7.212
Resultaat op andere oorzaken	3.586	2.638
Totaal saldo van baten en lasten	245.642	94.006

In 2016 zijn de volgende belangrijke effecten op actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- de benodigde intresttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt € 908 miljoen. Voor een gedetailleerde onderbouwing van dit resultaat is uitgebreid ingegaan in het hoofdstuk 'Beleggingen'. Het rendement op de beleggingen draagt in 2016 positief bij aan de dekkingsgraad.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2016 ligt over de hele lijn onder de RTS ultimo 2015. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2016 met circa 0,4%-punt gedaald wat leidt tot een toename van de voorziening en dus tot een negatief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt -€ 643 miljoen.

Premie

In 2016 is de opbouw van pensioenverplichtingen gefinancierd op basis van een doorsneepremie ter grootte van 23% van de pensioengrondslag. Dit percentage ligt boven het niveau van de gedempte kostendekkende premie; het percentage op basis van de zuivere kostendekkende premie ligt boven 23% waardoor in 2016 de premie niet bijdraagt aan herstel van de dekkingsgraad.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het Bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2016 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen. Het resultaat op boekjaar is in 2016 derhalve € 0.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

In 2016 is een negatief resultaat ontstaan, door de overgang op de nieuwe Prognosetafel AG2016. Hierdoor steeg de voorziening met 0,2%. De ervaringssterfte is niet gewijzigd.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van datgeen actuariëel verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Kostendeekkende premie

De kostendeekkende premie bestaat uit een actuariel benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

De toename van de pensioenverplichtingen in het boekjaar wordt gefinancierd op basis van het verwachte rendement zoals gehanteerd bij de ALM-studie.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendeekkende premie opgenomen. De kostendeekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur. De gedempte kostendeekkende premie is op basis van het rendement uit het meest recent uitgevoerde herstelplan (3,6%) vastgesteld.

(bedragen * € 1.000)

	RTS	Gedempt	Feitelijk
premie voor risico pensioenfonds			
• actuariel benodigde premie voor inkoop onvoorwaardelijke onderdelen van de regeling - regulier	102.634	85.010	85.010
- risicopremie	8.615	7.674	7.674
• opslag voor uitvoeringskosten	6.397	5.935	5.935
• de risicopremie voor WIA-excedent en premievrijstelling bij invaliditeit	7.453	6.677	6.677
• de risicopremie ANW aanvulling	0	0	0
• solvabiliteitsopslag	20.247	0	0
Toetswaarde premie	145.346	105.296	105.296
Overige premie			
- Individueel pensioensparen			475
- Afrekening vorig jaar			92
- Koopsommen voorwaardelijk pensioen			19.372
- Overige componenten			-/- 339
Totaal feitelijke premie			124.896
<i>Waarvan</i>			
Feitelijke premie voor risico pensioenfonds			104.566
Feitelijke premie voor risico deelnemers			20.330
Totaal feitelijke premie			124.896

Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendeekkende premie.

Oordeel van de externe actuaris over de financiële positie

De financiële positie van het pensioenfonds is naar mening van de waarmede actuaris onvoldoende. Daarbij is bepalend de mate waarin het pensioenfonds zal kunnen voldoen aan de verplichtingen, aangegaan tot balansdatum, in aanmerking nemend het streven inzake toeslagen, zoals aan verzekerden meegedeeld en de in wet- en regelgeving opgenomen criteria.

11. Besturing en naleving wet- en regelgeving

11.1. Bestuursmodel

Het pensioenfonds wordt bestuurd door middel van een paritair gemengd bestuursmodel. In dit bestuursmodel hebben zowel bestuursleden namens de geledingen (werkgever, werknemers en pensioengerechtigden) zitting als onafhankelijke bestuursleden.

In 2014 is bij de keuze voor dit bestuursmodel met onafhankelijke beroepsbestuurders de afweging geweest tussen enerzijds de wens de deskundigheid binnen het bestuur op deze specifieke wijze te versterken en anderzijds de behoefte om sociale partners een sterke rol te laten houden bij de uitvoering van de pensioenregeling.

Met name ten aanzien van de deelonderwerpen beleggingsbeleid en risicobeheer is er behoefte aan een grote mate van deskundigheid binnen het bestuur. Door deze deskundigheid binnen het bestuur te halen, wordt meer 'countervailing power' gecreëerd ten opzichte van de uitvoeringsorganisaties en de vermogensbeheerder en kan het bestuur meer 'in control' zijn op de onderwerpen waarvoor een grote mate van verwerkte detailkennis en ervaring vereist is.

Inrichting bestuur

Het bestuur bestaat uit 11 bestuursleden. De bestuursleden namens de geledingen vormen het uitvoerende deel van het bestuur. De niet uitvoerende bestuursleden (de onafhankelijke bestuurders) voeren het interne toezicht.

De niet uitvoerende bestuurders zijn actief betrokken bij het algemene beleid van het pensioenfonds. Zij nemen deel aan de besluitvorming over de algemene beleidslijnen en zijn daarvoor ook rechtstreeks verantwoordelijk. Hiermee hebben de niet uitvoerende bestuursleden duidelijk een andere taak dan bijvoorbeeld leden van een Raad van Toezicht.

De voorzittersfunctie wordt uitgeoefend door een onafhankelijk voorzitter, die behoort tot de groep van de niet uitvoerende bestuurders.

De bestuurlijke indeling is als volgt:

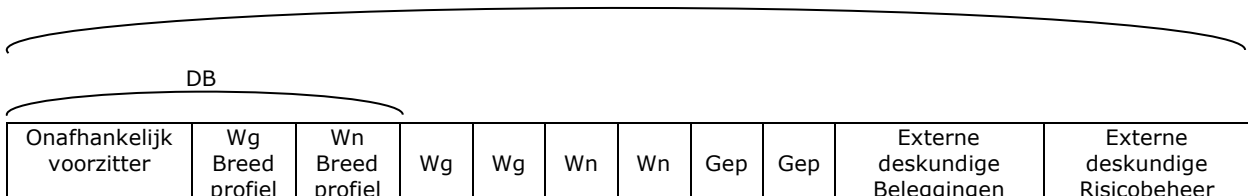
- 3 zetels namens de werkgever;
- 3 zetels namens de werknemers;
- 2 zetels namens de pensioengerechtigden;
- 1 onafhankelijk voorzitter;
- 2 externe deskundigen;
 - 1 met specifieke deskundigheid op het gebied van beleggingen;
 - 1 met specifieke deskundigheid op het gebied van risicobeheer.

Binnen het bestuur is een aantal leden belast met het dagelijkse beleid. Dit Dagelijks Bestuur bestaat uit:

- Onafhankelijk voorzitter;
- 1 bestuurder namens de werkgever;
- 1 bestuurder namens de werknemers.

Schematische weergave bestuursmodel:

Bestuur

11.2. Bestuursaangelegenheden

Bestuurswisselingen

Op 29 juni 2016 is mevrouw Van Tongeren benoemd als niet-uitvoerend bestuurslid. Zij is tevens lid van de Beleggingscommissie. Zij is de heer Le Blanc opgevolgd, die per 1 januari 2016 zijn functie heeft neergelegd (zie daarover meer in het jaarverslag 2015).

Herbenoemingen

Statutair is bepaald dat de bestuursleden een zittingstermijn van vier jaar hebben. Na afloop van een zittingstermijn is er de mogelijkheid tot herbenoeming. De maximaal totale zittingsperiode voor een bestuurslid bedraagt 12 jaar. Om automatische herbenoemingen te voorkomen, vindt - voordat een bestuurslid wordt voorgedragen voor herbenoeming - een evaluatie van het functioneren plaats. In 2016 is gesproken over de voortzetting van het bestuurslidmaatschap van de heer Van Osch (uitvoerend bestuurslid en voorzitter van de Beleggingscommissie), omdat per 1 januari 2017 zijn eerste zittingstermijn verstrijkt. Het bestuur heeft aangegeven geen bezwaar te hebben tegen een volgende zittingstermijn van de heer Van Osch. De werkgever heeft de heer Van Osch voor een volgende termijn voorgedragen. Op 1 januari 2017 is de heer Van Osch herbenoemd en is hij gestart met zijn tweede zittingstermijn. Deze tweede termijn eindigt op 1 januari 2021. Na deze datum kan de heer Van Osch nog voor een volgende termijn van vier jaar worden herbenoemd.

Daarnaast eindigt op 1 januari 2017 de zittingstermijn van de heer Van der Sluis, niet-uitvoerend bestuurslid, voorzitter van het Intern Toezicht en lid van Audit en Financiële Commissie. Het bestuur heeft na het voorgenomen besluit de heer Van der Sluis voor een volgende termijn van vier jaar te willen herbenoemen (tot 1 januari 2021), dit voornemen voor advies voorgelegd aan het Verantwoordingsorgaan. Het Verantwoordingsorgaan heeft vervolgens een positief advies uitgebracht. Op 1 januari 2017 is de tweede zittingstermijn van de heer Van der Sluis ingegaan. Hij kan aansluitend op deze tweede termijn nog voor een derde termijn van vier jaar worden herbenoemd.

Evaluatie bestuurlijk functioneren

Het bestuur acht zich onafhankelijk in de uitoefening van zijn functie en zorgt ervoor dat alle belanghebbenden zich op evenwichtige wijze vertegenwoordigd kunnen voelen. Het bestuur vindt het belangrijk inzicht te hebben in het eigen functioneren en het gevoerde beleid, evenals in de uitvoering van het reglement en het functioneren van de uitvoeringsorganisaties.

Om inzicht te krijgen in het eigen functioneren, evalueert het bestuur eenmaal per jaar het individuele en collectieve functioneren. De individuele evaluatiegesprekken worden gevoerd door het Dagelijks Bestuur. Tijdens de evaluatie wordt onder andere nagegaan of de bestuursleden voldoende basiskennis hebben van alle activiteitengebieden binnen het pensioenfonds, wat hun bijdrage is tijdens de bestuurs- en commissievergaderingen en welke tijdsbesteding het bestuurslidmaatschap vergt. Aan de hand van het opgestelde geschiktheidsplan, de deskundigheidsmatrix, competentiematrix en gevolgde cursussen is beoordeeld in hoeverre het bestuur als geheel, maar ook de individuele bestuursleden, voldoen aan de eisen van Goed Pensioenfondsbestuur. Het bestuur is van mening dat de bestuursleden voldoende deskundig zijn om hun taak adequaat uit te voeren.

In 2016 is het collectieve functioneren met de inzet van een derde onafhankelijke partij, conform de code pensioenfondsen, geëvalueerd.

Vergaderingen in verslagjaar

In het verslagjaar zijn er, naast vergaderingen van het Dagelijks Bestuur en een groot aantal commissievergaderingen, 13 bestuursvergaderingen geweest. Veel aandacht is besteed aan de financiële situatie, het beleggingsbeleid, nieuwe wetgeving en andere actuele ontwikkelingen op pensioengebied. In alle vergaderingen is het voor besluitvorming noodzakelijke quorum aanwezig geweest.

Verantwoordingsorgaan

Het Verantwoordingsorgaan heeft afgesproken dat er sprake is van een roulerend voorzitterschap. De heer Van Dijk heeft in 2016 de rol van voorzitter vervuld. In 2017 neemt mevrouw Dijkstra-Sta van Uiter het voorzitterschap over. In 2018 zal de heer Hagendoorn de rol van voorzitter vervullen. Mevrouw Dijkstra-Sta van Uiter vervulde in 2016 de rol van secretaris. De secretarisfunctie wordt vanaf 2017 overgenomen door de heer Wijbrands.

11.3. Bestuurscommissies

Het pensioenfonds heeft naast een Dagelijks Bestuur ook een aantal bestuurscommissies.

Het betreft de volgende commissies: Communicatie Commissie, Beleggingscommissie, Audit en Financiële Commissie en de Commissie Pensioenontwikkelingen. De laatst genoemde commissie is in eerste instantie als een ad hoc commissie ingericht, maar heeft in 2016 naast de andere genoemde commissies een permanente status gekregen.

De commissies zijn samengesteld uit een afvaardiging van bestuursleden en kunnen eventueel worden aangevuld met één of meerdere adviseurs.

In de commissievergaderingen worden de bestuursvergaderingen voorbereid. De commissies vergaderen in ieder geval elk kwartaal of zoveel vaker als nodig wordt geacht.

Naast de eerder genoemde commissies is er ook een Geschillencommissie. Deze commissie komt enkel bijeen als er een geschil aan hen wordt voorgelegd. De Geschillencommissie bestaat uit een onafhankelijk voorzitter en twee bestuursleden. De invulling van het onafhankelijke voorzitterschap is in 2016, na advies van het Verantwoordingsorgaan, geëffectueerd.

Belanghebbenden kunnen zich tot de Geschillencommissie wenden indien zij het niet eens zijn met een besluit van het pensioenfonds over de toepassing van het pensioenreglement. Voor de procedure gelden nadere voorwaarden die zijn vastgelegd in het reglement van de Geschillencommissie.

De Geschillencommissie heeft in het verslagjaar één uitspraak gedaan.

11.4. Gedragscode

Het pensioenfonds beschikt over een gedragscode. Het doel van de gedragscode is het bijdragen aan het transparant en integer handelen van bestuurders ten behoeve van al degenen die bij het pensioenfonds belang hebben en tot het waarborgen van de goede naam en reputatie van het pensioenfonds als marktpartij. De gedragscode bevat onder meer regels over hoe een bestuurslid moet omgaan met vertrouwelijke informatie, voorwetenschap, relatiegeschenken en het vervullen van nevenfuncties bij andere ondernemingen en instellingen.

De Pensioenfederatie heeft in juli 2016 een nieuwe modelgedragscode voor pensioenfondsen gepresenteerd. De nieuwe modelcode kan worden gezien als een update ten opzichte van de modelcode die de Pensioenfederatie in januari 2015 heeft gepresenteerd. De wijzigingen in 2016 zijn beperkt en veelal tekstueel. De modelcode biedt voor veel pensioenfondsen de basis voor de eigen gedragscode. De modelcode heeft echter geen juridische basis, het staat het bestuur daarom vrij om van de modelcode af te wijken door uitgangspunten en procedures passend te maken voor de situatie van het pensioenfonds. De compliance-officer heeft de wijzigingen beoordeeld en heeft geconstateerd dat de wijzigingen in de modelcode niet van dusdanige aard zijn dat een herziening van de eigen gedragscode van het pensioenfonds noodzakelijk is.

De taken van de compliance-officer zijn ondergebracht bij het Nederlands Compliance Instituut. De compliance-officer is belast met het toezicht op de naleving van de op grond van de gedragscode geldende bepalingen. De compliance-officer verstrekt jaarlijks een rapportage aan het pensioenfondsbestuur.

Het pensioenfonds beschikt naast een gedragscode over een compliance program, een incidentenregeling en een klokkenluidersregeling.

11.5. Code Pensioenfondsen

De Code Pensioenfondsen is wettelijk verankerd. De normen in de Code Pensioenfondsen zijn een aanvulling op wet- en regelgeving. De normen in de Code Pensioenfondsen zijn weliswaar leidend, maar de Code Pensioenfondsen laat ruimte voor de eigen verantwoordelijkheid van het pensioenfondsbestuur. De pensioenfondsen mogen de Code Pensioenfondsen daarom naleven volgens het 'pas-toe-of-leg-uit'-beginsel. Afwijken van de norm is dus mogelijk, als daar een goede reden voor is. Het bestuur wil echter zoveel als mogelijk de Code volgen. Uit een inventarisatie is gebleken dat het pensioenfonds voor het merendeel al aan de Code voldoet. Onderstaand de norm waaraan nog niet (volledig) wordt voldaan:

- Ten aanzien van norm 50 geldt dat het pensioenfonds een opleidingsplan heeft voor bestuursleden. Het programma voor permanente educatie moet nog nader worden geconcretiseerd.

11.6. Nevenfuncties

De nevenfuncties van de bestuursleden zijn opgenomen in bijlage 3.

11.7. Honoreringsbeleid

Het bestuur ontvangt een vaste vergoeding voor de bestuurlijke werkzaamheden. De vergoeding bedraagt, uitgaande van een tijdsbesteding van één dag per week, € 30.000,- op jaarbasis. Voor een aantal bestuursfuncties geldt een zwaarder tijdsbeslag. De honorering is daarop afgestemd.

De vergoeding wordt uitbetaald aan de voordragende partijen dan wel aan de betrokken bestuursleden zelf. De gemaakte noodzakelijke onkosten worden vergoed op declaratiebasis. De gedeclareerde kosten worden beoordeeld door de uitvoeringsorganisatie en betaalbaar gesteld en achteraf getoetst door het Intern Toezicht. De gedeclareerde kosten hebben voornamelijk betrekking op gemaakte reiskosten (kilometervergoedingen en reiskosten openbaar vervoer).

11.8. Diversiteitsbeleid

In de Code Pensioenfondsen is opgenomen dat het bestuur de diversiteit in de samenstelling krachtig dient na te streven. Het bestuur onderstreept dit belang, omdat als vertegenwoordigers van diverse groepen betrokken zijn bij het proces, er een meervoudig perspectief ontstaat. Dit laatste komt de besluitvorming ten goede. Daarnaast heeft het bestuur om optimaal te kunnen functioneren een verscheidenheid aan vaardigheden, culturen en zienswijzen nodig. Hieraan draagt een mix van mannen en vrouwen, jongeren en ouderen die zitting hebben in het bestuur en de fondsorganen positief bij. Anderzijds is het belangrijk dat bij de samenstelling rekening wordt gehouden met de opbouw van het deelnemersbestand. Het bestuur vindt het belangrijk dat deelnemers en pensioengerechtigden zich vertegenwoordigd (kunnen) voelen door het bestuur en andere fondsorganen. Daarvoor is het van belang dat zij zich in deze organen herkennen. Om de herkenbaarheid te vergroten streeft het bestuur er naar de samenstelling van de verschillende fondsorganen een weerspiegeling te laten zijn van de samenstelling van de deelnemers en pensioengerechtigden. In elk geval is de doelstelling om minimaal één man en één vrouw in het bestuur te hebben en minimaal één lid onder de 40 jaar en één lid boven de 40 jaar. De bovenstaande uitgangpunten zijn formeel vastgelegd in het diversiteitsbeleid. Periodiek wordt het diversiteitsbeleid geëvalueerd.

Per 1 januari 2016 is de heer Vlaar toegetreden tot het bestuur. Met zijn komst voldoet het bestuur aan het criterium dat er ook een bestuurder is die jonger is dan 40 jaar. De heer Vlaar is thans 37 jaar. Voor het invullen van de vacature als gevolg van het vertrek van de heer Le Blanc per 1 januari 2016 is nadrukkelijk gezocht naar een vrouwelijke kandidaat. Het bestuur is geslaagd in deze missie. Mevrouw Van Tongeren (thans 41 jaar) is per 29 juni 2016 benoemd als niet uitvoerend bestuurder en is tevens lid van de Beleggingscommissie. Het bestuur bestaat uit twee vrouwelijke bestuursleden, te weten: mevrouw Snoeij en mevrouw Van Tongeren.

11.9. Toezicht door DNB en AFM

Geen sancties/dwangsommen of boetes

In 2016 zijn aan het pensioenfonds door de toezichthouders geen dwangsommen of boetes opgelegd. Evenmin zijn door de toezichthouders aanwijzingen aan het pensioenfonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is de bevoegdheidsuitoefening van organen van het pensioenfonds gebonden aan toestemming van de toezichthouders.

Interne collectieve waardeoverdracht

Op 31 maart 2016 heeft DNB aangegeven geen verbod op te leggen tegen de interne collectieve waardeoverdracht van de pensioenaanspraken van de (gewezen) deelnemers uit de beschikbare premieregeling van de werkgever KPN-Contact naar de beschikbare premieregeling van Pensioenfonds KPN.

Onderzoek beheersing valutarisico

Het pensioenfonds is op 27 juni 2016 door DNB geselecteerd om mee te werken aan een onderzoek naar de beheersing van het valutarisico bij pensioenfondsen.

Aanleiding voor DNB om dit onderzoek uit te voeren is dat de pensioenfondsen in Nederland circa de helft van hun vermogen beleggen in niet-euro beleggingen. Het valutarisico is hiermee een significant risico voor pensioenfondsen.

In de reactie aan DNB is aangegeven dat het pensioenfonds in zowel het beleid, de monitoring alsmede de evaluatie van het beleggingsbeleid het valutarisico separaat meeneemt.

Informatieverzoek inzake Panama Papers

DNB heeft in juni 2016 de pensioenfondsen verzocht informatie te verstrekken inzake mogelijke betrokkenheid bij de 'Panama Papers' en de eventuele maatregelen die getroffen zijn binnen de eigen bedrijfsvoering en de uitbesteding aan derden die tot doel hebben de risico's bij beleggingen in complexe constructies en/of offshore jurisdicties te mitigeren.

Het bestuur heeft in zijn reactie richting DNB laten weten dat het pensioenfonds de mogelijke impact van de 'Panama Papers' onderkent ten aanzien van integriteitsrisico's en reputatieschade.

Uit de uitvraag die gedaan is onder bestuursleden en de vermogensbeheerder (TKP Investments), is geen betrokkenheid bij de 'Panama Papers' of enig ander soortgelijk handelen (bewuste belastingontwijking via buitenlandse vehikels) geconstateerd. Ook is er geen sprake van het (direct of indirect) gebruik maken van Panamese trustkantoren of andere Panamese entiteiten in beleggingen.

Pensioenfonds KPN streeft ernaar dat alle ondernemingen waarin wordt belegd, zich gedragen volgens de Global Compact Principles (GCP), zoals opgesteld door de Verenigde Naties (VN), op het gebied van mensenrechten, arbeidsplaatsen, milieu en corruptie. Jaarlijks screent TKP Investments de beheerde portefeuilles op het naleven van deze principes. Een gespecialiseerde externe partij, Sustainalytics, verzorgt deze screening.

Ontheffingsverzoek toeslagdrempel

DNB heeft op 15 juni 2016 het verzoek gehonoreerd om onder de door DNB gestelde voorwaarde een 'pro rata' toepassing van de toeslagdrempel toe te passen. De voorwaarde houdt in dat het pensioenfonds, dat zowel een uitkering- als een premieovereenkomst uitvoert, een gewogen toeslaggrens bepaalt, waarbij voor het eigen beheer deel de 110%-grens wordt gehanteerd. Voor het deel dat betrekking heeft op de premieovereenkomst wordt de grens van de technische voorzieningen plus het minimaal vereist eigen vermogen gebruikt.

Publicatie kwartaal- en jaarcijfers op website DNB

In het kader van transparantie publiceert DNB van een aantal pensioenfondsen in Nederland de kerncijfers op de website van DNB. Pensioenfonds KPN is een van de geselecteerde pensioenfondsen. Ieder kwartaal publiceert DNB uit de Kwartaalstaten Beleggingen de volgende gegevens: de beleidsdekkingsgraad, de vereiste dekkingsgraad (strategische mix), het belegd vermogen en het kwartaalrendement.

Uit de jaarstaten worden daarnaast gepubliceerd: de reële dekkingsgraad, de premie, de deelnemersaantallen, de toeslagverlening, de eventuele vermindering van pensioenaanspraken en -rechten en de uitvoeringskosten.

Uitvraag blootstelling en loan-level data Nederlandse hypotheekleningen

Vanwege het feit dat de hypotheekportefeuilles van veel verzekeraars en pensioenfondsen de afgelopen jaren snel is toegenomen is door DNB in september 2016 een onderzoek gestart om de verschuiving van de hypotheekmarkt nader in kaart te brengen en de gevolgen daarvan te beoordelen.

Het pensioenfonds heeft in zijn reactie aan DNB aangegeven dat voor investeringen in Nederlandse hypotheekleningen het pensioenfonds alleen gebruik maakt van het Aegon Asset management Dutch Mortgage Fund.

Onderzoek naar effectiviteit one tier boards

PF KPN is door DNB geselecteerd voor deelname aan het project gemengde besturen. Het onderzoek richt zich op de inrichting van gemengde besturen en in hoeverre het intern toezicht adequaat is vormgegeven en effectief is (bijvoorbeeld in hoeverre er een kritische houding bij niet uitvoerende bestuurders is en in hoeverre er wordt gestuurd op een professionele werkrelatie). Het onderzoek heeft bestaan uit een self-assessment en interviews met de leden van het Intern Toezicht en het Dagelijks Bestuur.

Het overkoepelend eindoordeel van DNB over de inrichting en effectiviteit van het gemengde bestuur is dat de door het bestuur gekozen inrichting de integrale bestuurstaak en het intern toezicht van de niet-uitvoerende bestuurders zich goed ontwikkeld, maar dat er nog een aantal aandachtspunten is.

De genoemde aandachtspunten zullen voor 15 maart 2017 worden verwerkt in een plan van aanpak. In het tweede halfjaar van 2017 zal DNB de opvolging van de aandachtspunten beoordelen.

DNB onderzoek naar toekomstvisie en strategie

In het vierde kwartaal van 2015 is het pensioenfonds, naast een aantal andere grote pensioenfondsen in Nederland, verzocht deel te nemen aan een onderzoek van DNB naar de toekomstvisie en strategie van de grote pensioenfondsen. Op 29 januari 2016 heeft het bestuur zijn toekomstvisie aan DNB verzonden. Het bestuur concludeert dat op basis van de huidige schaal, de professionele governance en een efficiënte bedrijfsvoering er voldoende bestaansrecht is voor het pensioenfonds voor de toekomstige uitvoering van de collectieve pensioenregeling. Het bestuur is zich daarnaast zeer bewust van de dynamiek in de pensioensector en beoordeelt periodiek zijn bestaansrecht op basis de genoemde criteria met in achtname van de ontwikkelingen in de pensioensector in de breedste zin van het woord.

11.10. Organisatie en uitvoering

De uitvoering ten behoeve van het pensioenfonds is uitbesteed aan TKP en TKPI, beide onderdeel van AEGON NV.

De uitvoering door TKP omvat het administreren van pensioenen, vermogensbeheer, bestuursondersteuning en de integrale advisering van het pensioenfonds inzake het beleid op communicatie-, juridisch, fiscaal, actuariel en beleggingsterrein. Besluitvorming over het beleid vindt plaats door het bestuur.

Het beleggingsbeleid wordt geëffectueerd via een vastgelegd mandaat van het bestuur aan TKPI. Het bestuur monitort de uitvoering op basis van periodieke rapportages van de uitvoeringsorganisatie over de uitgevoerde werkzaamheden in het kader van de afgesloten Service Level Agreement. Tevens ontvangt het pensioenfonds jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapport van de uitvoeringsorganisaties, die door een externe onafhankelijke accountant is gecertificeerd.

11.11. Uitvoeringskosten

PF KPN probeert een zo volledig en transparant mogelijk overzicht te geven van de uitvoeringskosten.

	2016	2015	2014	2013
Pensioenbeheerkosten* (in euro per deelnemer/pensioengerechtigde)	€ 194	€ 176	€ 163	€ 161
Vermogensbeheerkosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,38%	0,38%	0,34%	0,40%
Transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,03%	0,20%	0,03%	0,06%

* De pensioenbeheerkosten wijken in 2013 op totaalniveau af van de pensioenbeheerkosten in de jaarrekening, omdat in de jaarrekening de algemene kosten (kosten bestuur en commissies, kosten externe adviseurs en kosten toezichthouders) niet worden verdeeld over pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten. Met ingang van 2014 is deze aanbeveling van de Pensioenfederatie doorgevoerd in de jaarrekening.

De pensioenfederatie maakt een onderscheid tussen de volgende vijf kostensoorten:

Algemene kosten

De algemene kosten betreffen kosten die niet direct toegerekend kunnen worden aan de pensioenuitvoering of vermogensbeheer. Deze kosten betreffen kosten voor bestuur en commissies, externe adviseurs en toezichthouders. De algemene kosten worden pro rato verdeeld over pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten.

Kosten van pensioenbeheer

Dit betreft de bestuurskosten, de integrale kosten voor pensioenbeheerdienstverlening van TKP, de contributies en bijdragen toezichthouders, communicatiekosten, accountantskosten en actuariskosten en advieskosten. De stijging van de kosten in 2016 ten opzichte van 2015 wordt met name veroorzaakt door het feit dat het pensioenfonds met ingang van 2016 BTW verschuldigd is over de door TKP in rekening gebrachte fee. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro's per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. In deze kosten zitten geen schattingselementen.

Kosten van vermogensbeheer

Het bedrag van € 33.030 duizend dat in de winst- en verliesrekening is opgenomen, betreft alle (direct en indirect) door het pensioenfonds betaalde vermogensbeheerkosten.

Alle kosten zijn onderdeel van het rendement en bestaan uit de volgende onderdelen:

Directe vermogensbeheerkosten

De directe vermogensbeheerkosten bestaan uit de volgende posten:

- Dienstverlening integraal balansbeheerder:
 - Beheervergoeding: Dit is een vaste beheervergoeding voor het operationeel vermogensbeheer per tijdsperiode die onafhankelijk is van de prestatie.
 - Indien van toepassing: performancefee: Dit is een prestatieafhankelijke vergoeding voor het verslaan van de benchmark
 - Vergoeding advies, administratie en rapportage: Dit is de vergoeding voor de integrale dienstverlening conform de uitbestedingsovereenkomst.
- Overige directe kosten: Dit betreft onder andere de kosten van dienstverlening derivaten en de kosten van het maatschappelijk verantwoord beleggen beleid.
- Algemene kosten van het pensioenfondsbestuur, waaronder kosten van toezicht.

Indirecte vermogensbeheerkosten

De indirecte vermogensbeheerkosten bestaan uit kosten die worden gemaakt binnen de onderliggende beleggingsfondsen. Deze bestaan uit de volgende posten:

- Beheervergoeding externe managers: Dit is een (basis) vergoeding per tijdsperiode die onafhankelijk is van de prestatie.
- Performance fee externe managers: Dit is een prestatieafhankelijke vergoeding voor het verslaan van de benchmark door een manager.
- Overige kosten: Dit betreft onder andere de vergoeding van de bewaarbank, administratiekosten, accountantskosten en juridische kosten.

De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd in euro's en als percentage van het gemiddelde van het totaal belegd vermogen. De volgende tabellen geven dit per beleggingscategorie weer. Het aandeel aan geschatte kosten is beperkt. De schattingen zijn gebaseerd op opgaven van externe managers van kosten in onderliggende beleggingsstructuren.

Kosten vermogensbeheer (x € 1.000)

	Aandelen	VRW	OG	Alternatieve beleggingen	Derivaten	Overig	Totaal
Totaal kosten Vermogensbeheer	12.655	7.218	8.114	1.319	183	3.541	33.030

Kosten vermogensbeheer (% gemiddeld belegd vermogen)

	Aandelen	VRW	OG	Alternatieve beleggingen	Derivaten	Overig	Totaal
Totaal kosten vermogensbeheer	0,15%	0,08%	0,09%	0,02%	0,00%	0,04%	0,38%

Het percentage vermogensbeheerkosten in 2016 is gelijk aan het percentage in 2015.

Transactiekosten

Deze kosten betreffen de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de transactiekosten van discretionaire portefeuilles en de derivatentransacties. Deze kosten zijn in het gerapporteerde rendement verwerkt. Transactiekosten in beleggingsfondsen zijn wel onderdeel van het rendement, maar worden niet apart gespecificeerd. Deze specificatie is met de huidige gegevens niet nader te bepalen. Hierover wordt momenteel door TKPI wel onderzoek naar gedaan zodat de transactiekosten mogelijk ook na doorkijk kunnen worden gerapporteerd.

De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd in euro's als een percentage van het gemiddelde van het totaal belegd vermogen. Omdat bij transacties in vastrentende waarden en in derivaten de werkelijke transactiekosten niet bekend zijn, zijn deze vrijwel volledig geschat.

Transactiekosten vermogensbeheer (x € 1.000)

	<i>Aandelen</i>	<i>VRW</i>	<i>OG</i>	<i>Alternatieve Beleggingen</i>	<i>Derivaten</i>	<i>Totaal</i>
Transactiekosten	331	2.237	0	46	182	2.796

Transactiekosten vermogensbeheer (% gemiddeld belegd vermogen)

	<i>Aandelen</i>	<i>VRW</i>	<i>OG</i>	<i>Alternatieve Beleggingen</i>	<i>Derivaten</i>	<i>Totaal</i>
Transactiekosten	0,00%	0,03%	0,00%	0,00%	0,00%	0,03%

Kosten BPR- en IPS-regeling

De deelnemer betaalt geen aankoop en/of verkoopkosten.

De kosten van beleggen worden direct verrekend in het rendement. Deze beleggingskosten zijn afhankelijk van het depot waarin wordt belegd.

De volgende tabel geeft hiervan een overzicht. Deze kosten zijn gebaseerd op de kosten per beleggingsdepot op basis van de samenstelling per eind 2016. Ter vergelijking zijn ook de kosten per eind 2015 weergegeven. De kosten zijn een indicatie voor de beleggingskosten voor het huidige beleggingsjaar.

Stichting Pensioenfonds KPN

Vrij beleggen	2016	2015
Depot A	0,3%	0,4%
Depot B	0,3%	0,3%
Depot C	0,3%	0,3%
Depot D	0,2%	0,2%
Depot E	0,1%	0,2%
Depot F	0,4%	0,4%
Depot G	0,1%	0,1%

Life Cycle	2016	2015
Life Cycle I	0,3%	0,4%
Life Cycle II	0,3%	0,3%
Life Cycle III	0,3%	0,3%
Life Cycle IV	0,3%	0,3%
Life Cycle V	0,3%	0,3%
Life Cycle VI	0,3%	0,3%
Life Cycle VII	0,2%	0,2%
Life Cycle VIII	0,2%	0,2%
Life Cycle IX	0,2%	0,2%
Life Cycle X	0,1%	0,1%

KPN Contact

Vrij beleggen	2016 t/m Q2	2015
Depot A	0,1%	0,4%
Depot B	0,1%	0,3%
Depot C	0,1%	0,3%
Depot D	0,1%	0,2%
Depot E	0,1%	0,2%
Depot F	0,2%	0,4%
Depot G	0,0%	0,1%

Life Cycle	2016 t/m Q2	2015
Life Cycle I	0,1%	0,4%
Life Cycle II	0,1%	0,3%
Life Cycle III	0,1%	0,3%
Life Cycle IV	0,1%	0,2%
Life Cycle V	0,1%	0,1%

De kosten in 2016 van het depot Prepensioen bedragen 0,2%.

11.12. Statutenwijziging

De statuten van het pensioenfonds zijn op 28 april 2016 partieel gewijzigd.

De wijzigingen zien toe op de volgende artikelen:

- Artikel 3 lid 1: betreft de toevoeging dat de pensioengerechtigden genoemd dienen te worden in dit artikel.
- Artikel 6 lid 2 en 13: betreft de toevoeging van de zinsnede: " ... voor de duur van de zittingstermijn die zijn voorganger nog te vervullen had."
- Artikel 8 lid 4 is als volgt aangepast: "Het bestuur is bevoegd, al dan niet uit zijn midden, één of meer commissies in te benoemen met taken en bevoegdheden als bepaald in artikel 12."
- Artikel 9: betreft de toevoeging van een tweede lid inzake de termijn van oproeping van een vergadering. Het tweede lid zal als volgt luiden: "De oproeping voor bestuursvergaderingen geschiedt - behoudens in spoedeisende gevallen ter beoordeling van de voorzitter - schriftelijk op een termijn van ten minste acht dagen, de dag van de oproeping en die van de vergadering niet meegerekend."
- Artikel 11 lid 3. Dit betreft de volgende toevoeging: "Een nadere beschrijving van onder meer de samenstelling, taakstelling, bevoegdheden en werkwijzen van het Dagelijks Bestuur wordt door het bestuur vastgesteld in het bestuursreglement."
- Artikel 12 wordt toegevoegd een lid. Dit lid luidt als volgt: "Het bestuur kan een deel van zijn taken aan een commissie delegeren."
- Artikel 23 wordt gewijzigd: "... zullen worden beslist door het bestuur."
- Artikel 24 wordt gewijzigd. De tekst luidt als volgt: "Binnen twee maanden nadat de besluit van het bestuur van het pensioenfonds schriftelijk ter kennis van de betrokkene is gebracht, kan deze zich, indien hij zich met die beslissing niet kan verenigen, wenden tot het bestuur. Het bestuur legt het geschil voor aan een door het bestuur te benoemen geschillencommissie, bestaande uit een onafhankelijk voorzitter en twee bestuursleden. De commissie doet uitspraak namens het bestuur. De uitspraak van de commissie treedt in de plaats van de beslissing van het bestuur. De werkwijze van de commissie wordt geregeld in een door het bestuur vast te stellen instructie".

12. Verwachte gang van zaken

Herstelplan

Het pensioenfonds heeft in maart 2017 vanwege de financiële positie een herstelplan ingediend bij DNB. Hoewel de financiële positie gering achterloopt op de verwachtingen uit het vorige herstelplan, bereikt het pensioenfonds ruim binnen de wettelijke gestelde termijn van tien jaar het vereist eigen vermogen. De verwachting is dat, op basis van dit herstelplan, eind 2018 het niveau van het vereist eigen vermogen wordt behaald en dus het pensioenfonds uit herstel is.

Verhoging fiscale pensioenrichtleeftijd

Per 1 januari 2018 wijzigt de fiscale pensioenrichtleeftijd van 67 jaar naar 68 jaar. Sociale partners zullen in overleg moeten om het pensioenreglement zodanig aan te passen dat de pensioenregeling per 1 januari 2018 voldoet aan de nieuwe fiscale voorschriften.

Toeslagverlening 1 januari 2017

Het Bestuur heeft besloten om per 1 januari 2017 geen toeslag te verlenen.

Tot slot

De voortdurende turbulentie op de financiële markten zal ook in het komende jaar, de volle aandacht van het pensioenfonds vragen.

De Bilt, 6 april 2017

P. van Gameren RA, voorzitter
drs. J.D.A. Burcksen
mr. J.P.O.M. van Herpen, plaatsvervangend voorzitter / secretaris
F.H.K. Ooms, plaatsvervangend voorzitter
ing. J.M. van Osch MSc BA
C.C. van der Sluis RA CPC
mw. E.L. Snoeij
mw. drs. G.P. van Tongeren AAG CFA
drs. W.E. Velding
C. Vlaar
drs. A. van 't Zelfde

Jaarrekening

13. Jaarrekening

13.1. Balans per 31 december 2016

(na resultaatbestemming)

		<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)	9.180.986	8.386.419
Beleggingen voor risico deelnemers	(2)	1.032.820	346.352
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	(3)	1.569	2.017
Vorderingen en overlopende activa	(4)	15.455	6.328
Overige activa	(5)	0	3.028
		<u>10.230.830</u>	<u>8.744.144</u>
TOTAAL ACTIVA			
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves	(6)	1.119.659	874.017
Technische voorzieningen	(7)	7.956.635	7.358.896
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	(8)	1.032.820	346.352
Langlopende schulden	(9)	65.765	48.955
Derivaten	(10)	42.577	109.583
Overige schulden en overlopende passiva	(11)	13.374	6.341
		<u>10.230.830</u>	<u>8.744.144</u>
TOTAAL PASSIVA			

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 99.

13.2. Staat van baten en lasten

	2016		2015	
	€	€	€	€
Baten				
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds (12)		104.566		316.721
Premiebijdragen risico deelnemers (13)		20.330		20.143
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds (14)		903.061		285.801
Beleggingsresultaten risico deelnemers (15)		48.120		5.527
Baten uit herverzekering (16)		-448		-531
Overige baten (17)		48		344
Totaal baten		1.075.677		628.005
Lasten				
Pensioenuitkeringen (18)		218.435		217.217
Pensioenuitvoeringskosten (19)		6.579		6.127
Mutatie voorziening pensioenverplichting voor risico van het pensioenfonds (20)				
- Pensioenopbouw	116.678		96.112	
- Toeslagverlening	0		10.840	
- Rentetoevoeging	-4.366		11.622	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-223.122		-219.897	
- Wijziging marktrente	643.477		367.597	
- Wijziging actuariële uitgangspunten	16.519		-36.890	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	35.613		-2.228	
- Inkoop VPL-regeling	0		23.960	
- Overige mutatie voorziening pensioenverplichting	13.454		-2.514	
		598.253		248.602
Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen (21)		-448		-531
Mutatie overige technische voorziening (22)		-66		2.572
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (23)		686.467		58.269
Saldo herverzekering (24)		-288		-364
Saldo overdracht van derden (25)		-678.932		2.036
Overige lasten (26)		35		70
Totaal lasten		830.035		533.998
Saldo van baten en lasten		245.642		94.006

	2016		2015	
	€	€	€	€
<i>Bestemming van het saldo van baten en lasten</i>				
Algemene reserve		223.284		-109.246
Bestemmingsreserve		22.358		203.252
		<u>245.642</u>		<u>94.006</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 125.

13.3. Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2016		2015	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	101.445		136.172	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	9.702		4.464	
Ontvangen uitkeringen van herverzekeraars	357		454	
Werkgeversbijdrage tbv premiedepot	14.209		8.989	
Overig	42		504	
		125.755		150.583
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-218.330		-217.384	
Betaald in verband met overdracht van rechten	-3.260		-6.500	
Betaalde premies herverzekering	-117		-109	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-6.691		-6.614	
Overig	21		-133	
		-228.377		-230.740
		<u>-102.622</u>		<u>-80.157</u>
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	59.457		52.178	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	2.601.811		5.051.705	
Collectieve waardeoverdracht	680.314		0	
		3.341.582		5.103.883
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-2.960.930		-5.273.727	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-11.534		-9.741	
		-2.972.464		-5.283.468
		369.118		-179.585
Beleggingsactiviteiten				
		<u>266.496</u>		<u>-259.742</u>
Netto kasstroom		895		128
Koers-/omrekenverschillen				
		<u>267.391</u>		<u>-259.614</u>
Mutatie liquide middelen				
Samenstelling geldmiddelen				
		<u>2016</u>		<u>2015</u>
		€		€
Liquide middelen primo boekjaar		115.442		375.055
Liquide middelen ultimo boekjaar		382.833		115.442
<i>Waarvan:</i>				
Voor risico pensioenfonds		267.179		74.143
Voor risico deelnemers		115.654		41.299

13.4. Toelichting op de jaarrekening

13.4.1. Algemeen

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds KPN, statutair en feitelijk gevestigd te Groningen (hierna 'het pensioenfonds') is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan pensioengerechtigden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de onderneming KPN N.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 6 april 2017 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

13.4.2. Grondslagen

13.4.2.1. Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, mits anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta

Functionele valuta

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

De koersen van de belangrijkste valuta zijn:

	31 december 2016	Gemiddeld 2016	31 december 2015	Gemiddeld 2015
USD	0,9480	0,9042	0,9206	0,9025
GBP	1,1715	1,2235	1,3568	1,3795
JPN	0,0081	0,0083	0,0077	0,0075
CHF	0,9328	0,9176	0,9196	0,9365
SEK	0,1044	0,1057	0,1092	0,1070

Stelselwijziging

In het jaarverslag van 2015 zijn, voor de bepaling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad, de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers en het herverzekerd deel, niet meegenomen.

Met ingang van 2016 worden deze posten, zowel voor de bepaling van de reguliere dekkingsgraad, als de beleidsdekkingsgraad wel meegenomen. Voor de beleidsdekkingsgraad in boekjaar 2016 geldt tevens dat de onderliggende dekkingsgraden uit 2015 met terugwerkende kracht, inclusief beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers en het herverzekerd deel, zijn bepaald.

Het betreft primo 2016 in totaal een bedrag van € 348 miljoen, dat zowel aan de actief- als de passiefzijde van de balans wordt meegenomen. De impact van deze wijziging op de maandelijkse dekkingsgraad per 1 januari 2016 bedraagt -0,6%-punt. De beleidsdekkingsgraad daalt hierdoor primo 2016 van 113,2% naar 112,7%.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld.

Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

In 2016 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De pensioenverplichting is bepaald aan de hand van de AG Prognosetafel 2016.

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het

balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans. Hierbij worden zowel de beleggingen voor risico deelnemers als de voorzieningen voor risico deelnemers buiten beschouwing gelaten.

Bij het berekenen van de reële dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt ten behoeve van deze berekening de voorziening pensioenverplichtingen herrekend rekening houdend met de verwachte loon- en prijsinflatie.

Dekkingsgraden

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

Bij het berekenen van de reële dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt ten behoeve van deze berekening de voorziening pensioenverplichtingen herrekend rekening houdend met de verwachte loon- en prijsinflatie.

13.4.2.2. Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van reële waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

De waardering van participaties in beleggingsinstellingen geschiedt tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde beleggingsinstellingen is dit de marktnotering per balansdatum. De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Beleggingen voor risico pensioenfonds en voor risico deelnemers worden op dezelfde wijze gewaardeerd.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vastgoedbeleggingen

Beleggingen in direct vastgoed worden gewaardeerd tegen reële waarde, zijnde de marktwaarde per balansdatum, gebaseerd op door onafhankelijke deskundigen verrichte taxaties. De gehele directe vastgoedportefeuille wordt jaarlijks door deze deskundigen getaxeerd. Indien daartoe aanleiding is, wordt bij de waardering rekening gehouden met de feitelijke verhuursituatie en/of renovatieactiviteiten. Waardeveranderingen van op marktwaarde gewaardeerde vastgoedbeleggingen worden verwerkt in de staat van baten en lasten. Op vastgoedbeleggingen wordt niet afgeschreven en bij een aanschaf maximaal twaalf maanden voor de balansdatum wordt gewaardeerd op de aanschafprijs.

Beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van de niet-beursgenoteerde vastgoedbelegging per balansdatum.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

De actuele waarde van niet-beursgenoteerde aandelen en participaties in beleggingsfondsen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van het niet-beursgenoteerde aandeel per balansdatum.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum.

Indien vastrentende waarden of participaties in beleggingsinstellingen niet-beursgenoteerd zijn, vindt waardebeoordeling plaats op basis van de geschatte toekomstige netto kasstromen (rente en aflossingen) die uit de beleggingen zullen voortvloeien, contant gemaakt tegen de ultimo boekjaar geldende marktrente en rekening houdend met het risicoprofiel (kredietrisico; oninbaarheid) en de looptijden.

De lopende interest op vastrentende waarden wordt gepresenteerd als onderdeel van de marktwaarde van de vastrentende waarden.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op reële waarde, te weten de relevante marktnoteringen of, als die niet beschikbaar zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.

Indien een derivatenpositie negatief is wordt het bedrag onder de schulden verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. Indien geen marktwaarde beschikbaar is, wordt de waarde bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen, zijnde taxaties uitgevoerd door gecertificeerde taxateurs.

De overige beleggingen bestaan uit grondstoffen, vorderingen binnen de beleggingsportefeuille en liquide middelen.

Beleggingen voor risico deelnemers

De grondslagen voor de waardering van de beleggingen voor risico deelnemers zijn gelijk aan die voor de beleggingen voor risico van het pensioenfonds worden aangehouden.

Securities lending

In december 2016 is het pensioenfonds gestopt met securities lending en zijn alle in- en uitgeleende stukken en verkregen zekerheden geretourneerd.

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Uitgaande herverzekeringspremies worden verantwoord in de periode waarop de herverzekering betrekking heeft. Vorderingen uit herverzekeringscontracten op risicobasis worden verantwoord op het moment dat de verzekerde gebeurtenis zich voordoet.

Bij de waardering worden de herverzekerde uitkeringen contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur, onder toepassing van de actuariële grondslagen van het pensioenfonds.

Vorderingen uit herverzekeringscontracten die classificeren als garantiecontracten worden gelijkgesteld aan de hiertegenover staande voorziening voor pensioenverplichtingen. Vorderingen uit herverzekeringscontracten die classificeren als kapitaalcontracten worden gewaardeerd voor de waarde van het verzekerde risico op

basis van de grondslagen van het contract. Bij de waardering van de vorderingen wordt rekening gehouden met de kredietwaardigheid van de herverzekerder (afslag voor kredietrisico).

Vorderingen uit hoofde van winstdelingsregelingen in herverzekeringscontracten worden verantwoord op

het moment van toekenning door de herverzekeraar.

De waardering en presentatie van beleggingsdepots gekoppeld aan kapitaalcontracten is overeenkomstig de grondslagen voor beleggingen. De waarde van het aandeel herverzekeraar is gelijk aan de voorziening herverzekeringstechnische voorziening.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen en overlopende activa worden onderscheiden van vorderingen in verband met beleggingstransacties conform RJ 610.208. Conform RJ 610.208 mogen overige vorderingen en schulden inzake vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden betreffende te vorderen respectievelijk te betalen posities of tijdelijke banksaldi in verband met beleggingstransacties onder de beleggingsrubrieken vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden worden geclassificeerd indien deze door het pensioenfonds niet kunnen worden aangewend voor andere doelen dan beleggingstransacties. In deze jaarrekening worden conform RJ 610.213 de beleggingsvorderingen naar aard en omvang gepresenteerd onder de overige beleggingen.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties.

In geval van een negatieve positie aan liquide middelen, wordt het saldo aan de passiefzijde van de balans getoond.

Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

Algemene reserve

De algemene reserve wordt gevoed door het resultaat, nadat hiermee de bestemmingsreserve ten behoeve van het solvabiliteitsdepot is verrekend.

Bestemmingsreserve solvabiliteitsdepot

In de uitvoeringsovereenkomst is bepaald dat de bijstortingsverplichting die de werkgever tot en met 31 december 2014 had via een éénmalige storting van € 196 miljoen bij het pensioenfonds is afgekocht. De éénmalige storting draagt bij aan een solide financiering van de opgebouwde aanspraken vanaf 1 januari 2015, met dien verstande dat de risico's vanaf dat moment worden gedragen door het pensioenfonds. In het geval er sprake is van een dekkingstekort kan het pensioenfonds geen beroep meer doen op de werkgever. Het dekkingstekort wordt in beginsel gefinancierd uit het solvabiliteitsdepot. Ultimo jaar wordt het beleggingsrendement, op basis van het jaarrendement en de waarde van het depot ultimo jaar, toegerekend aan het solvabiliteitsdepot.

Gezien de bestemming van het solvabiliteitsdepot is sprake van een bestemmingsreserve. Echter gezien het feit dat het bestuur zelfstandig kan beslissen over de aanwending van de middelen maakt deze reserve wel onderdeel uit van de berekening van de dekkingsgraad. De éénmalige storting in dit depot heeft dan ook een éénmalig verhogend effect gehad op de dekkingsgraad.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op

actuele waarde (marktwaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de markttrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake

is van ex-ante- condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wgens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen:

- Als rekenrente voor de TV wordt gehanteerd de rentetermijnstructuur per 31-12-2016 zoals die door DNB is gepubliceerd;
- Voor mannen en vrouwen is gebruik gemaakt van de door AG gepubliceerde prognosetafels 2016. Om rekening te houden met het gegeven dat de fonds populatie af kan wijken van de totale populatie waarop de prognosetafel is gebaseerd, is een leeftijdsafhankelijke correctiefactor op de sterftekansen toegepast op basis van de AON-ervaringssterfte;
- De leeftijd op balansdatum is gelijk aan de reglementaire pensioenleeftijd verminderd met de toekomstige duur;
- De leeftijd en duur worden in maanden nauwkeurig vastgesteld;
- Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw wordt gesteld op 3 jaar;
- Iedereen wordt geacht een partner te hebben, wat betekent dat gerekend wordt met een partnerfrequentie van 100% op de pensioendatum;
- Voor latent wezenpensioen wordt geen voorziening opgenomen;
- Voor toekomstige excasso- en administratiekosten wordt 3% van de netto TV opgenomen;
- Voor het in het verleden opgebouwde zogeheten ongehuwden ouderdomspensioen wordt aangenomen dat op de pensioendatum 85% van de deelnemers een partner zal hebben;
- Inkoop van aanspraken uit spaarkapitaal geschiedt tegen de actuele markttrente.

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Gezien de omvang en het draagvlak van het pensioenfonds worden alle risico's voortvloeiende uit de aangegane verplichtingen volledig in eigen beheer gehouden.

Op de balans van het pensioenfonds is ultimo 2016 een herverzekerde voorziening opgenomen van ruim € 1,6 miljoen. Deze voorziening heeft betrekking op de toekomstige inleg van arbeidsongeschikte deelnemers van KPN-Contact, zoals deze periodiek door de herverzekerder aan het pensioenfonds wordt overgemaakt. Daarnaast bestaat deze voorziening uit ingegane arbeidsongeschiktheidsuitkeringen van de voormalige Ondernemingspensioenfonds KPN-populatie.

Overige technische voorzieningen

Deze voorziening betreft de voorziening voor ingegane ziektegevallen. Deze voorziening wordt getroffen voor de verwachte toekomstige schadelast voor zieke deelnemers die op de balansdatum korter dan 24 maanden ziek zijn en die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. Deze voorziening is gelijkgesteld aan tweemaal de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid en premievrijstelling.

Voorziening pensioenverplichting voor risico deelnemers

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen.

Langlopende schulden

Onder de langlopende schuld is opgenomen het premiedepot.

Het premiedepot is onderdeel van de CDC-financieringsafspraken tussen de sociale partners en de werkgever. Afgesproken is dat tot en met 31 december 2019 een vaste premie van 23% van de som van de pensioengrondslagen per jaar wordt betaald en gestort in het premiedepot. Uit dit premiedepot wordt jaarlijks de gedempte kostendekkende premie onttrokken. Daarnaast wordt het beleggingsrendement aan dit depot toegevoegd. Wanneer er niet voldoende middelen in het depot aanwezig zijn, dan wordt de opbouw in dat jaar naar evenredigheid van het tekort in het premiedepot gekort. Aan het einde van de afgesproken periode beslist het bestuur in overleg met de sociale partners wat er met een eventueel overschot gebeurt, waarbij expliciet is overeengekomen dat het premiedepot of een gedeelte hiervan in geen geval terugvloeit naar de werkgever.

Gezien het langlopend karakter van het premiedepot (ultimo 2016 nog een verplichting voor drie jaren) is sprake van een langlopende schuld.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

13.4.2.3. Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderinggrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in het resultaat.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra stortingen en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Premiebijdragen risico deelnemers

Dit betreft ontvangen (vrijwillige spaar) bijdragen van deelnemers in het kader van de beschikbare-premieregeling. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan. Afschrijvingen en andere exploitatiekosten van onroerende zaken in exploitatie zijn in de kosten van vermogensbeheer opgenomen.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Beleggingsresultaten risico deelnemers

De grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico deelnemers zijn gelijk aan de grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

Pensioenopbouw

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van de actieve deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. De toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op toeslagen bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst toeslagverlening kan plaatsvinden. Een eventuele achterstand in de toeslagverlening kan in principe worden ingehaald.

Het pensioenfonds streeft ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten (gewezen deelnemers) jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de prijsindex. Ook deze toeslagverlening heeft een voorwaardelijk karakter. Wanneer de prijsinflatie lager is dan 2%, kan de toeslagverlening voor de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden met maximaal 0,25% worden verhoogd.

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2016 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen.

Rentetoevoeging

In 2016 zijn de pensioenverplichtingen opgerent met de 1-jaarsrente van de RTS-curve van 1 januari 2016 zijnde -0,06% (2015: 0,16%), wat overeenkomt met een bedrag van -€ 4,4 miljoen.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

De actuariële grondslagen en/of methoden worden jaarlijks beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van

veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers betreft de wijzigingen in de waarde van de technische voorziening voor risico deelnemers.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen. Hierin zijn tevens de collectieve waardeoverdrachten in 2016 opgenomen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

13.4.2.4. Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

De aan- en verkopen in het kasstroomoverzicht zijn niet direct aan te sluiten met de aan- en verkopen in de toelichting op de balans. De aan- en verkopen in het kasstroomoverzicht hebben betrekking op alle beleggingen van het pensioenfonds, de toelichting op de balans is gesplitst in een deel beleggingen voor pensioenfonds en een deel beleggingen voor risico deelnemers. Daarnaast zijn in het kasstroomoverzicht de aan- en verkopen van derivaten gesaldeerd opgenomen, waar deze in de toelichting op de balans wel zijn uitgesplitst.

13.4.3. Toelichting op de balans per 31 december 2016

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2016						
Aankopen	503.673	3.632.598	3.581.573	218.827	340.164	8.276.835
Verkopen	174.518	211.452	1.889.956	0	4.270	2.280.196
Herwaardering	-4.075	-638.422	-1.626.539	-55.887	-153.206	-2.478.129
Overige mutaties	44.527	293.225	241.194	242.945	36.076	857.967
	-841	0	0	0	202.382	201.541
Stand per Stand per 31 december 2016	717.802	3.498.853	4.086.184	405.884	429.686	9.138.409
Schuldpositie derivaten (credit)						42.577
						9.180.986

Schattingen van de actuele waarde zijn een momentopname, gebaseerd op de marktomstandigheden en de beschikbare informatie over het financiële instrument. Deze schattingen zijn van nature subjectief en bevatten onzekerheden en een significante oordeelsvorming (bijvoorbeeld rentestand, volatiliteit, schatting van kasstromen, etc.) en kunnen derhalve niet met precisie worden vastgesteld.

In 2016 bedraagt de negatieve derivatenpositie € 42,6 miljoen (2015: € 109,6 miljoen).

In de overige beleggingen zijn de liquide middelen verantwoord. Het saldo aan overige mutaties in de categorie 'Overige beleggingen' betreft de transacties gedurende 2016 die zijn uitgevoerd binnen de categorie liquide middelen. Daarnaast worden ook de beleggingen in grondstoffen en Private equity verantwoord onder de overige beleggingen.

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2015	459.222	3.171.417	2.761.339	1.173.911	546.557	8.112.446
Aankopen	20.673	2.391.931	2.204.371	56.141	98.050	4.771.166
Verkopen	-4.944	-2.009.273	-1.405.605	-1.228.172	0	-4.647.994
Herwaardering	28.722	78.523	21.468	204.526	-87.853	245.386
Overige mutaties	0	0	0	0	-204.168	-204.168
Correctie futures	0	0	0	12.422	-12.422	0
Stand per 31 december 2015	503.673	3.632.598	3.581.573	218.827	340.164	8.276.835
Schuldpositie derivaten (credit)						109.583

8.386.419

31-12-2016 31-12-2015

€ €

Vastgoedbeleggingen

Directe vastgoedbeleggingen	208	4.269
Indirecte vastgoedbeleggingen, zijnde participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed	717.594	499.404
	717.802	503.673

De verkrijgingsprijs van vastgoed bedraagt per balansdatum € 707 miljoen (2015: € 517 miljoen).

Ultimo boekjaar bedragen de onderstaande posten meer dan 5,0% van de totale vastgoedbeleggingen:

	2016		2015	
	€	%	€	%
CBRE	43.146	6,0	83.880	16,7
Q-Park NV	60.699	8,5	61.977	12,3
Vesteda	51.187	7,1	47.816	9,5
Morgan Stanley Prime Property	59.815	8,3	0	-
	214.847	29,9	193.673	38,5

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€
Aandelen		
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen	3.498.853	3.632.598
	<u>3.498.853</u>	<u>3.632.598</u>

De verkrijgingsprijs van de aandelen per balansdatum is in totaal € 2.710 miljoen (2015: € 3.008 miljoen).

Er zijn geen aandelenposities met een belang groter dan 5% van de beleggingen in aandelen (2015: geen).

Het pensioenfonds belegt voor € 4,8 miljoen of 0,05% in de werkgever KPN N.V. In 2015 belegde het pensioenfonds voor € 7,5 miljoen of 0,09% in de werkgever.

Vastrentende waarden

Obligaties	910.962	1.494.634
Hypothekefondsen	0	673.613
Niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden	1.871.960	1.413.326
Deposito's en dergelijke	1.303.262	0
Liquide middelen	0	-3.028
	<u>4.086.184</u>	<u>3.578.545</u>

De verkrijgingsprijs van de vastrentende waarden per balansdatum is totaal € 3.753 miljoen (2015: € 3.285 miljoen). Het pensioenfonds heeft geen (2015: geen) vastrentende waarden uitgeleend.

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	<u>2016</u>		<u>2015</u>	
	€	%	€	%
Duitse staatsobligaties	321.536	7,9	1.187.717	33,2
Italiaanse staatsobligaties	297.832	7,3	0	-
Amerikaanse staatsobligaties	0	-	205.176	5,7
Nederlandse staatsobligaties	1.309.004	32,0	676.932	18,9
Franse staatsobligaties	309.718	7,6	0	-
	<u>2.238.090</u>	<u>54,8</u>	<u>2.069.825</u>	<u>57,8</u>

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€
Derivaten		
Valutaderivaten	-8.841	2.455
Rentederivaten	325.761	156.800
Swaptions	84.215	58.925
Overige derivaten	4.749	647
	<u>405.884</u>	<u>218.827</u>

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Overige beleggingen		
Hedgefondsen	3.733	0
Commodity's (grondstoffen, edele metalen)	151.390	268.173
Overige vorderingen	274.522	69.742
Liquide middelen	40	2.249
	429.686	340.164

De vorderingen inzake beleggingen worden niet separaat op de balans onder de overige vorderingen gepresenteerd, maar zijn onder de overige beleggingen opgenomen. De vorderingen zijn in alle gevallen kortlopend.

De verkrijgingsprijs van grondstoffen (commodity's) bedraagt € 231,7 miljoen (2015: € 423,6 miljoen).

Securities lending

In december 2016 is het pensioenfonds gestopt met securities lending en zijn alle in- en uitgeleende stukken en verkregen zekerheden geretourneerd.

Schattingen en oordelen

Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen actuele waarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de actuele waarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de actuele waarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de actuele waarde.

Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingsmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten. Op basis van de boekwaarde kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
Per 31 december 2016				
Vastgoedbeleggingen	0	97.133	620.669	717.802
Aandelen	0	3.498.853	0	3.498.853
Vastrentende waarden	910.962	1.871.959	1.303.262	4.086.183
Derivaten	4.749	-8.841	409.977	405.885
Overige beleggingen	0	151.390	3.728	155.119
	915.711	5.610.494	2.337.636	8.863.842

In het totaal saldo zijn de liquide middelen binnen het pensioenfonds ad. € 275 miljoen niet opgenomen.

	Direct markt- noteringen	Afgeleide markt- noteringen	Waarderings- modellen	Totaal
Per 31 december 2015				
Vastgoedbeleggingen	0	91.946	411.727	503.673
Aandelen	0	3.632.598	0	3.632.598
Vastrentende waarden	1.494.635	1.413.325	673.613	3.581.573
Derivaten	647	2.456	215.724	218.827
Overige beleggingen	0	268.173	0	268.173
	<u>1.495.282</u>	<u>5.408.498</u>	<u>1.301.064</u>	<u>8.204.844</u>

2. Beleggingen voor risico deelnemers

	Aandelen	Vastrentende waarden	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2015	151.466	94.893	41.724	288.083
Aankopen	258.406	196.320	0	454.726
Verkopen	-227.886	-173.604	0	-401.490
Herwaardering	5.658	-200	342	5.800
Overige mutaties	0	0	-767	-767
Stand per 31 december 2015	<u>187.645</u>	<u>117.408</u>	<u>41.299</u>	<u>346.352</u>
Aankopen	375.449	310.803	0	686.252
Verkopen	-66.210	-55.757	0	-121.967
Herwaardering	34.662	13.166	705	48.532
Overige mutaties	0	0	73.650	73.650
Stand per 31 december 2016	<u>531.546</u>	<u>385.620</u>	<u>115.654</u>	<u>1.032.820</u>

In het bovenstaande verloopoverzicht is in 2016 onder de aankopen in de aandelen en vastrentende waarde portefeuille de collectieve waardeoverdracht vanuit SVG opgenomen. Het betreft een bedrag van € 653 miljoen.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Aandelen		
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen	531.546	187.644
	<u>531.546</u>	<u>187.644</u>

De verkrijgingsprijs van de aandelen per balansdatum is in totaal € 495,3 miljoen (2015: € 182,2 miljoen).

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden	385.620	117.409
	<u>385.620</u>	<u>117.409</u>

De verkrijgingsprijs van de vastrentende waarden per balansdatum is totaal € 374,7 miljoen (2015: € 116,4 miljoen).

Overige beleggingen

Beleggingsfondsen	115.654	41.299
	<u>115.654</u>	<u>41.299</u>

De overige beleggingen betreffen grotendeels participaties in het Savings Fund.

3. Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	<u>1.569</u>	<u>2.017</u>
	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€

4. Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen op de werkgever(s)	15.352	6.282
Herverzekeraar: AO-uitkeringen en claims	66	18
Overige vorderingen en overlopende activa	37	28
	<u>15.455</u>	<u>6.328</u>

Vordering op de werkgever(s)

Pensioenpremies	13.705	0
Koopsom voorwaardelijk pensioen/extra opbouw	1.647	6.282
	<u>15.352</u>	<u>6.282</u>

Alle overige vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

De vorderingen op de werkgever hebben betrekking op de gefactureerde koopsommen voorwaardelijk pensioen over november en december 2016 (€ 1,6 miljoen), de reguliere maandpremie over de maand december 2016 (€ 9,5 miljoen), de afrekening over 2016 (€ 4,2 miljoen) en de pensioenpremie voor de Raad van Bestuur (€ 0,2 miljoen). De eerste twee bedragen zijn op 2 januari 2017 door de werkgever voldaan.

5. Overige activa

Liquide middelen	<u>0</u>	<u>3.028</u>
------------------	----------	--------------

De tegoeden bij banken staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds. In tegenstelling tot 2015 is het banksaldo per 31 december 2016 negatief en opgenomen én toegelicht aan de passiefzijde van de balans.

6. Stichtingskapitaal en reserves

	Algemene reserve	Bestemmings- reserve	Totaal
Stand per 1 januari 2015	780.011	0	780.011
Bestemming van saldo baten en lasten	-109.246	203.252	94.006
Stand per 1 januari 2016	670.765	203.252	874.017
Bestemming van saldo baten en lasten	223.284	22.358	245.642
Stand per 31 december 2016	894.049	225.610	1.119.659

Met ingang van 2015 is er een bestemmingsreserve gevormd ten behoeve van het solvabiliteitsdepot. De bestemmingsreserve telt wel mee voor de bepaling van de maandelijkse dekkingsgraad. Voor het wel of niet toekennen van een toeslag wordt deze buiten beschouwing gelaten.

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan

	2016	2015
	%	%
De dekkingsgraad is ultimo jaar als volgt:		
Nominale dekkingsgraad	112,5	111,9
Reële dekkingsgraad	87,9	92,3
Beleidsdekkingsgraad	107,0	113,2

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

Bij het berekenen van de reële dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt ten behoeve van deze berekening de voorziening pensioenverplichtingen herrekend rekening houdend met de verwachte loon- en prijsinflatie.

Voor het bepalen van het vereist eigen vermogen (de solvabiliteitstoets) maakt het pensioenfonds gebruik van een door TKPI doorontwikkelde uitbreiding op het standaardmodel. Deze uitbreiding is noodzakelijk, omdat het pensioenfonds gebruik maakt van opties.

Op basis hiervan bedraagt het (minimaal) vereist vermogen op 31 december:

	2016	2015
	€	€
Stichtingskapitaal en reserves	1.119.659	874.017
Minimaal vereist eigen vermogen	353.401	313.400
Vereist eigen vermogen	1.764.000	1.626.639

De vermogenspositie van het pensioenfonds kan als gevolg hiervan worden gekarakteriseerd als reservetekort.

De reële dekkingsgraad is gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor de volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie. Op basis van deze definitie komt de reële dekkingsgraad ultimo 2016 uit op 87,9% (2015: 92,3%).

Herstelplan

Op 31 maart 2016 heeft het pensioenfonds op grond van artikel 139, lid 1 van de Pensioenwet een geactualiseerd herstelplan ingediend bij DNB. Op basis van deze ingediende stukken heeft DNB ingestemd met dit herstelplan.

Op basis van de situatie begin 2015 was de verwachting dat het pensioenfonds binnen twee jaar een beleidsdekkingsgraad bereikte, gelijk aan het vereist eigen vermogen. Door een daling van de dekkingsgraad naar bijna 102,0% op enig moment in het huidige boekjaar, moet deze verwachting worden bijgesteld. Uit het herstelsjabloon blijkt dan dat het vereist eigen vermogen nu in 5 a 6 jaar behaald wordt.

Op grond van het financieel toetsingskader, moet een pensioenfonds jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en moet het pensioenfonds laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft vanuit het niveau van het MVEV.

Het bestuur heeft de uitslag van de haalbaarheidstoets 2016 besproken in de vergadering van 29 juni 2016 en is van mening dat alle uitslagen binnen de grenzen valt van de risicohouding zoals die in juni 2015 is vastgesteld in overleg met de sociale partners.

Het bestuur heeft vastgesteld dat de uitslag in worst case scenario (35,2%) versus beleidsgrens van 35% in worst case scenario geen aanleiding is om de risicohouding zoals in overleg met de sociale partners is vastgelegd, te wijzigen.

Voor 2017 dient het pensioenfonds weer een nieuw herstelplan in te dienen bij DNB. Dit herstelplan is eind maart 2017 ingediend bij DNB. Uit dit herstelplan blijkt dat het pensioenfonds het vereist eigen vermogen eind 2019 zal bereiken. Dit herstelplan is nog niet beoordeeld door DNB.

Statutaire regelingen omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

De regeling omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten is opgenomen onder paragraaf 13.4.2.2.

Het resultaat boekjaar van € 245.642 (positief) is als volgt verdeeld:

	<u>2016</u>	
	€	
Algemene reserve	223.284	
Solvabiliteitsdepot	22.358	
	<u>245.642</u>	
	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€
7. Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds	7.942.744	7.344.491
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	1.569	2.017
Overige technische voorzieningen	12.322	12.388
	<u>7.956.635</u>	<u>7.358.896</u>

	2016	2015
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	7.344.491	7.095.889
Pensioenopbouw	116.678	96.112
Toeslagverlening	0	10.840
Rentetoevoeging	-4.366	11.622
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-223.122	-219.897
Wijziging marktrente	643.477	367.597
Wijziging actuariële uitgangspunten	16.519	-36.890
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	35.613	-2.228
Inkoop VPL-regeling	0	23.960
Overige mutatie voorziening pensioenverplichting	13.454	-2.514
	<u>7.942.744</u>	<u>7.344.491</u>

Toeslagverlening

De toeslagverlening voor deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden wordt gebaseerd op het afgeleide consumentenprijsindexcijfer (periode september - september). Bij een beleidsdekkingsgraad tussen 110% en de grens die nodig is voor toekomstbestendige toeslagverlening (in 2016 120,3%) kan een evenredige toeslag worden toegekend aan de actieve deelnemers. De evenredige toeslag wordt berekend op basis van de beleidsdekkingsgraad.

Voor de pensioengerechtigden en de slapers wordt de toeslag berekend aan de hand van het aanwezige vermogen boven de grens van 110%. De aldus bepaalde toeslag is hoger dan de evenredig berekende toeslag.

De verjaringstermijn van niet-verleende toeslagen is tien jaar. De inhaaltoeslagen worden volgens het gesloten systeem toegekend. De kosten van de inhaaltoeslagen mogen in enig jaar niet meer bedragen dan 20% van het vermogen wat aanwezig is boven de TB-Toeslaggrens. Bij het inhalen wordt het fifo systeem toegepast, dat wil zeggen dat de oudste jaargang eerst wordt hersteld. Hierbij geldt dat een korting beschouwd wordt als negatieve toeslag.

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2016 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

De gemiddelde marktrente is per 31 december 2016 1,3% (2015: 1,7%) en daarmee 0,4%-punt lager dan per 31 december 2015. Als gevolg van deze daling van de marktrente is € 643,5 miljoen toegevoegd aan de voorziening pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Per 31 december 2016 wordt de pensioenverplichting bepaald aan de hand van de AG-prognosetafel 2016. Het bestuur heeft hierover in de bestuursvergadering van december een definitief besluit genomen.

Deze wijziging heeft een negatieve invloed op de dekkingsgraad van circa 0,2%-punt.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Toevoeging aan de technische voorzieningen	38.430	3.780
Ottrekking aan de technische voorzieningen	-2.817	-6.008
	<u>35.613</u>	<u>-2.228</u>

Een klein gedeelte van de gehele collectieve waardeoverdracht (€ 27 miljoen) is ten gunste gekomen van de DB-regeling. Het overige deel is ten gunste gekomen van de DC-regeling. Dit verklaart de in verhouding geringe toevoeging aan de technische voorziening als gevolg van de waardeoverdracht.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Resultaat op kanssystemen:

Sterfte	-825	-647
Arbeidsongeschiktheid	-3.000	194
Mutaties	29.451	-2.062
	<u>25.626</u>	<u>-2.515</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen, exclusief het herverzekerde deel van de technische voorziening en de overige technische voorziening is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2016		2015	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieven	1.712.083	14.668	1.616.547	15.743
Pensioengerechtigden	3.572.955	19.645	3.404.760	19.047
Slapers	2.657.706	38.767	2.337.589	30.243
Voorziening voor pensioenverplichtingen	<u>7.942.744</u>	<u>73.080</u>	<u>7.358.896</u>	<u>65.033</u>

Korte beschrijving pensioenregeling

De pensioenregeling betreft een gecombineerde regeling. Tot het salarisdeel van € 45.378 betreft het een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling (artikel 10 Pensioenwet: uitkeringsovereenkomst) en vanaf € 45.378 betreft het een beschikbare-premieregeling (artikel 10 Pensioenwet: premieovereenkomst).

De pensioenleeftijd bedraagt 67 jaar, uitstel en vervroeging is mogelijk en er is geen sprake van een toetredingsleeftijd.

Jaarlijks wordt in de middelloonregeling een aanspraak op ouderdomspensioen opgebouwd van 1,875% van de in dat jaar geldende pensioengrondslag. Het pensioengevend salaris betreft het vaste maandsalaris, verhoogd met 75% van het cao-budget. Daarnaast zijn bepaalde variabele en vaste salariscomponenten pensioengevend. De franchise bedraagt voor 2016 € 13.449 en met ingang van 2016 is er sprake van een maximum pensioengevend salaris van € 101.519.

De beschikbare-premieregeling heeft een leeftijdsafhankelijke staffel. Het saldo wordt voor (gewezen) deelnemers omgezet op de pensioendatum tegen de dan geldende omzettingfactoren. Het bestuur is bevoegd om deze omzettingfactoren aan te passen. Vanaf 1 juni 2015 worden de inkoop tarieven voor de BPR- en de IPS-regeling vastgesteld op de maandelijks gepubliceerde rentetermijnstructuur. Door de directe overgang op de maandelijks gepubliceerde rentetermijnstructuur is voor de opgebouwde pensioenkapitalen een compensatieregeling vastgesteld.

Er is sprake van een recht op nabestaanden- en wezenpensioen en premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid. Jaarlijks beslist het bestuur van het pensioenfonds de mate waarin over de opgebouwde aanspraken toeslag wordt verleend.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een hoge dekkingsgraad vereist. Inhaaltoeslagen zijn daarom op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige en de werkelijk toegekende toeslagen.

Omdat voor de bepaling van de toeslagenachterstand een 10-jaars periode geldt, is in de kolom met de cumulatieve verschillen, de periode vanaf 2008, het eerste jaar waarin sprake was van onvolledige toeslagverlening, samengeteld.

De percentages uit het verleden van het pensioenfonds en Ondernemingspensioenfonds KPN zijn na rato samengevoegd opgenomen.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Actieven				
2008	1,19	1,19	-	-
2009	2,82	-	2,82	2,82
2010	0,07	-	0,07	2,89
2011	1,35	-	1,35	4,28
2012	2,47	-	2,47	6,86
2013	2,13	-	2,13	9,13
2014	1,08	0,34	0,74	9,94
2015	0,57	0,38	0,19	10,15
2016	0,39	-	0,39	10,58
2017	-	-	-	10,58

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Pensioengerechtigden en slapers				
2008	2,44	2,44	-	-
2009	2,82	-	2,82	2,82
2010	0,32	-	0,32	3,15
2011	1,60	-	1,60	4,80
2012	2,47	-	2,47	7,39
2013	2,13	-	2,13	9,68
2014	1,33	0,42	0,91	10,67
2015	0,82	0,55	0,27	10,97
2016	0,64	-	0,64	11,68
2017	-	-	-	11,68

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Het pensioenfonds heeft herverzekeringscontracten afgesloten met betrekking tot het risico van arbeidsongeschiktheid. De mutatie van het herverzekeringsdeel technische voorzieningen wordt hieronder toegelicht.

	2016	2015
	€	€
Mutatieoverzicht herverzekeringsdeel technische voorziening		
Stand begin boekjaar	2.016	2.548
Rentetoevoeging	-1	5
Onttrekking voor pensioenuitkering en opslag uitvoeringskosten	-427	-435
Wijziging marktrente	31	10
Overige mutatie voorziening pensioenverplichting	-50	-111
Toeslagverlening	0	0
Saldo einde boekjaar	1.569	2.017

De herverzekerde voorziening bestaat uit 2 onderdelen:

- het herverzekerde risico van huidige arbeidsongeschikte deelnemers van het voormalige STPS-pensioenfonds, ter grootte van circa € 1 miljoen;
- de contante waarde van ingegane en herverzekerde arbeidsongeschiktheidsuitkeringen van 2 deelnemers van het voormalige OPF, ter grootte van circa € 0,6 miljoen.

Overige technische voorzieningen

	2016	2015
	€	€
Voorziening voor arbeidsongeschiktheid		
Stand per begin boekjaar	12.388	9.816
Opbouw van de voorziening	-66	2.572
	12.322	12.388

Deze voorziening betreft de voorziening voor ingegane ziektegevallen. De voorziening heeft overwegend een langlopend karakter.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
8. Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers		
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	1.032.820	346.352

De pensioenregeling voor risico deelnemers is een beschikbare-premiereregeling (premieovereenkomst). De regeling is bedoeld voor deelnemers met een salaris boven de BPR-grens.

De premie is gebaseerd op een leeftijdsafhankelijke premiestaffel en wordt jaarlijks ingelegd in de door vermogensbeheerder TKPI uitgevoerde regeling. Het pensioenfonds ontvangt jaarlijks de premie van de werkgever en maakt deze over aan de vermogensbeheerder. De deelnemer betaalt geen aankoop en/of verkoopkosten. De kosten van beleggen (total expense ratio) worden direct verrekend in het rendement. Deze beleggingskosten zijn afhankelijk van het depot waarin wordt belegd.

De hoogte van de beleggingsrendementen (en daarmee het te bereiken eindkapitaal) is naast de premie afhankelijk van het door de deelnemer geselecteerde beleggingsprofiel en de binnen dit profiel aangekochte beleggingen. Het uiteindelijk te bereiken kapitaal is hiermee onzeker en volledig voor risico van de deelnemer.

Pensioenfonds KPN gaat de mogelijkheid om op de pensioengerechtigde leeftijd een variabele pensioenuitkering in te kopen, aanbieden. Zij streeft hierbij naar een implementatiedatum van 1 januari 2018. Dit betekent dat de deelnemer tot die tijd een shoprecht heeft om elders met de opgebouwde aanspraken een variabele pensioenuitkering in te kopen.

Tussentijds opnemen van het kapitaal anders dan door middel van een waardeoverdracht is niet mogelijk.

	2016	2015
	€	€
Verloop voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers		
Stand per begin boekjaar	346.352	288.083
Inleg en stortingen (waaronder collectieve waardeoverdracht)	663.092	61.674
Uitkeringen en onttrekkingen	-25.156	-9.201
Beleggingsresultaten risico deelnemers	48.531	5.796
	<u>1.032.820</u>	<u>346.352</u>

9. Langlopende schulden

Premiedepot

Stand per begin boekjaar	48.955	0
Eenmalige storting premiedepot PF KPN	0	39.000
Totaal toegevoegde premie	119.584	121.539
Rendement in boekjaar	2.870	966
	<u>171.409</u>	<u>161.505</u>
Gedempte kostendekkende premie tbv het resultaat	-105.296	-112.550
Nog te verrekenen met premiedepot	-348	0
	<u>65.765</u>	<u>48.955</u>

De totale premie die via het premiedepot betaald is, bedraagt € 119.584, hiervan is € 14.288 in het depot gestort en belegd. Het overige deel van de premie zit in het premieresultaat. In de totale premie is ook een bedrag opgenomen aan voorlopige afrekening 2016. Het deel van dit bedrag dat toegerekend moet worden aan het premiedepot wordt bepaald op basis van de gedempte kostendekkende premie. Op het moment dat deze definitief is bepaald vindt nog een afrekening plaats.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
10. Derivaten		
Derivaten	<u>42.577</u>	<u>109.583</u>

11. Overige schulden en overlopende passiva

Schulden aan werkgever(s)	0	589
Vooruitontvangen posten	71	5
Belastingen en premies sociale verzekeringen	4.605	4.664
Schulden aan kredietinstellingen	7.388	0
Overige schulden en overlopende passiva	1.310	1.082
	<u>13.374</u>	<u>6.341</u>

De post 'Belastingen en premie sociale verzekeringen' betreft de nog af te dragen loonheffing, die maandelijks achteraf overgemaakt wordt naar de Belastingdienst.

De schuld aan kredietinstellingen per 31 december 2016 bedraagt € 7.388. Pensioenfonds KPN heeft een Intraday limiet van € 10.500 bij haar huisbankier.

13.4.3.1. Risicobeheer

Op jaarbasis voert hernieuwd een uitgebreide risicoanalyse uit, waarvan de ALM-studie onderdeel is. De uitkomsten hiervan vormen mede de basis voor het beleid van het pensioenfonds en toelichting hierna. Dit beleid is verwoord in de ABTN van het pensioenfonds. Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van de risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen:

- Beleggingsbeleid;
- Premiebeleid;
- Herverzekeringsbeleid;
- Toeslagbeleid.

Risicomangement maakt een integraal onderdeel uit van de besluitvorming van het bestuur. Het bestuur is in haar geheel primair verantwoordelijk voor de integrale aanpak en behandeling. Het bestuur is verantwoordelijk voor het vaststellen, uitvoeren en monitoren van het risicobeleid. Hierbij wordt het bestuur ondersteund door haar adviseurs. Dit kan gezien worden als de eerste line of defence. Het bestuur heeft de overall monitoring en borging van het IRM-proces belegd bij de Audit en Financiële commissie (AFC) en daarnaast de 11 hoofd risico's toebedeeld aan de verschillende commissies en daarbij per hoofd risico een proceseigenaar benoemd met als taak onder andere het monitoren en rapporteren over het desbetreffende risico aan de commissie en indirect aan het bestuur.

De uitkomsten van deze analyses vinden hun weerslag in jaarlijks door het bestuur vast te stellen beleggingsrichtlijnen als basis voor het uit te voeren beleggingsbeleid. De beleggingsrichtlijnen geven normen en limieten aan waarbinnen de uitvoering van het beleggingsbeleid door de vermogensbeheerders moet plaatsvinden. Deze uitgangspunten zijn vastgelegd in mandaatovereenkomsten met de vermogensbeheerders. De mandaten zijn gericht op actief/passief vermogensbeheer.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen. De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat het pensioenfonds de premie voor de onderneming en deelnemers moet verhogen en het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

Met ingang van 2016 wordt voor de bepaling van de dekkingsgraad rekening gehouden met de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers en het herverzekerd deel. De impact hiervan op de dekkingsgraad is in de onderstaande tabel opgenomen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2016	2015
	%	%
Dekkingsgraad eind vorig jaar	111,9	110,7
Toevoegen beleggingen/verplichtingen risico deelnemers en herv. deel	-0,6	-
Dekkingsgraad per 1 januari	111,3	110,7
Premie	-0,3	2,5
Uitkeringen en kosten	0,4	0,3
Toeslagverlening	-	-0,2
Korting van aanspraken en rechten	-	-
Beleggingsrendementen (inclusief renteaafdekking)	11,7	3,8
Wijziging a.g.v wegvallen middeling	-	-4,6
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-8,5	1,4
Wijziging Ultimate Forward Rate voorziening pensioenverplichtingen	-	-2,3
Waardeoverdrachten	-0,9	-
Overige oorzaken	-1,2	0,3
Dekkingsgraad per 31 december	112,5	111,9

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen en het hieruit voortvloeiende tekort aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2016	2015
	%	%
S1 Renterisico	2,3	3,8
S2 Risico zakelijke waarden	16,1	17,4
S3 Valutarisico	3,6	5,3
S4 Grondstoffenrisico	-	1,7
S5 Kredietrisico	3,2	3,1
S6 Verzekeringstechnisch risico	3,0	3,4
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief risico	1,6	1,9
Diversificatie-effect	-10,1	-14,5
Totaal	19,7	22,1

Bovenstaande uitkomsten moeten geïnterpreteerd worden als bedragen op een schaal van €100: dit betekent dat het vereist eigen vermogen € 19,7 is per € 100,00 verplichting en gelijk staat aan een dekkingsgraad van 119,7%.

Het vereist eigen vermogen is bepaald als de wortel van: $S1^2+S2^2+(0,5 \times 2 \times S1 \times S2)+S3^2+S4^2+S5^2+S6^2+S10^2$.

	2016	2015
	€	€
Vereist pensioenvermogen	10.753.455	8.985.535
Voorziening pensioenverplichting	8.989.455	7.358.896
Vereist eigen vermogen	1.764.000	1.626.639
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa -/- schulden)	1.097.301	874.011
Tekort	666.699	752.628

Het Vereist Eigen Vermogen (VEV) is de omvang van het eigen vermogen waarover een pensioenfonds minimaal moet beschikken. Indien een pensioenfonds niet over dit vermogen beschikt is er sprake van een reservetekort en moet het een herstelplan indienen bij de toezichthouder.

Het VEV is het vermogen dat hoort bij de evenwichtssituatie van een pensioenfonds. In deze situatie is het eigen vermogen zodanig dat het over 1 jaar met een zekerheid van 97,5% meer bezittingen heeft dan verplichtingen. Per ultimo december 2016 is met het standaardmodel per risicofactor de vereiste solvabiliteit bepaald. De vereiste solvabiliteit per risicofactor is aan de hand van de voorgeschreven (wortel)formule gecombineerd tot een totaal vereiste solvabiliteit.

Diversificatievoordeel ontstaat doordat in het standaardmodel met behulp van een (wortel)formule wordt verondersteld dat niet alle risico's gelijktijdig optreden. In de formule wordt verondersteld dat een daling van de marktwaarde van zakelijke waarden samengaat met een daling van de rente. De samenhang (correlatie) tussen het renterisico en het zakelijke waarden/ krediet risico is 0,4. Daarnaast is de correlatie tussen zakelijke waarden en het kredietrisico 0,5. Voor de overige risicofactoren wordt geen samenhang verondersteld. Op deze wijze is er diversificatie tussen verschillende risicofactoren, d.w.z. dat niet alle risico's gelijktijdig opgetreden, meegenomen in de formule.

Het VEV is 19,7% en is gebaseerd op de strategische portefeuille, indien dit op basis van de feitelijke portefeuille was gedaan, zou het vereist eigen vermogen 20,0% zijn geweest.

Beleggingsrisico

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogenoemde manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de markttrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duration. De duration is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Op balansdatum is de duratie van de beleggingen aanzienlijk korter dan de duratie van de verplichtingen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur); waardoor de dekkingsgraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Voor het renterisico geldt een rentestand-afhankelijk afdekkingsbeleid. Momenteel is 50% van het

renterisico afgedekt door middel van een combinatie van de vastrentende beleggingen, renteswaps en opties op renteswaps (swaptions). Bij de bepaling van de mate (ex-ante) van de gewenste renteafdekking wordt geen rekening gehouden met de effecten van de UFR methodiek. Het pensioenfonds focust op de marktwaardering van de pensioenverplichtingen. Bij swaptions wordt hierbij uitgegaan van de aan de swaptions onderliggende renteswaps. De effectieve afdekking van het renterisico is hierdoor lager dan 50,0%, omdat sprake is van het gebruik van optierechten.

De effectieve gevoeligheid van een swaption naar de swaprente op expiratie is 100% (bij expiratie "in the money") danwel 0% (bij expiratie "out of the money"). Vóór de expiratie is de gevoeligheid van de swaption naar de swaprente (beduidend) lager dan 100%.

Het pensioenfonds heeft overigens geen strategisch beleid vastgelegd voor de effectieve mate van afdekking van het renterisico, door rentemutaties kan de mate van effectieve afdekking van het renterisico fluctueren. De delta is de waardeverandering van de swaption (als gevolg van een rentemutatie) ten opzichte van de waardeverandering van de bij de swaption onderliggende swap. Bij een rentedaling stijgt de delta en daarmee de daadwerkelijke afdekking van swaptions. Bij een rentestijging daalt de delta en daarmee de daadwerkelijke afdekking van swaptions.

Ultimo 2016 is de delta van de swaptions 54% bij de FTK-renteschok (2015: 58%), waardoor de swaptions effectief circa 4% afdekken in het FTK scenario (2015: 4%).

De waarde mutatie van de beleggingen en verplichtingen (op basis van het strategische beleid) in het FTK-scenario wordt weergegeven in de onderstaande tabel. De mate van renteafdekking in het FTK-scenario is circa 41,0% (2015: 45,2%).

De duratie en het effect van de renteafdekking wordt in de onderstaande tabel samengevat.

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	Duratie	€	Duratie
Vastrentende waarden (vóór derivaten)	1.790.435	7,3	2.009.691	7,6
Vastrentende waarden (na derivaten)	2.200.412	28,9	2.186.722	28,5
(Nominale) pensioenverplichtingen	7.942.744	17,8	7.359.000	17,4

Gerealiseerde renteafdekking

Op basis van de werkelijke renteontwikkeling kan de gerealiseerde renteafdekking worden berekend. Deze kan afwijken van de feitelijke afdekking doordat in de feitelijke renteafdekking geen rekening wordt gehouden met niet parallelle verschuiving van de rentetermijnstructuur (de verandering van rentes met verschillende looptijden kunnen van elkaar verschillen). Daarnaast kan de renteverandering van een staats- of bedrijfsobligatie (risico opslagen) anders zijn dan van de swaprente.

De gerealiseerde afdekking over 2016 bedroeg circa 47% (in 2015 48,9%). Hierbij is bij de vastrentende beleggingen en verplichtingen alleen rekening gehouden met de waardeverandering als een gevolg van een verandering van de swaprente. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is hiervoor gebaseerd op marktwaardering en houdt geen rekening met de effecten van de UFR-methodiek.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	123.495	3,0	63.425	1,8
Resterende looptijd > 1 jaar en < 5 jaar	504.291	12,3	823.050	23,0
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	1.259.877	30,9	1.276.342	35,6
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	1.541.516	37,7	1.183.121	33,0
Resterende looptijd > 20 jaar	657.005	16,1	235.634	6,6
	4.086.184	100,0	3.581.572	100,0

De presentatie van de vastrentende waarden in bovenstaande looptijden hangt samen met het lange termijn karakter van de investeringen van het pensioenfonds en het hiermee samenhangende beleid en

ter vergelijking met de looptijden van de verplichtingen zoals in onderstaand overzicht weergegeven.

De resterende looptijd van de pensioenverplichtingen (exc. pensioenverplichtingen ten behoeve van herverzekering) kans als volgt worden weergegeven:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	1.076.944	13,5	1.053.057	14,3
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	1.235.723	15,5	1.144.814	15,6
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	2.497.122	31,4	2.302.338	31,3
Resterende looptijd > 20 jaar	3.145.277	39,6	2.856.687	38,8
	<u>7.955.066</u>	<u>100,0</u>	<u>7.356.896</u>	<u>100,0</u>

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen, beursgenoteerd indirect vastgoed en converteerbare obligaties) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico in samenhang met het renterisico wordt gebruik gemaakt van derivaten.

Valutarisico (S3)

Valutarisico betreft het risico dat de marktwaarde van de beleggingen in vreemde valuta daalt door een waardedaling van andere valuta's ten opzichte van de euro. Indien een belegging in vreemde valuta wordt afgedekt naar de euro dan hoeft voor dit gedeelte van de portefeuille geen solvabiliteit te worden aangehouden.

Voor alle beleggingscategorieën, behalve aandelen geldt dat het valutarisico in principe wordt afgedekt. Binnen de fysieke aandelenportefeuille wordt het benchmarkgewicht van de Amerikaanse dollar, het Britse pond en de Japanse yen voor de helft afgedekt. Per saldo, is de valuta-exposure van de strategische portefeuille 20,7%.

De valuta van obligaties uit opkomende landen wordt minimaal voor 80% afgedekt. De inflatiegerelateerde obligaties luiden in euro's. Binnen de categorie aandelen wordt de valutaexposure van aandelen uit opkomende landen en de private equity beleggingen niet afgedekt.

Bij onroerend goed binnen het TKPI beleggingsfonds en grondstoffen worden de valutarisico's afgedekt. In het discretionaire onroerend goed mandaat wordt bij de start per investering besloten of de valuta wel of niet afgedekt wordt.

Het totaalbedrag dat ultimo jaar in euro's is belegd, bedraagt voor afdekking circa 52% (2015: 53%). Het bedrag dat ultimo jaar in in euro's in belegd, bedraagt na afdekking 76% (2015: 74%) .

Per einde boekjaar is de waarde van de uitstaande valutatermijncontracten € -8,8 miljoen (2015: € 2,5 miljoen).

De valutapositie per 31 december 2016 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven. Deze tabel is samengesteld op basis van de beleggingen in aandelen, vastrentende waarden, commodity's en vastgoed. Derivaten en liquide middelen zijn in het overzicht niet opgenomen.

	2016		
	Totaal voor afdekking	Valuta- derivaten afdekking	Netto positie na afdekking
	€	€	€
EUR	4.436.130	2.026.092	6.462.222
GBP	435.189	-268.740	166.449
JPY	251.778	-120.948	130.830
USD	2.304.873	-1.544.367	760.506
Overige	1.029.991	-92.036	937.954
Totaal niet EUR	4.021.831	-2.026.092	1.995.739
	8.457.962	0	8.457.962

De valutapositie per 31 december 2015 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2015		
	Totaal voor afdekking	Valuta- derivaten afdekking	Netto positie na afdekking
	€	€	€
EUR	4.202.870	1.716.914	5.919.784
GBP	465.624	-211.988	253.636
JPY	226.877	-122.690	104.187
USD	2.210.258	-1.385.681	824.577
Overige	1.171.206	3.445	1.174.651
Totaal niet EUR	4.073.966	-1.716.914	2.357.052
	8.276.836	0	8.276.836

In de solvabiliteitstoets van het pensioenfonds is in de buffers voor het valutarisico rekening gehouden met bovenstaande valutaposities en afdekkingen.

Prijrsrisico

Prijrsrisico is het risico van waardewijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen. Het wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren.

Het prijsrisico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het pensioenfonds. In aanvulling hierop maakt het pensioenfonds voor afdekking van het prijsrisico gebruik van afgeleide financiële instrumenten (derivaten), zoals opties en futures.

Naast de strategische mix heeft het pensioenfonds in het mandaat aan de vermogensbeheerders richtlijnen gesteld aan het maximaal percentage dat namens het pensioenfonds in een sector, land of tegenpartij mag worden belegd. Naleving van deze richtlijnen vindt plaats door de

beleggingscommissie op basis van onafhankelijke rapportages van custodian.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Europa	5.046.193	55,3	0	-
Afrika	81.800	0,9	71.111	0,9
Noord-Amerika	2.167.122	23,7	2.517.047	30,4
Zuid-Amerika	179.994	2,0	141.038	1,7
Japan	0	-	4.348.324	52,5
Azië	889.405	9,7	806.105	9,7
Oceanië	93.449	1,0	96.645	1,2
Overig	0	-	5.746	0,1
Subtotaal vastgoed, aandelen en vastr. waarden	8.457.963	92,6	7.986.016	96,5
Derivaten	405.884	4,4	218.827	2,6
Overige beleggingen	274.562	3,0	71.992	0,9
Totaal	9.138.409	100,0	8.276.835	100,0

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar sectoren is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Energie	341.920	3,7	285.784	3,5
Bouw- en grondstoffen	378.479	4,1	497.800	6,0
Industrie	406.366	4,5	374.671	4,5
Duurzame consumentengoederen	458.281	5,0	505.512	6,1
Consumentengebruiksgoederen	609.731	6,7	649.830	7,9
Gezondheidszorg	406.722	4,5	487.370	5,9
Vastgoed	762.233	8,3	503.673	6,1
Informatietechnologie	627.242	6,9	605.273	7,3
Telecommunicatie	216.990	2,4	243.618	2,9
Nutsbedrijven	156.014	1,7	165.923	2,0
Overheid en overheidsinstellingen	1.333.366	14,6	1.894.945	22,9
Financiële instellingen	970.442	10,6	1.076.494	13,0
Overige	1.790.176	19,6	695.124	8,4
Subtotaal vastgoed, aandelen en vastr. waarden	8.457.962	92,5	7.986.016	96,5
Derivaten	405.884	4,4	218.827	2,6
Overige beleggingen	274.562	3,0	71.992	0,9
Totaal	9.138.409	100,0	8.276.836	100,0

Een nadere detaillering van de segmentatie van de vastgoedbeleggingen naar aard van het vastgoed is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Kantoren	96.587	13,5	74.071	14,7
Winkels	220.588	30,7	151.501	30,1
Woningen	161.337	22,5	121.977	24,2
Industrieel	112.016	15,6	28.414	5,6
Overige	15.396	2,1	41.818	8,3
Parkeren	75.829	10,6	74.575	14,8
Hotels	7.885	1,1	11.317	2,3
Gediversificeerd	28.164	3,9	0	-
Totaal	717.802	100,0	503.673	100,0

Het vastgoed bevindt zich voor 90% in Europa en voor 10% in Azië. In de solvabiliteitstoets wordt indirect vastgoed ook als aandelen ontwikkelde markten beschouwd. Vanwege het risico van leverage binnen de direct vastgoed portefeuille wordt de allocatie gekenmerkt als indirect vastgoed (conform voorschriften van DNB).

Grondstoffenrisico (S4)

Pensioenfonds die beleggen in grondstoffen (commodities) lopen het risico dat de waarde van deze beleggingen daalt. In verband met de afbouw van de beleggingen in grondstoffen, is er voor de bepaling van het vereist eigen vermogen geen rekening gehouden met het grondstoffenrisico.

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico op financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst en marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan.

Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico's is het afwikkelingsrisico ('settlementrisico'). Dit houdt het risico in dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan, niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen kan lijden.

Beheersing van het kredietrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheidseisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan. Daarnaast worden limieten gesteld aan tegenpartijen; het vragen van extra zekerheden zoals onderpand bij renteswaps en het uitlenen van effecten ('securities lending'). Het gevoerde tegenpartij beleid houdt rekening met de risicopremies waardoor het meer inspeelt op de actualiteit.

Ter afdekking van het afwikkelingsrisico wordt door het pensioenfonds belegd in markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementsysteem functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot niet-beursgenoteerde beleggingen, met name OTC-derivaten, wordt door het pensioenfonds alleen gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA-overeenkomsten zijn afgesloten, zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio's kan als volgt worden samengevat:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	0	-0,1	0	-
Zuid-Amerika	120.364	3,0	89.309	2,5
Noord-Amerika	384.808	9,4	569.948	15,9
Oceanië	20.462	0,5	23.918	0,7
Europa	3.345.751	81,9	2.724.916	76,1
(Zuid-Oost) Azië	162.664	4,0	133.718	3,7
Afrika	52.135	1,3	39.764	1,1
Totaal	4.086.184	100,0	3.581.573	100,0

De samenstelling van de vastrentende waarden naar sectoren is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Energie	140.103	3,4	117.063	3,3
Bouw en grondstoffen	40.857	1,0	39.862	1,1
Industrie	69.924	1,7	79.364	2,2
Duurzame consumentengoederen	83.333	2,0	95.118	2,7
Consumentengebruiksgoederen	167.349	4,1	152.160	4,3
Informatietechnologie	42.108	1,0	47.916	1,3
Telecommunicatie	89.003	2,2	105.425	2,9
Nutsbedrijven	90.811	2,2	102.659	2,9
Overheid en overheidsinstellingen	1.333.366	32,6	1.894.945	52,9
Financiële instellingen	242.943	6,0	251.937	7,0
Overige	1.786.387	43,8	695.124	19,4
Totaal	4.086.184	100,0	3.581.573	100,0

Een kredietrating wordt toegekend door een ratingbureau. De drie belangrijkste ratingbureau's zijn S&P, Moody's en Fitch.

Indien er meerdere ratings beschikbaar zijn hanteert het pensioenfonds de volgende methodiek:

- Drie ratings: de mediaan is leidend
- Twee ratings: de laagste rating is leidend

Op het moment dat er geen rating beschikbaar is dan zal er een gefundeerde inschatting van de rating worden gemaakt die overeenkomt met het kredietrisico van de betreffende obligatie.

De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings zoals eind 2016 gepubliceerd door Standard & Poors is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
AAA	639.050	15,6	1.235.380	34,5
AA	1.828.380	44,8	1.084.978	30,3
A	412.469	10,1	423.583	11,8
BBB	737.446	18,1	463.697	13,0
BB	202.308	5,0	151.822	4,2
B	175.788	4,3	126.100	3,5
CCC	42.101	1,0	37.671	1,1
CC	5.979	0,2	0	-
C	52	-	0	-
D	257	-	102	-
Geen rating	42.354	0,9	58.241	1,6
Totaal	4.086.184	100,0	3.581.573	100,0

De beleggingen met "Geen rating" betreffen met name cash en nog niet afgewikkelde transacties in aandelen en vastrentende waarden.

In de solvabiliteitstoets is eind 2016 met het kredietrisico zoals blijkt uit bovenstaande gegevens rekening gehouden.

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. De belangrijkste actuariële risico's zijn de risico's van langlevensrisico, overlijdensrisico, arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico.

Langlevensrisico

Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van prognosetafels met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico betekent dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een nabestaandenpensioen moet toekennen waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen. Dit risico kan worden uitgedrukt in risicokapitalen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Toeslagrisico

Het toeslagrisico omvat het risico dat de ambitie van het bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen in relatie tot de algemene prijsontwikkeling niet kan worden gerealiseerd. De mate waarin dit kan worden gerealiseerd is afhankelijk van de ontwikkelingen in de rente, beleggingsrendementen, looninflatie en demografie (beleggings- en actuariële resultaten) echter, afhankelijk van de hoogte van de dekkingsgraad van het pensioenfonds.

Uitdrukkelijk wordt opgemerkt dat de toeslagverlening voorwaardelijk is.

De zogenaamde reële dekkingsgraad geeft inzicht in de mate waarin toeslagen kunnen worden toegekend (ook wel aangeduid als de toeslagruimte). Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden onvoorwaardelijke nominale pensioenverplichtingen verdisconteerd tegen een reële, in plaats van nominale, rentetermijnstructuur. Omdat er op dit moment geen markt voor financiële instrumenten aanwezig is waaruit de reële rentetermijnstructuur kan worden afgeleid, wordt gebruik gemaakt van een benaderingswijze.

Ultimo 2016 bedraagt de reële dekkingsgraad 89,0% (31 december 2015: 92,4%).

Het pensioenfonds heeft deze risico's overwogen en verwerkt in de buffer voor het verzekeringstechnisch risico ultimo 2016.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het kredietrisico. Grote posten kunnen een post van concentratierisico zijn. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt. Ultimo 2016 zijn de volgende posten met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Vastrentende waarden				
Duitse staatsobligaties	921.514	9,0	1.187.717	13,6
Nederlandse staatsobligaties	0	-	676.932	7,7
Amerikaanse staatsobligaties	0	-	205.176	2,4
Totaal	921.514	9,0	2.069.825	23,7

Het pensioenfonds is zich bewust van het gegeven dat bepaalde beleggingen groter zijn dan 2% van het balanstotaal en neemt dit mee in de analyse van het beleggingsbeleid. Het pensioenfonds is van mening dat de beleggingen in voldoende mate zijn gediversifieerd.

Op grond hiervan heeft het bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van concentratie in de activa of verplichtingen en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico wordt aangehouden.

De belangrijkste vorm van concentratierisico in de verplichtingen van het pensioenfonds is de demografische opbouw van de deelnemers. Gegeven de aard is dit risico niet te beïnvloeden. Ultimo 2016 is de verhouding tussen mannen en vrouwen in het pensioenfonds: 74% - 26% (74% - 26%).

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het pensioenfonds heeft de genoemde werkzaamheden uitbesteed aan TKP en TKPI. Uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de aan derden uitbestede werkzaamheden dan wel door deze derden ter beschikking gestelde apparatuur en personeel worden geschaad. Het uitbestedingsrisico wordt gemitigeerd door de afspraken (kwaliteitseisen) in de uitvoeringsovereenkomst en de daaraan verbonden Service Level Agreement (SLA). Monitoring van de uitvoering door het bestuur van het pensioenfonds vindt plaats op basis van de periodieke rapportages van de externe uitvoeringsorganisaties over de uitgevoerde werkzaamheden. Tevens ontvangt het pensioenfonds van de uitvoeringsorganisaties TKP en TKPI een ISAE 3402 type II-rapport. De ISAE 3402-rapportage geeft inzicht in de wijze van beheersing van de operationele risico's en geeft aan of de uitvoeringsorganisatie 'in control' is. Een externe onafhankelijke accountant certificeert de ISAE 3402-rapportage.

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën af wordt geweken van het beleid volgens de benchmark. Een gedeelte van de portefeuille van het pensioenfonds wordt actief beheerd. De standaardtoets is gebaseerd op de risico's in de benchmark en indien daarvan wordt afgeweken, ontstaat derhalve een extra beleggingsrisico.

Hierbij kunnen managers afwijken van een bepaalde benchmark, zodat zij hun kennis kunnen inzetten om een hoger rendement te behalen. Bij actief beheerde beleggingen worden er grenzen gesteld aan de mate van afwijking. Dit geldt zowel voor de TKPI beleggingsfondsen als voor de individuele managers. Het risico dat gepaard gaat met actieve beleggingen op pensioenfondsniveau begrensd door een limiet te stellen op de stijging in het vereist eigen vermogen door deze beleggingen. Naast een risicobudget op totaalniveau blijven de grenzen gelden zoals ze al bestonden voor de TKPI beleggingsfondsen en de grenzen die de individuele managers krijgen.

De beoogde tracking error van het pensioenfonds bedraagt eind 2016 0,6% (2015: 0,6%) op pensioenfondsniveau. Het actief risico is in de berekening van het vereist eigen vermogen opgenomen als S10. S10 heeft een omvang van twee maal de tracking error van de portefeuille (97,5% zekerheid). Er is verondersteld dat het actief risico niet samenhangt met de andere risicofactoren.

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

Derivaten

Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruik gemaakt van financiële derivaten. Hoofregel die hierbij geldt, is dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. Derivaten worden hoofdzakelijk gebruikt om de hiervoor vermelde vormen van marktrisico zo veel mogelijk af te dekken.

Derivaten hebben als voornaamste risico het kredietrisico. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met goed te boek staande partijen en door zoveel mogelijk te werken met onderpand.

Gebruik kan worden gemaakt van onder meer de volgende instrumenten:

- Futures: dit zijn standaard beursgenoteerde instrumenten waarmee snel posities kunnen worden gewijzigd. Futures worden gebruikt voor het tactische beleggingsbeleid. Tactisch beleggingsbeleid is slechts zeer beperkt mogelijk binnen de grenzen van het strategische beleggingsbeleid.
- Putopties op aandelen: dit betreft al dan niet beursgenoteerde opties waarmee het pensioenfonds het neerwaartse koersrisico van de aandelenportefeuille kan beperken. Voor deze opties wordt bij de verwerving een premie betaald die onder meer afhankelijk is van het actuele koersniveau van de onderliggende index, de looptijd van de opties en de uitoefenprijs van de opties.
- Valutatermijncontracten: dit zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum. Door middel van valutatermijncontracten worden valutarisico's afgedekt.
- Swaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van rentebetalingen over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.
- exacte invulling fondsspecifiek zoals swaptions / equity options

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2016:

2016 Type contract	Gemiddelde looptijd	Contract- omvang	Saldo waarde	Positieve waarde	Negatieve waarde
		€	€	€	€
Valutaderivaten	< 23 febr 2017	637.772	-8.841	448	9.288
Rentederivaten	> 12 feb 2035 en < 22 mei 2045	2.179.500	325.762	357.576	31.815
Swaptions	> 28 jan 2019 en < 8 jan 2020	347.500	84.215	84.215	0
Overige derivaten		0	4.748	6.222	1.475
		<u>3.164.772</u>	<u>405.884</u>	<u>448.461</u>	<u>42.577</u>

Ultimo 2016 zijn zekerheden ontvangen voor de renteswaps, renteswaptions en aandelenopties voor een bedrag van € 412,7 miljoen (2015: €302,4 miljoen). Er is ultimo 2016 voor een bedrag van € 5,4 miljoen collateral gesteld (2015: € 84,0 miljoen).

13.4.4. Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft met ingang van 1 januari 2013 een (modulair opgebouwde) Uitbestedingsovereenkomst afgesloten met TKP voor onbepaalde tijd. Het betreft een langlopende overeenkomst inzake pensioenadministratie en bestuursondersteuning voor een periode van onbepaalde tijd met een opzegtermijn van één jaar. De vergoeding voor 2016 van TKP bedraagt € 5,9 miljoen (2015: € 5,3 miljoen).

Het pensioenfonds heeft een overeenkomst afgesloten met TKPI. Deze overeenkomst heeft een onbepaalde looptijd, maar is op elk gewenst moment opzegbaar.

Investeringsverplichtingen

Het pensioenfonds heeft ultimo 2016 investeringsverplichtingen ter grootte van € 158 miljoen, waarvan € 75 miljoen voor vastgoedbeleggingen en € 83 miljoen voor private equity beleggingen.

13.4.5. Verbonden partijen

Identiteit van verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen tussen het pensioenfonds en de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders.

Transacties met (voormalige) bestuurders

De bezoldiging van de bestuurders wordt nader toegelicht in de toelichting op de staat van baten en lasten bij de pensioenuitvoeringskosten. Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan de (voormalige) bestuurders. Ook heeft het pensioenfonds geen vorderingen op de (voormalige) bestuurders.

Overige transacties met verbonden partijen

Het pensioenfonds heeft een uitvoeringsovereenkomst afgesloten met KPN NV ten aanzien van de uitvoering van het pensioenreglement. De belangrijkste onderdelen uit deze overeenkomst zijn:

- KPN NV is verplicht al haar werknemers waarop de KPN-cao van toepassing is aan te melden voor deelneming in het pensioenfonds;
- KPN NV is verplicht de deelnemers aanspraken op pensioen toe te kennen overeenkomstig de geldende statuten en pensioenreglementen;
- KPN NV verplicht zich om het pensioenfonds alle gegevens inzake werknemers welke het bestuur van het pensioenfonds nodig acht voor de uitvoering van de pensioenregeling tijdig en op de overeengekomen wijze aan het pensioenfonds te verstrekken;
- KPN NV verplicht zich jaarlijks premie aan het pensioenfonds te voldoen. De voorschotpremie bedraagt de geschatte som van de premiegrondslagen pensioenaanspraken van de deelnemers, vermenigvuldigd met het pensioenpremiepercentage. Het pensioenpremiepercentage zal jaarlijks voor aanvang van het kalenderjaar worden vastgesteld door het bestuur van het pensioenfonds aan de hand van de methode zoals omschreven in de ABTN, waarbij tevens de uitgangspunten volgens het dynamisch financieringsmodel in aanmerking worden genomen. Binnen 5 maanden na afloop van het kalenderjaar wordt de premie definitief vastgesteld;
- indien de vermogenspositie van het pensioenfonds daartoe aanleiding geeft, kan het bestuur van het pensioenfonds besluiten tot een restitutie aan KPN NV of tot een verlaging van de premie, met inachtneming van de hierover opgenomen bepalingen in de ABTN en in overeenstemming met wettelijke regelingen. Het pensioenfonds kan niet eerder tot het verlenen van premierestitutie en verlaging van de premie overgaan, dan nadat eerst een eventuele achterstand in de toeslagverlening is ingelopen en vervolgens de vermogenspositie nog boven het gewenst eigen vermogen ligt;
- het pensioenfonds biedt de deelnemers de mogelijkheid om, zolang de arbeidsovereenkomst voortduurt, door middel van individueel pensioensparen een spaarsaldo te verwerven. KPN NV draagt zorg voor periodieke of incidentele inhouding van de bijdragen op het salaris van de deelnemer en afdracht daarvan aan het pensioenfonds.

13.4.6. Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016

	2016	2015
	€	€
12. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds		
Premiebijdragen (werkgever en werknemer)	104.566	316.721

De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd

Pensioenpremie huidig jaar	85.441	92.983
Afrekening vorig boekjaar	92	-16
Koopsom Zacht Pensioen	19.372	26.490
Overige premiecomponenten	24	429
Koopsom extra aanspraken 2015	-363	835
Storting t.b.v. het solvabiliteitsdepot	0	196.000
	<u>104.566</u>	<u>316.721</u>

Kostendeekkende premie	145.073	130.979
Gedempte premie	105.296	112.550
Feitelijke premie	105.296	308.550

De aan het boekjaar toe te rekenen feitelijke premie is als bate in de staat van baten en lasten verantwoord. De samenstelling van de kostendeekkende premie is als volgt:

Kostendeekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	118.429	114.704
Opslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	20.247	13.668
Opslag voor uitvoeringskosten	6.397	2.607
Totaal kostendeekkende premie	<u>145.073</u>	<u>130.979</u>

De feitelijke premie is de premie voor de basisregeling (voor risico pensioenfonds € 104,6 miljoen en risico deelnemers € 0,4 miljoen). De feitelijke premie voor risico pensioenfonds is inclusief een opslag voor kosten van € 6,4 miljoen. Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendeekkende premie.

De gedempte kostendeekkende premie bestaat uit de pensioenpremie huidig jaar (€ 85,4 miljoen) en de pensioenpremie BPR (€ 19,9 miljoen).

De premieopbrengsten zijn niet gesplitst naar een werkgevers- en een werknemersdeel, omdat de totale premie volgens overeenkomst aan de werkgevers in rekening wordt gebracht. Een deel van de premie wordt door de werkgevers ingehouden op het salaris van de werknemers. Aangezien er geen directe relatie is tussen het werkgevers- en het werknemersdeel, kunnen deze niet afzonderlijk worden weergegeven.

13. Premiebijdragen risico deelnemers

Pensioenpremie BPR	19.855	19.566
Pensioenpremie IPS	475	576
	<u>20.330</u>	<u>20.142</u>

14. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2016	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	14.020	50.655	-8.114	0	56.561
Aandelen	131	303.117	-12.655	-331	290.262
Vastrentende waarden	-579	248.257	-7.218	-2.237	238.223
Overige beleggingen	-1.325	37.283	-1.319	-46	34.593
Derivaten	44.200	243.128	-183	-182	286.963
Niet nader toe te rekenen kosten vermogensbeheer			-3.541		-3.541
	56.447	882.440	-33.030	-2.796	903.061

De kosten vermogensbeheer en de transactiekosten zijn op basis van volledige doorkijk per beleggingscategorie weergegeven.

Daarnaast is een deel van de algemene kosten (kosten bestuur en commissies, advieskosten en kosten toezichthouders) opgenomen onder de vermogensbeheerkosten. Het gaat hierbij om een bedrag van € 1.028 duizend (2015: € 1.116 duizend), dat bepaald is door deze algemene kosten, op basis van de totale verhouding tussen pensioenuitvoeringskosten en vermogensbeheerkosten, te verdelen.

De kosten van vermogensbeheer die rechtstreeks bij het pensioenfonds in rekening gebracht zijn, zitten tevens in het totaalbedrag en bedragen in 2016 € 10,3 miljoen (2015: € 9,6 miljoen). Deze kosten bestaan voor het grootste gedeelte uit de fee voor de fiduciare- en vermogensbeheerder (€ 10,3 miljoen, inclusief custody fee) en tot slot kosten voor advies, lidmaatschappen en/of contributies die betrekking hebben op het vermogensbeheer.

De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd in euro's als een percentage van het gemiddelde van het totaal belegd vermogen. Omdat bij transacties in vastrentende waarden en in derivaten de werkelijke transactiekosten niet bekend zijn, zijn deze vrijwel volledig geschat.

2015	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	10.801	33.682	-6.407	0	38.076
Aandelen	0	92.406	-15.466	-1.411	75.528
Vastrentende waarden	8.097	27.977	-5.742	-2.956	27.377
Overige beleggingen	-358	-87.352	-938	-16	-88.663
Derivaten	32.463	216.928	-425	-12.402	236.564
Niet nader toe te rekenen kosten vermogensbeheer			-3.081		-3.081
	51.003	283.643	-32.059	-16.786	285.801

De indirecte beleggingsopbrengsten zijn verhoogd met het bedrag van de indirecte vermogensbeheerkosten. In de toelichting op de balans is dit niet het geval.

15. Beleggingsresultaten risico deelnemers

2016	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Aandelen	0	34.662	0	0	34.662
Vastrentende waarden	0	13.165	0	0	13.165
Overige beleggingen	705	0	0	0	705
Kosten vermogensbeheer			-412		-412
	705	47.827	-412	0	48.120

2015	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten	Totaal
	€	€	€	€	€
Aandelen	0	5.653	0	0	5.653
Vastrentende waarden	0	-200	0	0	-200
Overige beleggingen	0	342	0	0	342
Kosten vermogensbeheer			-269		-269
	0	5.796	-269	0	5.527

Binnen de beleggingsportefeuille voor risico deelnemers betaalt de deelnemer geen aan- en verkoopkosten.

16. Baten uit herverzekering

	2016	2015
	€	€
Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen	-448	-531

17. Overige baten

Interest waardeoverdrachten	9	34
Interest premies	30	298
Andere baten	9	12
	48	344

18. Pensioenuitkeringen

Ouderdompensioen	187.556	186.564
Prepensioen	554	1.480
Partnerpensioen	24.558	23.173
Wezenpensioen	592	563
Arbeidsongeschiktheidspensioen	1.305	1.423
WAO-aanvulling	2.939	3.248
Anw-aanvulling	330	350
Afkoop pensioenen en premierestitutie	588	414
Overige uitkeringen	13	3
	218.435	217.217

	2016	2015
	€	€
19. Pensioenuitvoeringskosten		
Bestuurskosten	589	695
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	20	17
Administratiekostenvergoeding	5.928	5.349
Controle- en advieskosten accountants	104	88
Controle- en advieskosten actuaris	47	60
Overige advieskosten	40	157
Contributies en bijdragen	602	491
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	277	387
Algemene kosten toegerekend aan het beleggingsrendement	-1.028	-1.116
	6.579	6.127

De administratiekosten bestaan, naast de kosten die voortvloeien uit de uitbestedingsovereenkomst tussen het pensioenfonds en TKP (€ 5.558 duizend), uit kosten voor meerwerk (€ 352 duizend) en de definitieve afrekening over 2015, een bate van € 18 duizend.

Een deel van de pensioenuitvoeringskosten € 1.028 duizend (2015: € 1.116 duizend) is toegerekend aan de vermogensbeheerkosten op basis van de procentuele verhouding tussen vermogensbeheerkosten en algemene kosten. De administratiekostenvergoeding voor TKP is in deze berekening buiten beschouwing gelaten.

Bezoldiging bestuurders

Op basis van het 'Huishoudelijk reglement honorering en vergoeding bestuur' ontvangen bestuurders een vaste vergoeding die varieert van € 30.000 per jaar (op basis van een gemiddelde tijdsbesteding van één dag per week) tot maximaal € 60.000 (op basis van een gemiddelde tijdsbesteding van twee dagen per week). De vergoeding wordt uitbetaald aan de werkgever (voor de bestuursleden namens de werkgever) dan wel aan de betrokken bestuursleden zelf (bestuursleden namens de werknemers en pensioengerechtigden). De gemaakte noodzakelijke onkosten (bijvoorbeeld reiskosten) worden vergoed op declaratiebasis.

Aan betrokkenen zijn geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt.

De bezoldiging voor de bestuurders tezamen bedraagt € 501 duizend (2015: € 563 duizend). Daarnaast zijn er kosten gemaakt voor opleiding (€ 18 duizend), vergaderkosten (€ 50 duizend) en een aantal overige bestuurskosten, waaronder de reiskostenvergoeding.

Verantwoordingsorgaan

De vacatiegelden en onkostenvergoedingen voor de leden van het verantwoordingsorgaan bedragen in 2016 € 20 duizend (2015: € 17 duizend). De leden van het verantwoordingsorgaan ontvangen geen andere bezoldigingen van het pensioenfonds voor de uitvoering van hun functie als lid van het verantwoordingsorgaan.

Accountantshonoraria

In het boekjaar en vorig boekjaar zijn de volgende bedragen aan accountantshonorarium ten laste van het resultaat gebracht.

	2016			2015		
	Accountant	Overig netwerk	Totaal	Accountant	Overig netwerk	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Controle van de jaarrekening	73	0	73	83	0	83

De accountantskosten van € 73 duizend hebben betrekking op het huidige verslagjaar. Daarnaast heeft er nog een afrekening ten behoeve van 2015 plaatsgevonden van € 4 duizend.

Aantal personeelsleden

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst. De beheeractiviteiten worden op basis van een uitbestedingsovereenkomst verricht door personeel werkzaam bij TKP Pensioen BV en TKP Investments BV.

	2016	2015
	€	€
20. Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Pensioenopbouw	116.678	96.112
Toeslagverlening	0	10.840
Rentetoevoeging	-4.366	11.622
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-223.122	-219.897
Wijziging markttrente	643.477	367.597
Wijziging actuariële uitgangspunten	16.519	-36.890
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	35.613	-2.228
Inkoop VPL-regeling	0	23.960
Overige mutatie voorziening pensioenverplichting	13.454	-2.514
	<u>598.253</u>	<u>248.602</u>

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariële berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Toeslagverlening

De toeslag op pensioenrechten en pensioenaanspraken wordt jaarlijks vastgesteld door het bestuur van het pensioenfonds. Het pensioenfonds streeft ernaar de pensioenrechten en pensioenaanspraken jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van het consumentenprijsindexcijfer (afgeleid) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De toeslagverlening is voorwaardelijk. Er is geen recht op toeslag en er kan op de langere termijn geen zekerheid worden gegeven of en in hoeverre toeslagverlening kan plaatsvinden. Een eventuele achterstand in de toeslagverlening kan worden ingehaald.

Rentetoevoeging

In 2016 zijn de pensioenverplichtingen opgerent met de 1-jaarsrente van de RTS-curve zijnde -0,06%, wat overeenkomt met een bedrag van -€ 4,4 miljoen.

Wijziging markttrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging markttrente.

De gemiddelde marktrente is per 31 december 2016 1,3% (2015: 1,7%) en daarmee 0,4%-punt lager dan per 31 december 2015. Als gevolg van de daling van de marktrente is er in totaal € 643,5 miljoen toegevoegd aan de voorziening pensioenverplichtingen.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariael berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen van de verslagperiode. Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariael berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de kosten van de verslagperiode.

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuarissen. Het bedrag van 2015 van € 36,9 miljoen heeft betrekking op de aanpassing van de ervaringssterfte in verband met harmonisatie grondslagen fusie.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen pensioenfondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten.

	2016	2015
	€	€
21. Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen		
Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen	-448	-531
22. Mutatie overige technische voorzieningen		
Mutatie overige technische voorzieningen	-66	2.572
23. Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	686.467	58.269
24. Saldo herverzekering		
Premie herverzekering	117	109
Uitkeringen uit herverzekering	-405	-473
	-288	-364
25. Saldo overdracht van derden		
Inkomende waardeoverdrachten	-682.192	-4.464
Uitgaande waardeoverdrachten	3.260	6.500
	-678.932	2.036

In totaal is er op de balans van het pensioenfonds ultimo 2016 een bedrag van ruim € 1,6 miljoen opgenomen. De premie- en uitkeringenstromen vloeien voort uit de herverzekeringsovereenkomsten die KPN Contact en voormalig Ondernemingspensioenfonds KPN met betrekking tot arbeidsongeschiktheid hebben gesloten met de herverzekeraar vóór de fusie met Pensioenfonds KPN.

Op verzoek van de sociale partners heeft het pensioenfonds met Stichting Voorzieningsfonds Getronics afspraken gemaakt om de DC-aanspraken van deze deelnemers collectief over te dragen naar het pensioenfonds.

Per 31 maart 2016 is de eerste collectieve waardeoverdracht uitgevoerd. De omvang van de collectieve waardeoverdracht bedroeg ruim € 145,5 miljoen. Vervolgens is in november 2016 het volledig resterende DC-vermogen van Stichting Voorzieningsfonds Getronics, in totaal een bedrag van € 527,0 miljoen, overgedragen naar het pensioenfonds.

26. Overige lasten

Interest waardeoverdrachten	10	55
Interest overig	25	15
	35	70

De Bilt, 6 april 2017

P. van Gameren RA, voorzitter
 drs. J.D.A. Burcksen
 mr. J.P.O.M. van Herpen, plaatsvervangend voorzitter / secretaris
 F.H.K. Ooms, plaatsvervangend voorzitter
 ing. J.M. van Osch MSc BA
 C.C. van der Sluis RA CPC
 mw. E.L. Snoeij
 drs. W.E. Velding
 mw. drs. G.P. van Tongeren AAG CFA
 C. Vlaar
 drs. A. van 't Zelfde

14. Overige gegevens

14.1. Bijzondere statutaire zeggenschapsrechten

Het pensioenfonds heeft een paritair gemengd bestuursmodel. Het bestuur bestaat uit 11 bestuurders, onderverdeeld naar: acht uitvoerende bestuurders, waarvan: drie bestuurders als vertegenwoordiger van de werkgever, drie bestuurders als vertegenwoordiger van de werknemers en twee bestuurders als vertegenwoordiger van de pensioengerechtigden.

Daarnaast bestaat het bestuur uit drie niet-uitvoerende bestuurders. Eén van de niet uitvoerende bestuurders is deskundig op het gebied van beleggingen en één van hen is deskundig op het gebied van risicomanagement.

De niet uitvoerende bestuurders zijn niet directe vertegenwoordigers van de belanghebbenden.

De drie vertegenwoordigers namens de werknemers worden voorgedragen door de Centrale Ondernemingsraad (COR).

Eén van de vertegenwoordigers wordt door de COR zelf voorgedragen en twee van de vertegenwoordigers worden via de COR voorgedragen door vakorganisaties betrokken bij het Cao-overleg van de vennootschap.

De twee vertegenwoordigers van de pensioengerechtigden worden gekozen door de pensioengerechtigden, één en ander overeenkomstig het door het bestuur vastgestelde kiesreglement.

De drie vertegenwoordigers namens de werkgever worden voorgedragen door de werkgever.

De niet uitvoerende bestuurders worden, na niet bindende voordracht door de overige niet uitvoerende bestuurders, na toestemming van DNB, benoemd door de uitvoerende bestuurders.

Het verantwoordingsorgaan heeft een adviesrecht als het gaat om de benoeming en het ontslag van de niet uitvoerende bestuurders.

Het pensioenfonds maakt gebruik van gewogen stemverhouding. Dit betekent dat indien gestemd moet worden tijdens een bestuursvergadering de bestuurders namens de werkgever elk twee stemmen hebben, de bestuurders namens de werknemers elk één stem, de bestuurders namens de pensioengerechtigden elk anderhalve stem en de niet uitvoerende bestuurders elk één stem.

Het bestuur heeft een voorzitter en twee plaatsvervangende voorzitters. De voorzitter is een niet uitvoerend bestuurder. De functie van de plaatsvervangende voorzitters wordt uitgeoefend door de uitvoerende bestuursleden die zitting hebben in het Dagelijks Bestuur. Een van de twee plaatsvervangende voorzitters vervult tevens de rol van secretaris.

14.2. Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds KPN te Groningen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds KPN, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 63.000.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 4.250.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangepane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (Vereist eigen vermogen).

Met betrekking tot het toeslagbeleid merk ik op dat op basis van de uitkomsten van de haalbaarheidstoets het fonds op lange termijn weliswaar haar toeslagambitie lijkt te kunnen waarmaken, maar dat op korte termijn de mogelijkheden om toeslagen te kunnen geven waarschijnlijk beperkt zullen zijn.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds KPN is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Apeldoorn, 6 april 2017

Ruud Kruijff AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

14.3. Controleverklaring onafhankelijk accountant

Aan het Bestuur van Stichting Pensioenfonds KPN

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN JAARREKENING 2016

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds KPN te Groningen gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds KPN op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

1. De balans per 31 december 2016.
2. De winst-en-verliesrekening over 2016.
3. De toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie "Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening".

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds KPN zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN ANDERE INFORMATIE

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- Het bestuursverslag
- De overige gegevens
- Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetalen

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- Met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat.
- Alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de vennootschap te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven.

- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen.
- Het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Amsterdam, 6 April 2017

Deloitte Accountants B.V.

Was getekend: E.M. van der Hall RA

Bijlage 1 Deelnemersbestand

	Aantal eind vorig boekjaar	Bij	Af	Aantal eind boekjaar
Actieven	15.743	1.582	2.657	14.668
Gewezen	30.243	11.291	2.767	38.767
Pensioengerechtigden	19.047	1.355	1.210	19.192
Waarvan:				
<i>Ouderdompensioen</i>	<i>14.368</i>	<i>879</i>	<i>422</i>	<i>14.825</i>
<i>Arbeidsongeschiktheidspensioen</i>	<i>1.234</i>	<i>126</i>	<i>657</i>	<i>703</i>
<i>Partnerpensioen</i>	<i>3.201</i>	<i>288</i>	<i>96</i>	<i>3.393</i>
<i>Wezenpensioen</i>	<i>244</i>	<i>62</i>	<i>35</i>	<i>271</i>
Totaal	65.033	14.228	6.634	72.627

Bijlage 2 Begrippenlijst

ABTN

Afkorting voor Actuariële en Bedrijfstechnische Nota. In deze, door de wet verplicht gestelde nota, wordt het beleid van het pensioenfonds beschreven op het gebied van financiering, beleggingen, pensioenen en toeslagverlening.

Actief/Passief beheer

De twee belangrijkste methodes van beleggen zijn actief en passief beleggen. De doelstelling van actief beleggen is om een hoger rendement te behalen dan de gehanteerde benchmark. Hiertoe gaat de belegger op zoek naar interessante beleggingen. Hij belegt ten opzichte van de benchmark extra in bedrijven of andere beleggingen waarvan de hoogste rendementen worden verwacht. Bij passief beleggen is de doelstelling het rendement van de benchmark te evenaren. Om dit te bereiken wordt de samenstelling van de beleggingen van de benchmark gevolgd.

Actuariële analyse

In deze analyse wordt de invloed verklaard van opgetreden verschillen tussen de actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen.

AFM

Autoriteit Financiële Markten.

Asset Liability Management (ALM)

Het in kaart brengen van de onderlinge samenhang van pensioenverplichtingen, premiebeleid en beleggingsportefeuille. Met behulp van ALM-simulatiemodellen worden beelden geschetst van de kansen en bedreigingen voor het pensioenfonds in diverse economische scenario's.

Beleggingsdepot

Ten behoeve van de beschikbare-premieregeling en/of de regeling individueel Pensioensparen heeft een deelnemer de keuze uit diverse beleggingsdepots. Elk beleggingsdepot heeft een bepaald risicoprofiel en daarbij behorende samenstelling van aandelen, obligaties en geldmarktinstrumenten.

Beleggingsfonds

Instelling die geld van derden belegt in aandelen of andere beleggingssoorten.

Beleggingsmix

De verdeling van beleggingen over verschillende beleggingscategorieën, zoals bijvoorbeeld aandelen, vastrentende waarden en overige beleggingen. Ook wel beleggingsportefeuille.

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is de twaalf-maands gemiddelde dekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad geeft de financiële positie van het pensioenfonds weer.

Benchmark

Representatieve herbeleggingsindex waartegen de prestaties van de beleggingsportefeuille worden afgezet (bijvoorbeeld AEX-index, MSCI-index).

Beschikbare-premieregeling (BPR)

Pensioenregeling waarin de hoogte van de verzekerde pensioenen afhankelijk is van de krachtens de regeling beschikbare premie en de daarmee te behalen (en behaalde) beleggingsopbrengsten. Met behulp van actuariële grondslagen en methoden wordt bij pensioneren de precieze hoogte van het pensioen vastgesteld. Bij andere typen pensioenregelingen wordt eerst de pensioenhoogte en vervolgens de hoogte van de premies vastgesteld.

Commodities

Commodities is de Engelse term voor grondstoffen. Grondstoffen zijn één van de verschillende soorten financiële instrumenten waarin belegd kan worden. Voorbeelden zijn goud, olie en graan.

Compliance

Met dit begrip wordt aangeduid dat een organisatie werkt in overeenstemming met vigerende wet- en regelgeving. Elke financiële instelling beschikt over een compliance regeling die voorschriften bevat waaraan de in die instelling werkzame personen zich dienen te houden, alsmede voorschriften omtrent de wijze van controle op de naleving ervan. Ook veel instellingen die raakvlakken met de financiële sector hebben, zoals pensioenfonds, hebben een compliance regeling. Een dergelijke regeling bevat bijvoorbeeld voorschriften omtrent de wijze waarop functionarissen voor eigen rekening in effecten mogen handelen, restricties in de omgang met zakenrelaties en de omgang met vertrouwelijke informatie.

Contante waarde

De huidige waarde van een bedrag waarover je pas na een bepaalde periode de beschikking hebt.

Corporate Governance (voor pensioenfonds)

Goed Pensioenfondsbestuur, waarbij integer en transparant handelen door het bestuur en het toezicht daarop zijn inbegrepen. Daarbij legt het bestuur verantwoording af over het gevoerde beleid.

Credit rating

Een rating is een risico-indicator. Een slechte rating betekent een hoog risico. Voor een hoog risico eisen beleggers en banken een hoge rente. Hoe slechter de rating dus is, hoe duurder het voor een onderneming wordt om geld te lenen. Een rating wordt toegekend door een daarin gespecialiseerd bedrijf. De grootste ratingbureaus zijn Moody's Investors Service en Standard & Poor's.

Dekkingsgraad

Dit betreft de nominale dekkingsgraad. De dekkingsgraad is de verhouding tussen de netto-activa en de voorziening pensioenverplichtingen, uitgedrukt in een percentage. Dit verhoudingsgetal geeft aan in hoeverre op lange termijn de pensioenverplichtingen kunnen worden nagekomen. De netto-activa zijn het saldo van het belegd vermogen, de andere activa en de schulden.

Dekkingstekort

De Pensioenwet en het Besluit Financieel Toetsingskader Pensioenfonds spreken van een situatie van dekkingstekort indien de middelen van het pensioenfonds niet langer toereikend zijn om de voorziening pensioenverplichtingen en de reserve voor algemene risico's te dekken.

Derivaten

Van effecten afgeleide financiële instrumenten (beleggingsproducten), waarvan de waarde afhankelijk is van de waarde van andere meer onderliggende variabelen als valuta's, effecten en rentes. Voorbeelden zijn futures en swaps.

DNB

De Nederlandsche Bank.

Duratie (Duration)

De gevoeligheid van een waarde voor fluctuaties in de kapitaalmarktrente, rekening houdend met de resterende looptijd van die waarde.

Eigen vermogen

Buffer om mogelijke waardedalingen van de in het pensioenfonds aanwezige middelen op te vangen. Pensioenfonds zijn verplicht om te beschikken over een voldoende grote buffer. Met een toereikendheidstoets kan jaarlijks worden vastgesteld of het eigen vermogen groot genoeg is.

Minimaal vereist eigen vermogen:

De ondergrens van het vereist eigen vermogen. Indien het pensioenfonds niet over het minimaal vereist vermogen beschikt is sprake van een dekkingstekort.

Vereist eigen vermogen:

Het vermogen dat nodig is om te bewerkstelligen dat met een zekerheid van 97,5% wordt voorkomen dat het pensioenfonds binnen een periode van één jaar over minder waarden beschikt

dan de hoogte van de voorziening pensioenverplichtingen. Het wordt berekend conform de daarvoor geldende wettelijke regels.

Emerging markets (opkomende markten)

Markten die eerder achterbleven bij de economische ontwikkeling, maar waarvan de vooruitzichten nu goed zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om markten in Midden- en Zuid-Amerika, Midden- en Oost-Europa, het Verre Oosten en Zuid-Afrika.

Ervaringssterfte

Omdat aangenomen wordt dat de werkende bevolking gezonder is dan de niet werkende bevolking wordt op basis van ervaringscijfers op de sterftekansen zoals ontleend aan de prognosetafel een leeftijdsafhankelijke afslag toegepast. Door rekening te houden met deze ervaringssterfte worden de sterfte kansen fondsspecifiek gemaakt.

FED

De Federal Reserve System of Federal Reserve of informeel ook wel The Fed is de federale, centrale bank van de Verenigde Staten van Amerika, vergelijkbaar met de Europese Centrale Bank.

Feitelijke premie

De feitelijke premie is de premie zoals deze daadwerkelijk wordt geheven in het boekjaar.

Financieel Toetsingskader (FTK)

De door DNB uitgevoerde methodiek voor de toetsing van de financiële opzet en toestand van pensioenfonds die vanaf 1 januari 2007 verplicht is. Met ingang van 1 januari 2015 is het FTK aangepast en de tenaamstelling gewijzigd in nFTK.

Franchise

Het deel van het salaris dat niet wordt meegenomen bij het berekenen van de pensioengrondslag.

Futures

Termijncontract, waarin toekomstige aankoop en verkoop van financiële waarden zijn vastgelegd. Futures worden gebruikt om beleggingsrisico's af te dekken, maar ook voor de uitvoering van (global) tactische asset allocatie.

Gedempte kostendekkende premie

De gedempte premie wordt berekend door de UFR-rente of het rendement te baseren op een voortschrijdend gemiddelde uit het verleden of het rendement op een verwachting voor de toekomst. Het pensioenfonds heeft voor dit laatste gekozen.

Gedragcode

Schriftelijk stuk waarin regels en richtlijnen worden gegeven ter voorkoming van belangenconflicten tussen het zakelijk belang en de privébelangen van bij het pensioenfonds betrokken personen en van misbruik van vertrouwelijke informatie.

Grondstoffen

Grondstoffen en goederen waarvan de prijs in hoge mate wordt bepaald door de actuele vraag en aanbod. Voorbeelden zijn olie, graan en metalen.

Haalbaarheidstoets

De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Over de uitkomsten van de haalbaarheidstoets wordt gecommuniceerd richting verschillende stakeholders.

Hedgefondsen

Fondsen waarbij gebruik wordt gemaakt van een brede selectie van beleggingsstrategieën en beleggingsinstrumenten om onder alle (markt-)omstandigheden een positief (absoluut) rendement te halen.

Herstelplan

In het geval dat de dekkinggraad van het pensioenfonds lager is dan de vereiste dekkinggraad dient het pensioenfonds een herstelplan op te stellen. In dit plan zijn maatregelen opgenomen waardoor het pensioenfonds binnen de wettelijke kaders kan herstellen.

High yield

Obligaties met een credit rating lager dan BBB, ook wel non-investment grade genoemd.

Hypotheken

Een hypotheek is een lening om een huis te kunnen kopen. Een lening waarover rente wordt betaald en waarbij de woning als onderpand dient. Als belegger in hypotheeken investeer je geld, zodat hypotheeken verstrekt kunnen worden. De ontvangen hypotheekrente is een belangrijk element van het rendement.

Indexatie

Zie toeslagverlening.

Indexatieresultaat

Het indexatieresultaat is gedefinieerd als de cumulatief verleende indexatie in een bepaalde periode afgezet tegen de (cumulatieve) indexatie indien die gehele periode sprake zou zijn geweest van volledige (ten opzichte van de 100% prijsindex) indexatie.

Indexatieresultaat = Cumulatieve indexatie / Cumulatieve prijsinflatie

Voorbeeld

Het pensioen bij aanvang is 100. Stel dat de prijzen over een periode van 15 jaar met 50% zijn gestegen, indien de toeslagverlening in dezelfde periode in totaal 25% heeft bedragen bedraagt het indexatieresultaat $25/50 = 50\%$.

Individueel Pensioensparen (IPS)

Regeling voor deelnemers om naast het reguliere pensioen te beleggen voor aanvullend pensioen. Deelnemers kunnen vrijwillig deelnemen aan deze regeling.

Inkoopfactoren

Inkoopfactoren zijn de gehanteerde actuariële omzettingfactoren waarbij het spaarsaldo op pensioen-ingangsmoment wordt omgezet naar een jaarlijkse uitkering op basis van het dan geldende inkooptarief c.q. inkoopfactor.

Investment grade

Obligaties met een credit rating van BBB of hoger.

ISDA/CSA overeenkomst

Een ISDA overeenkomst is een standaard contract dat OTC-transacties tussen institutionele financiële partijen mogelijk maakt.

CSA is een bijlage bij het ISDA-contract waarin partijen afspraken maken over het wederzijds te leveren en te accepteren onderpand.

Kostendekkende premie

Pensioenfonds zijn verplicht om een kostendekkende premie te berekenen. De kostendekkende premie fungeert als (wettelijk) ijkpunt bij de beoordeling van de feitelijke premie die het pensioenfonds in rekening brengt.

De kostendekkende premie bestaat uit de actuariel benodigde premie voor de pensioenverplichtingen, een opslag die nodig is voor het in stand houden van het vereist eigen vermogen, een opslag voor uitvoeringskosten van het pensioenfonds en de premie die actuariel benodigd is voor de voorwaardelijke onderdelen van de regeling.

Life Cycle

Ten behoeve van de beschikbare-premieregeling en/of de regeling individueel pensioensparen kan worden belegd in de Life Cycle. Het principe van Life Cycle-beleggen is dat er wordt belegd in een risicoprofiel waarbij de samenstelling van de beleggingsmix is afgestemd op het aantal jaren tot aan de pensioendatum.

Marktwaarde

De marktwaarde is het bedrag waarvoor een recht of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen terzake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

Matching portefeuille/ Return portefeuille

De matching portefeuille is het deel van de beleggingsportefeuille dat is ingericht om de rentegevoeligheid van de activa met de rentegevoeligheid van de passiva van een pensioenfonds af te stemmen. De return portefeuille is het deel van de beleggingsportefeuille dat is ingericht om extra rendement te genereren.

Middellood(regeling)

Het middellood is de hoogte van het gemiddelde salaris gedurende de hele loopbaan. Bij de middelloodregeling hangt het uiteindelijke pensioen af van het aantal jaren dat een deelnemer bij de werkgever in dienst is geweest en het salarisverloop tijdens deze werkzame periode. Het op te bouwen pensioen is bij deze regeling een gewogen gemiddelde van alle pensioengrondslagen over de gehele periode van deelname aan de regeling.

Minimaal vereist eigen vermogen

Zie eigen vermogen.

Netto-risico

Het restant aan risico dat overblijft na het nemen van beheersmaatregelen.

Non-investment grade

Obligaties met een credit rating lager dan BBB, ook wel high yield genoemd.

Onderdekking (dekkingstekort)

Situatie dat de middelen van het pensioenfonds niet langer toereikend zijn om de voorziening pensioenverplichtingen en de reserve voor algemene risico's te dekken.

Opkomende markten

Markten die eerder achterbleven bij de economische ontwikkeling, maar waarvan de vooruitzichten nu goed zijn. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om markten in Midden- en Zuid-Amerika, Midden- en Oost-Europa, het Verre Oosten en Zuid-Afrika.

Outperformance/underperformance

Het rendement dat een vermogensbeheerder heeft behaald over een door hem beheerde portefeuille ten opzichte van het rendement van de benchmark.

OTC (Over the counter)

Deze term heeft betrekking op financiële transacties die niet via de beurs verlopen, maar die direct tussen twee partijen afgesloten worden

Overige beleggingen

Beleggingen anders dan de voor een pensioenfonds meer traditionele beleggingen zoals aandelen en vastrentende waarden. Onder overige beleggingen vallen de categorieën grondstoffen en hedgefondsen.

Partnerpensioen op kapitaalbasis/risicobasis

Partnerpensioen op kapitaalbasis: er bestaat zowel aanspraak op partnerpensioen bij overlijden tijdens de deelneming als bij overlijden na einde deelneming (als gewezen deelnemer of gepensioneerde).

Partnerpensioen op risicobasis: er bestaat alleen aanspraak op partnerpensioen bij overlijden tijdens de deelneming.

Partnerpensioen voor de pensioendatum op risicobasis en na pensioendatum op kapitaalbasis: er bestaat aanspraak op partnerpensioen bij overlijden tijdens de deelneming of bij overlijden na ingang van het ouderdomspensioen; er bestaat geen aanspraak op partnerpensioen bij overlijden als gewezen deelnemer.

Pensioenaanspraak

Een recht op toekomstige pensioenuitkeringen. De aanspraak op pensioen wordt onderscheiden van het ingegane pensioen.

Pensioenfederatie

In de Pensioenfederatie zijn drie instellingen gefuseerd: de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB), de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF) en de Unie van Beroepspensioenfondsen (UvB). De Pensioenfederatie vertegenwoordigt via deze koepels de aangesloten pensioenfondsen.

Pensioengrondslag

Het gedeelte van het salaris dat de grondslag vormt voor de pensioenopbouw van een deelnemer. De pensioengrondslag wordt berekend door het pensioengevend jaarsalaris te verminderen met de franchise.

Pensioenplanner

Een internettoepassing waarmee deelnemers inzicht hebben in hun opgebouwde pensioenrechten en berekeningen kunnen maken op basis van (mogelijke) veranderingen in persoonlijke en/of werksituatie.

Pensioenrecht

Een recht op ingegane pensioenuitkeringen.

Pensioenresultaat

Het pensioenresultaat is gedefinieerd als het (cumulatieve) niveau van de (toekomstige) pensioenuitkeringen na een bepaalde periode, afgezet tegen de (cumulatieve) hoogte van de (toekomstige) pensioenuitkeringen indien die gehele periode sprake zou zijn geweest van indexatie volgens de prijsinflatie.

Het pensioenresultaat vergelijkt het nominale pensioen plus indexatie met het nominale pensioen plus prijsinflatie en geeft in feite de koopkracht van het pensioen weer.

$$\text{Pensioenresultaat} = (1 + \text{Cumulatieve indexatie}) / (1 + \text{Cumulatieve prijsinflatie})$$

Voorbeeld

Het pensioen bij aanvang is 100. Stel dat de prijzen over een periode van 15 jaar met 50% zijn gestegen, indien de toeslagverlening in dezelfde periode in totaal 25% heeft bedragen, bedraagt het pensioenresultaat $1,25/1,50 = 83,33\%$

Pensioenwet

Op 1 januari 2007 is de Pensioenwet in werking getreden. De Pensioenwet heeft tot doel de waarborgen te verschaffen voor financiële zekerheid, individuele zekerheid en uitvoeringszekerheid.

Premiedepot

Dit is onderdeel van het eigen vermogen. De vaste premie van 23% wordt toegevoegd aan het premiedepot en de gedempte kostendekkende premie voor de jaarlijkse opbouw van pensioenaanspraken onttrokken. Dit depot kan alleen voor premiebetaling gebruikt worden en telt niet mee voor de bepaling van de hoogte van de toeslag.

Premieovereenkomst

De premieovereenkomst heeft betrekking op de pensioenregeling voor het salarisdeel boven € 45.378, waarvoor een beschikbare-premiereregeling (BPR) geldt en voor de Individueel Pensioenspaarregeling (IPS).

Prepensioen

Het pensioen ter overbrugging van de periode tussen het moment van vervroegde pensionering en het moment waarop het levenslange ouderdomspensioen ingaat.

Prognosetafels

Prognosetafels geven de gemiddelde waargenomen overlevings- en sterftefrequenties binnen de

Nederlandse bevolking weer over een afgelopen vijfjarige periode en projecteren die naar de toekomst op basis van de in de in het verleden waargenomen en naar de toekomst doorgetrokken trends in deze frequenties. Zij worden gebruikt bij het berekenen van pensioenpremies en de waardering van de pensioenverplichtingen. Er zijn voor mannen en vrouwen aparte prognosetafels afgeleid: GBM en GBV. De prognosetafels worden verder aangeduid met jaartallen die de waarnemingsperiode aangeven, bijvoorbeeld GBM en GBV 2012-2062.

Quorum

Het aantal bestuursleden dat aanwezig moet zijn in een vergadering om geldige besluiten te kunnen nemen.

Raad van toezicht

In het kader van de Principes voor Goed Pensioenfondsbestuur kan voor het intern toezichthoudend orgaan gekozen worden voor een raad van toezicht die het functioneren van het bestuur toetst en jaarlijks daarover aan het bestuur rapporteert.

Renterisico

Het risico dat rentefluctuaties - als gevolg van ontoereikende afstemming tussen rentegevoelige activa en passiva op het gebied van rentelooptijden en rentevoet - leiden tot ongewenste effecten op balans en resultaat.

(Rente)swap

Ruil van rendement op een vastgestelde lange rente tegen een variabele korte rente gedurende een vastgestelde looptijd.

(Rente)swaption

Een (rente)swaption is een optie op een renteswap. Een (rente)swaption kan worden vergeleken met een verzekering tegen rentedalingen. Het belangrijkste nadeel is de premie die voor dit instrument moet worden betaald.

Rentetermijnstructuur (RTS)

Maandelijks door DNB gepubliceerde marktrente met een looptijd van 1 tot 60 jaar, waarmee de toekomstige kasstromen van de verplichtingen worden verdisconteerd.

Reservetekort

De Pensioenwet en het Besluit Financieel Toetsingskader Pensioenfondsen spreken van een reservetekort als de middelen ontoereikend zijn om naast de voorziening pensioenverplichtingen en de reserve voor algemene risico's, ook nog de vereiste reserve beleggingsrisico's, de reserve voorgenomen pensioenaanpassing en eventuele andere reserves te dekken.

Risicomanagement

Naar aanleiding van de negatieve marktontwikkelingen en de invloed daarvan op de dekkingsgraad heeft het bestuur het afgelopen jaar extra aandacht besteed aan het risicomanagement van de beleggingsportefeuille. Op basis hiervan is het beleggingsbeleid verder aangescherpt. De doelstelling van het gewijzigde beleggingsbeleid is het beschermen van de dekkingsgraad tegen extreme risico's. Hierbij is er nadruk gelegd op de twee grootste risico's voor de dekkingsgraad: het risico van dalende aandelenkoersen en het risico van een verder dalende rente. Daarnaast blijft het pensioenfonds toch deels profiteren van een eventueel oplopende rente en stijgende aandelenkoersen.

Risicopremie

Dit is de premie voor risicodekking.

RJ610

De Raad voor de Jaarverslaglegging (RvJ) heeft een richtlijn opgesteld (RJ610) voor pensioenfondsen, met voorwaarden voor het jaarverslag en de jaarrekening.

Securities lending

Security lending is het uitlenen van aandelen en obligaties voor een vastgestelde periode aan derden in ruil voor een geldelijke vergoeding. Doordat het economische eigendom bij de uitlener blijft, wordt er geen koersrisico gelopen.

Solvabiliteitsdepot

Dit is onderdeel van het eigen vermogen en gevormd uit de afkoopsom voor afkoop van de bijstortverplichting van de werkgever per 1 januari 2015. Uit het depot kan in geval van een onderdekking gelden worden onttrokken en telt niet mee voor bepaling van de hoogte van de toeslag.

SPO

Stichting Pensioen Opleidingen.

Spread

Het renteverskil tussen bedrijfsobligaties en staatsobligaties.

Sterftetafels

Zie **prognosetafels**.

Stichtingskapitaal en reserves

Zie eigen vermogen.

Strategische allocatie

De verdeling van beleggingen over verschillende beleggingscategorieën, zoals bijvoorbeeld aandelen, vastrentende waarden en derivaten. Ook wel beleggingsportefeuille.

Strategische norm portefeuille

De strategische normportefeuille is een schaduwportefeuille waarin het pensioengeld in theorie belegd zou kunnen worden. De normportefeuille is dan ook, net als de werkelijke portefeuille, omgeven met regels en afspraken. De normportefeuille bestaat uit meerdere beleggingscategorieën, bijvoorbeeld aandelen en vastrentende waarden. Elke categorie heeft een bepaalde weging. Verder wordt per categorie een 'belegbare' index afgesproken die als vergelijkingsmaatstaf geldt.

Swap

Een swap is een derivaat waarbij een partij een bepaalde kasstroom of risico wisselt tegen dat van een andere partij. Deze twee componenten worden ook wel de 'legs' van de transactie genoemd. Swaps zijn derivaten, dat wil zeggen dat ze afgeleide producten zijn.

Technische voorziening (voorziening pensioenverplichtingen)

Technische voorzieningen worden gevormd om alle uit de pensioenregeling of andere overeenkomsten voortvloeiende pensioenverplichtingen te kunnen nakomen.

Toeslagverlening (indexatie)

Om de koopkracht van pensioenen niet achteruit te laten gaan, kunnen pensioenen worden aangepast. Dit houdt in dat een toeslag kan worden gegeven op het pensioen. Het bestuur neemt jaarlijks een besluit over het al dan niet verhogen van uw pensioenaanspraken. De toeslagverlening bij Stichting Pensioenfonds KPN is voorwaardelijk. Er wordt slechts toeslag verleend voor zover de middelen van het pensioenfonds dit toelaten.

Toeslagenlabel

Het Toeslagenlabel is een illustratie met bijbehorende tekst dat in één oogopslag laat zien hoe het opgebouwd pensioen naar verwachting meegroeit met de stijging van de prijzen. Het doel van het label is om op een toegankelijke wijze informatie te geven over de waardevastheid van het pensioen.

Uitkeringsovereenkomst

De uitkeringsovereenkomst heeft betrekking op de pensioenregeling voor het salarisdeel tot een bepaald bedrag, waarvoor een regeling op basis van het middelloonsysteem geldt.

Uitvoeringsovereenkomst

De overeenkomst tussen een werkgever en een pensioenfonds over de uitvoering van één of meer pensioenregelingen.

UFR (Ultimate Forward Rate)

Een rentetermijnstructuur waarbij de rente voor lange looptijden beweegt richting 4,2%, waardoor de berekening van de verplichtingen minder gevoelig is voor schommelingen en mogelijk verstoorde marktomstandigheden op de financiële markten.

UPO

Uniform Pensioenoverzicht, een overzicht van de pensioenaanspraken dat jaarlijks aan de actieve deelnemers wordt gestuurd.

Verantwoordingsorgaan

De in de Principes voor Goed Pensioenfondsbestuur gehanteerde term voor een orgaan waarin de actieve deelnemers, de pensioengerechtigden en de financieel betrokken werkgever(s) zijn vertegenwoordigd en waaraan het bestuur periodiek verantwoording aflegt.

Verbonden personen

Alle leden van de organen van het pensioenfonds en andere personen die werkzaamheden voor het pensioenfonds verrichten, onafhankelijk van de duur waarvoor of de juridische basis waarop zij werkzaam zijn.

Vereist eigen vermogen

Zie eigen vermogen.

Voorwaardelijk pensioen

Een extra voorwaardelijk pensioen over dienstjaren uit het verleden als gevolg van een lagere pensioenopbouw dan mogelijk is volgens de fiscale regelgeving.

Voortzettende deelnemers

Deelnemers die wel pensioen opbouwen, maar niet meer in dienst zijn bij de werkgever. Dit geldt bijvoorbeeld voor medewerkers die gebruik hebben gemaakt van een VUT regeling of medewerkers die (gedeeltelijk) arbeidsongeschikt zijn verklaard.

VPL

De afkorting van de Wet aanpassing fiscale behandeling VUT / prepensioen en introductie Levensloopregeling.

Waardeoverdracht(en)

Het naar een andere pensioenregeling overdragen van de waarde van het opgebouwde pensioenrecht.

WIA

Dit is de afkorting voor de wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen.

Bijlage 3 Nevenfuncties

J.D.A. Burcksen

- Member, GTN UK pension fund

P. van Gameren

- Managing partner bij Result!managers
- Directeur Pelinagi Holding B.V.
- Directeur Fincint B.V.
- Voorzitter Stichting Pensioenfonds TNT Express
- Lid Raad van Toezicht BPF Kappers
- Penningmeester Stichting Algemeen Belang Vliegers
- Lid Kascommissie Z.L.T.C. Ter Steeghe
- Lid Kascommissie Wijnclub

J.P.O.M. van Herpen

- Bestuurder bij FNV
- Fractievoorzitter, gemeenteraadslid en Presidiumvoorzitter van Gemeenteraad Leusden
- Bestuurslid Wachtgeldfonds AbvaKabo FNV
- Bestuurslid Stichting O&O Fonds KPN
- Bestuurslid Bedrijfscommissie Markt I, bij Sociaal Economische Raad

F.H.K. Ooms

- Voorzitter Stichting Voorzieningsfonds Getronics in liquidatie
- Member, GTN UK pension fund
- Chairman Pension Committee Wang Laboratories, Inc. Pension Plan
- Lid bestuur Stap

J.M. van Osch

- Lid Pension Committee Wang Laboratories, Inc. Pension Plan

C.C. van der Sluis

- Bestuurslid bij Pensioenfonds Koopvaardij en Pensioenfonds Woningcorporaties
- Lid Visitatiecommissie bij Pensioenfonds Holland Casino, Pensioenfonds Heijmans en Pensioenfonds Provisium
- Adviseur bij diverse pensioenfonds
- Extern commissielid van het auditcommittee van Pensioenfonds APF (AKZONobel)
- Kascommissielid van de VITP

E.L. Snoeij

- Commissaris, APG
- Voorzitter, RvT Pensioenfonds PNO Media
- Voorzitter van de RvT van Pensioenfonds Medewerkers Apotheken
- Voorzitter van het waarborgfonds Kinderopvang
- Lid van een aantal rechtspositionele commissies
- Lid bestuur Stichting Oefenen.nl
- Lid bestuur Zoetermeerfonds
- Lid bestuur Huis voor Klokkenluiders
- Lid bestuur Stichting Bestuur Leerstoelen

G.P. van Tongeren

- Werkzaam als senior investment consultant bij Strategeon Investment Consultancy B.V. (adviseur bij diverse pensioenfondsen)
- Lid beleggingscommissie Stichting Pensioenfonds Robeco
- Lid visitatiecommissie bij Stichting Calpam-Pensioenfonds
- Lid visitatiecommissie bij Stichting Pensioenfonds Vitol Anker

W.E. Velding

- Coördinator en vrijwilliger project Thuisadministratie afdeling Midden-Limburg, Vereniging Humanitas
- Penningmeester en bestuurslid Finance & Sponsoring afdeling Midden-Limburg, Stichting Alzheimer Nederland
- Voorzitter en penningmeester, Vereniging van Appartementseigenaren Heere van Swalm te Roermond

C. Vlaar

- Organisatie-adviseur bij Linxx b.v.
- Lid Belanghebbendenorgaan Stap
- Lid Verantwoordingsorgaan Pensioenfonds Recreatie
- Bestuurslid Stichting O&O Fonds KPN

A. van 't Zelfde

- Member, GTN UK pension fund
- Voorzitter Stichting Cultuur en Ontmoetingscentrum Leiden

Colofon

Uitgegeven door

Stichting Pensioenfonds KPN

Correspondentieadres:

Postbus 501

9700 AM GRONINGEN

Bezoekadres:

Europaweg 27, 9723 AS GRONINGEN

Telefoon (050) 582 19 90

internet www.kpn.pensioen.nl

emailadres pensioendes@kpnpensioen.nl

Realisatie

TKP Pensioen BV

Postbus 501

9700 AM GRONINGEN

Stichting Pensioenfonds KPN

Postbus 501

9700 AM Groningen

www.knppensioen.nl

